

VJESNIK
MUZEJA POŽEŠKE KOTLINE 4-5

Za izdavača

NIKOLA CVJETKOVIC

Centar za kulturu i obrazovanje

MUZEJ POŽEŠKE KOTLINE
Slav. Požega

Urednik

DUBRAVKA SOKAČ-STIMAC

Redakcijski odbor

MIRJANA SPERANDA
LJUBICA IGIĆ
IVAN SRSA
DUBRAVKA SOKAČ-STIMAC

Lektor

MARIJA RADONIĆ

Korektor

JASENKA BESLIĆ

Tehnički urednik

IVAN JAKOVINA

Crtež

IVAN STIMAC

VJESNIK

MUZEJA POŽEŠKE KOTLINE
SLAVONSKA POŽEGA

4 — 5

SLAVONSKA POŽEGA, 1986.

*CASOPIS IZLAZI POVODOM
60-GODIŠNJICE MUZEJA POŽEŠKE KOTLINE
100. GODIŠNJICE ROĐENJA MIROSLAVA KRALJEVIČA
I 40. GODIŠNJICE POBJEDE NAD FAŠIZMOM*

*Zahvaljujemo se autorima, suradnicima i svima onima koji
su pomogli da tiskamo ovaj broj časopisa.*

Autori odgovaraju za sadržaj članka.

Tiraž: 1 000 primjeraka.

Tisak: GRO »A. TAJKOV« SLAV. POŽEGA

Dubravka Sokač-Štimac

*PRVI REZULTATI ARHEOLOŠKIH ISKAPANJA NA
RUDINI U POŽEŠKOJ KOTLINI*

Srednjevjekovni lokalitet Rudina, na kojem je sagrađena crkva i samostan posvećeni sv. Mihovilu, nalazi se iznad sela Čečavca, sjeverozapadno od Slav. Požege. Smješten je na rubni plato gorskoga izdanka koji je omeđen strmim padinama Psunja na nadmorskoj visini od 467 m i jarkom (šancem) na sjevernoj, istočnoj i jugoistočnoj strani. (Fotog. 1). Ovaj predio narod naziva Crkvine, Crkvište ili Grad, a prostire se na k. č. 1344-1348 kat.

Avionski snimak lokaliteta Rudine

opć. Šnjegavić. Lokalitet ima izvanredan položaj, dominira cijelom okolinom, a na istoku se pruža pogled na dio Požeške kotline.

U prošlom i početkom ovog stoljeća, lokalitet je devastiran i prilično uništen, a dijelovi stare arhitekture uzidani su u kuće, staje i podrume u okolnim selima — Čečavcu, Jeminovcu, Rasni, Koprivni, Šnjegaviću, Kujniku, Džigerovcima i Kam. Vučjaku. Dio pokretnog arheološkog materijala nalazi se u Muzeju Požeške kotline u Slav. Požegi. To su kameni klesanci, natpisi, poklopac sarkofaga, arhitektonski dijelovi, nišani, rimske cigle i keramika od prapovijesti do kasnog srednjeg vijeka.

Prva probna zaštitna iskapanja u trajanju od 8 dana izvršio je Muzej na ovom lokalitetu u rujnu 1980 godine,¹ a kraći izvještaji su publicirani u stručnim časopisima.²

TOK ISKAPANJA

Istraživanja su najprije vršena na zapadnom platou na kojem je danas seoski pašnjak. Prije radova na terenu nisu bili vidljivi nikakvi materijalni ostaci. Teren je bio ravan i nije se moglo ni po boji raslinja zaključiti da se ovdje nalaze temelji. Zbog toga smo započeli probna iskapanja sistemom rovova.

ROV A je smjera sjever-jug, dužine 15,80 i širine 1,50 m. Pošto je teren tvrd, kopalo se rovicom i krampom. U prvom otkopnom sloju javlja se sitno i srednje veličine kamenje bijele boje i komadići tamno crvene pečene cigle.

1 Radove je financirao RSIZ kulture i SIZ u oblasti kulture Općine Slav. Požega, a osim autora članka članovi ekipe su bili Vesna Kliskić, prof. kustos Muzeja, Drago Rašković, student arheologije i Ivan Štimac (teh. dokumentacija). U radovima su pomagali mještani sela Čečavca, Šnjegavića, Koprivne, Jeminovca i Vučjaka.

2 Dubravka Sokač-Štimac, Rudina kod Čečavca, Slav. Požega — benediktinska opatija 12/13 st. Arheološki pregled 22, Beograd 1981.
DSS, Prilog arheološkoj topografiji Požeške kotline u svijetlu iskapanja 1980 god. Arheološka istraživanja u istočnoj Slavoniji i Baranji-, Znanstveni skup Vukovar, Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb 1984.
DSS, Arheološka iskapanja u Požeškoj kotlini, IV Znanstveni sabor Slavonije i Baranje, sv. 1, Osijek, 1984.

U južnom dijelu rova pronađena su tri ulomka lubanje. U drugom sloju je sipka smeđa zemlja pomješana s većim kamenjem i žbukom. Pronađeni su mali ulomak keramike crne boje tankih stijenki, žbuka tamno plave boje, ugljen, nagorjele kosti i dva željezna kovana čavla. Kosti su nađene uz sjeverni profil rova s mnogo šuta (kamenje, cigle, veliki komadi žbuke i ulomak rimske cigle s koncentričnim krugovima.)

U trećem sloju javlja se amorfnu veliko kamenje, ulomci cigli i pijesak. Na južnom dijelu rova nađeno je više kamena povezanog živim vapnom. Na jednom mjestu je uočeno mnogo ljudskih kostiju nabacanih bez reda. Od sitnih nalaza nađen je kovani željezni čavao s većom glavicom i ulomak keramičke posude. U četvrtom sloju uz južni profil i dalje se javlja mnogo ljudskih kostiju, ulomci keramike, čavao, dio poda i kameni zid smjera istok-zapad. Sjeverno od zida javljaju se mnogi ulomci raznobojnih fresaka žute, smeđe, roza, crvene, plave, sive i crne boje. U petom otkopnom sloju uz zid pronađeno je dosta živog vapna, ljudskih kostiju i kovanih čavala. Uz sjeverni profil rova A na dubini od 0,98 m pronađen je obrađen kamen četvrtastog oblika (dim. 0,31x0,31 m, deblj. 0,8 m) gore ravan, a dolje amorfan. To je sjeverni dio zidane grobnice od kamena. Unutar grobnice je nađeno mnogo šuta - kamenja, ulomaka cigli i fresaka, ljudskih kostiju nabacanih bez reda i mala željezna potkova. Južno od zida u zapadnom profilu nađena je lubanja sa ostatkom zelene boje — uništena zelena smotana žica, a takve žice se javljaju i pokraj druge lubanje.

ROV B je smješten zapadno od rova A, smjera istok-zapad, dužine 15,0 m i širine 1,50 m. U drugom sloju je pronađena mala kost, cigla, kamen, ulomci keramike, raznobojne freske s vodoravnim linijama. U četvrtom sloju su nađene kosti, kamenje, cigle i kovani čavao, a u šestom sloju uz kostur je nađen mali mikrolit i zid smjera istok-zapad. Uz zid je nađen dio brončane pojasne kopče s trnom, željezni predmet poput potkove, velike rimske cigle, obrađeno kamenje i malo amorfnu metalno zeleno dugme.

Kod rušenja pregradnog zida između dva rova, pronađeno je veliko mnoštvo raznobojnih fresaka. Pošto su nađeni zidovi u rovovima A i B, daljnja istraživanja smo usmjerili prema otkrivanju cijelog objekta. Otkopani su

temelji cijele jednobrodne crkve sa apsidom i dva kontrafora unutar crkve (crkva B). Crkva je smjera istok-zapad, apside je na istoku, a glavni ulaz na zapadu koji nije uočen. Zidovi crkve su građeni od kamena lomljenca i obrađenog kamena vezani živim vapnom. Podnica od maltera je vidljiva u apsidi i dijelu lađe, ali nije potpuno sačuvana jer su je uništili naknadno ukopani grobovi već u prvom otkopnom sloju. Pronađena je četvrtasta mramorna ploča koja je možda dio poda crkve. U sjevernom dijelu apside je pronađena zidana grobnica građena od velikih kamenih blokova. Na zapadnom dijelu grobnice kao završetak se javlja pravokutni i šesterokutni kamen. Pod grobnice je od malterne oplata-bijele sipke zemlje. U unutrašnjosti je pronađeno više dislociranih ljudskih kostura smjera istok-zapad. Od sitnog materijala pronađena je jedino mala željezna potkova, više ulomaka fresaka, kamenje i cigle. Unutar lađe istraženo je i otkopano 10 cijelih ljudskih skeleta i 5 lubanja. Grobovi se javljaju već u prvom otkopnom sloju, tako da su uništeni ukopima ispod njih.

Dimenzije crkve: dužina 9,10 m, šir. 5,90 m (vanjska dim.)
Dimenzije lađe: dužina 7,70, šir. 4,40 m
Dimenzije apside: 3,60 x 2,50 m
Debljina zidova lađe: 0,25 — 0,85 m
Visina zidova lađe: 0,25 — 1,0 m
Debljina zidova apside: 0,62 — 0,93 m
Dim. kontrafora: 0,50 x 0,50 m
Dimenzije grobnice: južni zid - duž. 2,55 m, sjev. zid duž.

2,30 m vanjska šir. grobnice 0,90 m, unut. šir. 0,55—
0,65 m deblj. juž. zida grobnice 0,14—0,22 m

Unutar lađe nađeni su ostaci sedre sa freskama što ukazuje da je crkva bila presvođena. Mnogobrojni ulomci raznobojnih fresaka govore da je crkva imala freske na zidovima. Od ostalog materijala nađeno je dosta kovanih željeznih čavala, ulomci kasno srednjovjekovne keramike i ulomci rimskih cigli i crijepova.

U Čečavcu, u kojem je niz zgrada podignuto materijalom s Rudine, nađen je 1906. god. rimski nadgrobnni spomenik dim. 1,26x0,70 m na kojem su u reljefu prikazane četiri glave, ali natpis nije sačuvan. Stela je dugo vremena bila u Novoj Gradišci, odakle je nestala. Đuro Szabo spo-

minje da je poč. 19. s. Csaplovics našao kamen s natpisom Protector noster, koji je izgubljen.³

Prilikom iskapanja na ovom lokalitetu pronašli smo dosta ulomaka rimskih cigli i crijepova, dijelove rimskog stakla, a i prijašnji pronalasci kamenih spomenika ukazuju na postojanje neke građevine iz rimskog doba u blizini ovog srednjovjekovnog kompleksa.

GROBOVI UNUTAR CRKVE

Grob 1.

Nalazi se 0,45 m od zapadnog zida crkve. Nađen je na dub. 0,98 m (glava) i 1,09 m (noge). Orijentacija groba je sjever-jug (glava gleda na jug). Skelet je ukopan u zemlju, bez grobne konstrukcije. Dobro sačuvan skelet odrasle muške osobe, ispružen na leđa. Gornji dio ruku je ispružen, a donji dio prekriven na trbuhu. Skelet je vrlo dobro sačuvan, osim gornjeg dijela lubanje koji je oštećen. Dužina skeleta in situ iznosi 1,50 m.

Grob je bez nalaza.

Grob 2.

Nalazi se 1,13 m od zapadnog zida crkve. Nađen je na dubini 0,98 m (glava) i 1,02 m (noge). Orijentacija groba je istok-zapad (glava gleda na istok). Skelet je ukopan u zemlju, bez grobne konstrukcije. Dobro sačuvan skelet odrasle ženske osobe. Skelet je ispružen na leđima s rukama pruženim uz tijelo. Lubanja je zdrobljena. Dužina skeleta in situ iznosi 1,50 m. Grob je bez nalaza.

Grob 3.

Udaljen je od sjevernog zida crkve 1,55 m. Nađen je na dubini od 1,15 m (glava) i 0,96 m (noge). Orijentacija groba je istok-zapad. Skelet je ukopan u zemlju bez grobne konstrukcije. Loše sačuvan skelet odrasle osobe. Manjka: donji dio čeljusti i rebra. Skelet je ispružen na leđa s rukama prekrivenim na trbuhu. Obzirom na kosti koje su loše sačuvane, nije se mogao ustanoviti spol. Dužina skeleta in situ iznosi 1,50 m. Grob je bez nalaza.

³ Anđela Horvat, Rudine u Požeškoj kotlini — ključni problem romanike u Slavoniji, Peristil broj 5, 1962. Zagreb

Grob 4.

Udaljen je od sjevernog zida crkve 1,85 m. Nađen je na dubini 0,81 m (glava). Orijeatacija groba je istok-zapad. Skelet je ukopan u zemlju bez grobne konstrukcije. Nije sačuvan u cijelosti, jer su kosti ruku, nogu i kralježnica dislocirani, pa nije bilo moguće ustanoviti spol. Dužina skeleta do zdjelice iznosi 0,65 m. Grob je bez nalaza.

Grob 5.

Udaljen je od sjevernog zida crkve 0,60 m. Nađen je na dubini 0,68 m (glava) i 1,03 m (noge). Orijeatacija groba je istok-zapad. Skelet je ukopan u zemlju bez grobne konstrukcije. Nije potpuno otkopan i zato se nije mogao ustanoviti spol. Ispružen je na leđa s rukama prekriznim na trbuh. Otkopana je desna noga. Grob je bez priloga.

Grob 6.

Udaljen je od južnog zida crkve 1,60 m. Nađen je na dubini 0,70 m (glava) i 0,40 m (noge). Orijeatacija groba je isok-zapad. Dobro sačuvan skelet ženske osobe ispružen na leđa s rukama prekriznim na trbuh. Skelet je ukopan u običnu zemlju bez grobne konstrukcije. Dužina in situ iznosi 1,70 m. Grobni prilozi: oko glave skeleta nađena je u više redova smotana brončana žica, plave staklene perlice i zelene perlice.

Grob 7.

Udaljen od južnog zida crkve 1,30 m. Nađen je na dubini 0,70 m (glava), 0,56 m (noge). Orijeatacija groba je istok-zapad. Dobro sačuvan dječji skelet (ženski) ispružen na leđa s rukama prekriznim na trbuh. Skelet je ukopan u običnu zemlju bez grobne arhitekture. Dijete je ležalo južno od majke u istom položaju s glavom koja gleda na istok. Dužina skeleta in situ 1,09 m. Grobni prilozi: smotana brončana žica, plave staklene i zelene perlice.

Grob 8.

Nalazi se sjeverno od groba 2. Nađen na dubini 0,75 m (glava) i 0,69 m (noge). Orijeatacija groba je istok-zapad.

Dobro sačuvan skelet ženske osobe. Skelet je ispružen na leđa s rukama prekriznim na trbuhu. Skelet je ukopan u običnu zemlju bez grobne konstrukcije. Sačuvanost kostiju je dobra. Dužina skeleta in situ je 1,50 m (bez glave). Grob je bez priloga.

Grob 9.

Nalazi se sjeverno od groba 6. Nađen je na dubini 0,74 m (glava) i 0,64 m (noge). Orijeatacija groba je istok-zapad. Grob je bez arhitekture i skelet je zakopan u običnu zemlju. Ispružen je na leđa s desnom rukom prekriznom na trbuh, a lijeva je uz bok. Dobro su sačuvane sve kosti, osim lubanje koja nije pronađena. Pokopan je odrastao muškarac. Dužina skeleta in situ (bez lubanje) iznosi 1,60 m.

Grobni prilozi: uz lijevi bok je pronađena brončana kopča, a preko središnjeg dijela tijela nađen je kožni pojas s brončanim aplikacijama.

Grob 10.

Nalazi se od sjevernog zida crkve 0,25 m. Nađen je na dubini 1,02 m (glava). Skelet nije nađen cijeli nego samo lubanja i kralježnica, pa se nije mogao odrediti spol. Orijeatacija groba je istok-zapad. Skelet je bio ispružen na leđa. Grob je bez priloga.

Grob 11.

Nalazi se sjeverno od groba 5. Jedino je otkopana glava na dubini od 0,79 m. Dobro sačuvana lubanja, orijeatacija istok-zapad. Skelet je bio ukopan u običnu zemlju bez tragova arhitekture. Grob je bez priloga.

Grob 12.

Nalazi se istočno od groba 11. Otkopana je samo glava smjera istok-zapad na dubini od 0,77 m. Skelet je ukopan u običnu zemlju bez tragova arhitekture. Grob je bez priloga.

Grob 13.

Nalazi se istočno od G-1. Otkopana je samo glava orijeatacija sjever-jug. Skelet je u običnoj zemlji bez grob-

ne arhitekture., nije moguće odrediti spol. Glava je nađena na dubini od 1,0 m. Grob je bez priloga.

Grob 14.

Nalazi se sjeverozapadno od groba 8. Okopana je samo kraljeznica na dubini od 1,17 m. Orijehtacija groba je istok-zapad. Ukop u zemlju bez grobne konstrukcije. Grob je bez priloga.

Grob 15.

Nalazi se južno od groba 5. Otkopana je samo glava na dubini od 1,05 m. Orijehtacija istok-zapad. Ukop je u običnu zemlju bez grobne konstrukcije. Grob je bez priloga.

Zidana grobnica se nalazi u sjeveroistočnom dijelu crkve, a dijelom u sjevernom dijelu apsida. Unutar grobnice nađeno je više skeleta sa dislociranim kostima, smjer istok-zapad.

Grobni prilozi: mala željezna potkova, ulomci fresaka, kamenje i cigle.

KARAKTERISTIKA UKOPA UNUTAR CRKVE

Svi istraženi grobovi su skeletni, poredani jedan uz drugoga, orijentacije istok-zapad (s glavom okrenutom na istok). Jedino iznimku čine dva groba G-1 i G-13 koji su orijentirani sjever-jug.

Paralelni su grobovi G-1 i G-13, zatim G-2, 8, 14, 4, 3 i G-10, te grobovi G-6, 7, 9, 5, 11, 12 i G-15.

Grobovi su nađeni u različitim dubinama od 0,68-1,17 m. Na dubini od 0,60-0,70 m nađeni su grobovi G-5, 6, 7, na dubini od 0,70-0,80 m su grobovi G-8, 9, 5, 11, 12, na dub. od 0,80-1,0 m grobovi G-1, 2, 4, a na dub. 1,0-1,20 m su grobovi G-3, 10, 13, 14, 15.

Prema osteološkom materijalu unutar crkve pronađeni su skeleti tri žene (G-2, 6, 8), jednog djeteta (G-7), dva muškarca (G-1, 9), a zbog slabe sačuvanosti skeleta i onih kojima je otkopana samo lubanja nije se mogao ustanoviti spol u grobovima (G-3, 4, 5, 10, 11, 12, 13, 14, 15).

Ukupno je otkopano 10 cijelih skeleta i 5 lubanja.

U svim grobovima sahranjen je po jedan pokojnik, jedino su zajedno pokopani žena i dijete (žensko) u grobovima G-6 i G-7 (jedno uz drugo). U zidanoj grobnici u apsidi crkve sahranjeno je više pokojnika. Svi skeleti su nađeni u ispruženom položaju, na leđima. Većina pokojnika je imala ruke prekržene na truhu — G-1, 3, 5, 6, 7, 8, uz tijelo G-2, desnu ruku prekrženu na truh, a lijevu stavljenju uz bok u G-9, dislocirane ruke su u grobovima G-4 i G-10, a u grobovima G-11-15 ruke nisu otkopane. Svi pokojnici su imali glavu ravno položenu koja gleda na istok, osim G-1 i G-13 gdje je glava pokojnika gledala na jug.

Kosti pokojnika su dobro sačuvane, jedino što su neke lubanje zdrobljene i neke kosti dislocirane. Način ukapanja kod svih pokojnika je isti. Svi su sahranjeni u običnu zemlju bez tragova arhitekture. Kovani željezni čavli, klamfe i kajlice ukazuju da su neki pokojnici bili sahranjeni u drvene sanduke.

Većina skeleta je bez priloga u grobovima. Iznimku čine grobovi G-6 i G-7 u kojima su sahranjene majka i dijete (djevojčica) koje su imale dijadem na glavi. Sačuvan je mali dio tkanine na kojem su bile aplicirane smotane tanke brončane žice i sitne staklene plave perlice, te fajanse. U grobu G-9 u kojem je sahranjen muškarac, uz lijevi bok je nađena brončana kopča i kožni pojas s brončanim aplikacijama.

Unutar crkve, neovisno od grobova, pronađeno je dosta raznobojnih fresaka, ulomaka keramike, željeznih čavala, rimske cigle i brončane aplikacije.

NALAZI U GROBOVIMA

U grobovima G-6 i G-7 nalazi su pronađeni iznad glava pokojnika, na dub. od 0,70 m. Dijadem na glavi je imala u više redova smotanu tanku brončanu žicu, pokraj žice su bile sitne plave staklene perlice, izvana sitne zelene perlice od fajanse.

1. Više ulomaka smotane patinirane brončane žice raznih dužina (32 kom), dim. duž. 0,6 m, šir. 0,2 m, inv. br. A-6671, tabl. I br. 1a-c.

2. Staklene perlice valjkastog oblika tamno plave boje (13 kom), duž. 0,4 m, šir. 0,3 m, deblj. 0,03 m, (inv. br. A-6672, tabl. I br.-2.
3. Okrugle perlice manjeg i većeg promjera, od fajanse, zelene boje, 0,4x0,4 m, deblj. 0,2 m i 0,2x0,2 m, deblj. 0,02 m, inv. br. A-6673, tab. I, br. 3, 4.
U grobu G-9 u kojem je sahranjen muškarac pronađena je na dub. 0,64 m brončana kopča uz lijevi bok i kožni pojas s brončanim aplikacijama u visini pojasa. Uz desni bok je nađen brončani lančić i dio drveta.
1. Kožni pojas s dvije vrste aplikacija od tankog brončanog lima. (Tabl. I br. 9).
Obje vrste aplikacija (10 kom) su pravokutnog oblika pričvršćene na kožu sitnim željeznim čavličima koji se nalaze u gornjem i donjem dijelu. Jedna vrsta aplikacija ima plitko urezanu crtu uz rubove, a druga ima četiri polja po sredini u kojima su srcolika udubljenja. Dimenzije: najveća duž. pojasa je 0,28 m (ukupno nađeno 4 komada), šir. 0,018 m, deblj. 0,02 m.
Dim. aplikacija: duž. 3 cm, šir. 1,8 cm, deblj. 0,1 cm (10 kom), inv. br. A-6674, tabl. I, br. 5, 6.
Kopča trokutastog oblika od tankog brončanog lima s kukicom po sredini. Kopča je dio kožnog pojasa.
Dim. duž. 3,5 cm, šir. 2,8 cm, deblj. 0,1 cm, inv. br. A-6675, tabl. I, br. 7.
Dio brončanog patiniranog lančića sastavljenog od četiri sitne karikice sa svinuta oba kraja.
Dim. duž. 5,8 cm, šir. 0,8 cm, deblj. 0,1 cm., inv. br. A-6676, tabl. I, br. 8.

NALAZI IZVAN GROBOVA UNUTAR LAĐE CRKVE

1. Potpuno sačuvana mramorna ploča bijele boje dim. 31,5x29,5 cm, deb. 9,0 vjerojatno dio poda crkve, inv. br. A-6693.
2. Dio rimske cigle s otiskom šape neke životinje, dim. 17,0x21,0 cm, deblj. 9,0 cm, inv. br. A-6694.
3. Više komada rimskih cigli i crijepova s koncentričnim krugovima, raznih dimenzija.
4. Dio brončane patinirane pojasne kopče s trnom. Kopča je četvrtasta s četiri okomita ureza na obje strane, a

pojasni remen se sastoji od dva sloja tankog brončanog lima. Donji dio je ravan, a gornji dio je ukrašen s četiri iskucana srca i kosim linijama s strane. Dim. duž. 4,8 cm, šir. 1,5—2,2 cm, deblj. 0-2 cm, inv. br. A-6677, tabl. I, sl. 10.

Nađeno u rovu B u VI otkopnom sloju.

5. Malo kalotasto brončano dugme, dim. 1,0x1,0 cm, deblj. 0,1 cm, inv. br. A-6678, tab. I, sl. 11.
6. Romboidna aplikacija od brončanog lima. Dvije strane su svinute, a dvije strane imaju narebrane rubove koji prelaze u trokutasti završetak. Na sredini aplikacije je uzdignuti okrugli dio sa sitnim urezima oko njega. Sačuvane su tri male rupice i u jednoj je sitni čavao.
Dim. duž. 5,3 cm, šir. 4,0 cm, deblj. 0,1 cm, inv. br. A-6679, Tabl. I, sl. 12.
7. Kožni pojas sastavljen od dva sloja tanke kože (loše sačuvan u pet dijelova) s rupicama uzduž obadvije strane i brončanim malim čavličima. Dim. duž. 8,0 cm, šir. 2,8 cm, deblj. 0,2 cm, inv. br. A-6680, tabl. I.
8. Kopča četvrtastog oblika od dva sloja tankog brončanog lima koja je aplicirana na kožni pojas. Na sredini kopče je rupa u koju je stavljen lančić sastavljen od četiri karikice sa svinuta oba kraja. Dim. duž. 10,5 cm, šir. 2,8 cm, deblj. 0,3 cm, inv. br. 6681, tabl. I, sl. 16.
9. Amorfno staklo neprozirne svijetlo zelene boje, dim. 2,0x4,0 cm, deb. 0,3 inv. br. A-6682, tabl. I, sl. 14.
10. Gornji dio (rub) staklene posude neprozirno sivo-bijele boje. Uski okrugli otvor sa zadebljanim rubom i uskim vratom. Dim. duž. 2,0 cm, šir. 2,7 cm, deblj. 0,1 cm, promjer otvora 2,7x2,7 deb. 0,7, inv. br. A-6683, tabl. I, sl. 15.
11. Mali mikrolit svijetlo sive boje, donja strana je ravna, a gornja uzdignuta s okomitim rebrom po sredini. Rubovi imaju sitne otkrese.
Duž. 3,3 cm, šir. 1,0 cm, deblj. 0,4 cm, inv. br. A-6684, tabl. I, sl. 13.
Pronađeno u rovu B u šestom otkopnom sloju uz skelet pokojnika.

12. Kovani željezni korodirani čavli raznih dimenzija s većim pravokutnim i zaobljenim glavama, ravni ili svinuti u donjem dijelu. (5 komada) Duž. 9,8 cm, šir. 0,6 cm, deblj. 0,4 cm, inv. br. A-6685. tabl. II, sl. 1, 2, 3. Čavli su nađeni u rovu A i B od II—VI otkopnog sloja. Vjerojatno su dio sanduka, jer su uz jedan skelet uočeni ostaci drveta.
13. Željezna korodirana mala potkova. Dim. 5,2x3,8 cm, debj. 0,4 cm. Pronađena je u zidanoj grobnici uz dislocirane skelete inv. br. A-6686. tabl. II, sl. 5.
14. Okov od željeza u obliku slova omega, raširenih krajeva, korodirano. Vjerojatno držač drvenog sanduka. Dim. vis. 3,6 cm, šir. 10,2 cm, deblj. 1,1 cm, inv. br. A-5326.
15. Okov od željeza sa svinutim krajevima prema unutra. Dim: vis. 3,0 cm, šir. 6,4 cm, deblj. 0,7 cm, inv. br. A-5604.
16. Kuka od željeza sa svinutim donjim dijelom, korodirano. Dim: vis. 7,5 cm, šir. 1,2 cm, deblj. 0,3 cm, inv. br. A-5602.
17. Britva od željeza, hrbat sječiva je ravan, ručka je mala, korodirano. Dim: duž. 16,3 cm, šir. 0,6 — 1,4 cm, deblj. 0,4 cm, inv. br. A-5648, tabl. IV, br. 9.
18. Šarka (zatvarač) od željeza, korodirano. Gornji dio ima oblik kruga, a donji dio ima dva okomita završetka. Dim: duž. 8,1 cm, šir. 0,7—2,3 cm, deblj. 0,5 cm, inv. br. A-5603.
19. Željezna pločica kvadratnog oblika s rupom po sredini i urezima na sve četiri strane, korodirano. Vjerojatno okovna pločica od sanduka. Dim. 5,6x5,9 cm, debljina 0,2 cm, inv. br. A-5606.
20. Pločica pravokutnog oblika od željeza, korodirana. Tri kraja pločice su svinuta unutra. Dim. 8,2 cm, šir. 7,7 cm, deblj. 0,8 cm, inv. br. A-5553.

FRESKE

U unutrašnjosti cijelog objekta (crkva B) pronadeno je mnoštvo ulomaka fresaka. (Fotog. 2) Nažalost ulomci su malih dimenzija, tako da nije vidljiva neka kompozicija

Ulomci fresaka iz unutrašnjosti crkve B

Freske su na tvrdoj podlozi od 0,8—2,8 cm, a više ulomaka je nađeno na sedri, što upućuje da je crkva imala presvođeni krov koji je imao svod s freskama. Kao podloga javljaju se bijela, svijetlo ružičasta, svijetlo siva, žuta, oker i pompeansko crvena i tamno crvena boja. Obično su crne uske i široke trake na bijeloj, sivoj i oker boji, a na sivoj podlozi se javljaju tamno sive linije. Uočljivo je bijelo pastozno punktiranje na smeđoj i sivoj podlozi. Na tamno crvenoj podlozi se javljaju polukrugovi bijele boje i okomite i vodoravne linije svijetlo žute boje. Česti je i ulomak s bijelom podlogom, širom crnom vodoravnom linijom i okomitim i kosim linijama crvene boje. Na bijeloj podlozi su crne uske linije, a zatim crvene linije. Na više ulomaka fresaka vidljiva je bordura. Na sivoj podlozi je crna, crvena i žuta bordura. Pošto smo pronašli male uzorke fresaka, nije nam poznato kako su izgledale cje-line, kompozicija, figure i odjeća, zapravo sve ono što je važno za proučavanje stila.

U ranoromantičkoj crkvi sv. Mihovila nad Limskom Dragom u Istri sačuvane su raznobojne vodoravne trake

koje imaju simbolično značenje zemlje, vegetacije, zraka i neba.

U romaničkoj crkvi u Draguču, u Istri, kod prikaza poklonstva triju kraljeva prikazane su bijele tunike linearno ukrašene nizom okomitih pruga, odnosno crvenom mrežom rombova.⁴

Možda je i naš ulomak freske na bijeloj podlozi sa prugama dio neke tunike.

DATIRANJE OBJEKTA

Zidovi crkve su građeni od kamena lomljenca i pravično obrađenog kamena, ulomaka rimskih cigli, vezani živim vapnom i žuto-bijelim pijeskom, što je karakteristično za ranu romaniku. Za ranije datiranje objekta upućuju i mnogobrojne freske koje su nađene unutar lađe. Ulomci rimskih cigli i crijepova upućuju na prisustvo nekog antičkog objekta u blizini otkuda se mogao donijeti materijal za gradnju crkve. Perlice od fjanse i stakla plave boje pronađene oko glave žene i djeteta (G-6 i G-7) gotovo su identične perlicama u kasnonatičkoj nekropoli u Tekiću. Ukrašni dijamant od spiralno savijene tanke brončane žice je identičan pronađenom na srednjovjekovnoj nekropoli na Kliškom groblju u Vukovaru, gdje je otkrivena nekropola bjelobrdskeg tipa iz kraja 10. i poč. 11. stoljeća.^{5, 6}

Ostali sitni materijal (metalni predmeti) otkopan unutar crkve može se vremenski datirati od 12—15. stoljeća.

Pošto su grobovi mlađi od crkve ne mogu nam mnogo pomoći pri datiranju arhitekture. Nije pronađen niti jedan primjerak novca. U crkvi nisu pronađeni arhitektonski dijelovi koji bi nam ukazali kakav je bio njen unutrašnji inventar (oltar i dr).

4 Dr Branko Fučić, Romaničko zidno slikarstvo istarskog ladanja, Bulletin, br. 3, 1964.

5 Antun Dorn, Kliško groblje, Klis — srednjovjekovna nekropola, Arheološki pregled, br. 20, Beograd, 1978.

6 Zvonko Bojčić, Pregled istraživanja i rasprostranjenosti ranosrednjovjekovnih arheoloških nalaza u istočnoj Slavoniji i Baranji, Hrvatsko arheološko društvo, Znanstveni skup Vukvar 1981, Zagreb 1984, str. 218.

Otkopani temelj crkve na Rudini je jednobrodni tip koji predstavlja najjednostavniji oblik longitudinalne bazilike, koja ima pravokutni prostor, presvođen bačvasti svod, dvostrešni krov i apsidu na istoku. Zidovi su neruščani na vanjskoj strani, a raščlanjeni su u unutrašnjosti. Takav sličan oblik ima crkva sv. Jurja na rtu Marjana u Splitu koja se datira u 8—9. str.⁷

Tipološki se crkva na Rudini može vezati i uz crkvu u Ratcu kod Kotora koja se datira u 9—11 st.⁸

ROV C je smješten 20 m istočno od apside crkve, smjera sjeveroistok-jugozapad, duž. 10,0 m, šir. 1,50 m. U četvrtom otkopnom sloju pronađene su ljudske kosti, veliki kamen, ulomci kasnosrednjovjekovne keramike, mali ulomak slikane keramike i metalni predmet. Zbog kratkoće vremena nismo više dublje kopali, ali smo ustanovili da se i na ovom položaju javljaju nalazi.

Istraživanja smo nastavili istočno od temelja crkvice na uzvišenom platou gdje su mještani okolnih sela godinama odvozili građevinski materijal. Teren je zarastao u šibljie i manje drveće, pa smo najprije očistili kako bi mogli kopati. Ovdje su velike rupe koje su ostale od prekopavanja, pa je mjestimično izvađena zemlja širine 3,0x3,0 m.

SONDA A — se nalazi 40 m istočno od apside crkve. Dimenzije su joj 6,0 m dužine i 4,0 m širine, smjera istok-zapad.

U prvom otkopnom sloju javlja se amorfnii kamen i dijelovi cigle koji se nalaze i u drugom sloju. Ovdje je nađen veliki kameni blok dužine 3,5 m, šir. 3,0 m i deblj. 0,13 m i zid od kamena. Uz ulomke kasnosrednjovjekovne keramike nađeno je nekoliko ulomaka crveno slikane keramike, dio rimske cigle, željezni kovani čavao, freske i željezni ključ. U trećem i četvrtom sloju javljaju se kosti, žbuka, kamen, keramika, cigle, željezni čavli, mali željezni nož i kamen s polukružnim gornjim završetkom.

7 Tomislav Marasović, Prilog morfološkoj kalsifikaciji ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji, Tabl. XXVI, sl. 1a, b

Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture, Split, 1978.

8 Sena Sekulić-Gvozdanović, Grafički prilog tipologiji hrvatske sakralne arhitekture do romanike, Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture, Split, 1978, dodatak 35.

Otkopan je kameni zid smjera istok-zapad, a uz njega su pronađene tri ljudske lubanje i mali ulomak posude bijele boje od porculana s plavom crtom. Pronađen je mali ulomak stakla, mali željezni lanac, gornji dio keramičke posude s crvenim ukrasima. U sjevernom profilu sonde pronađeno je ognjište, a ispod njega bijela pješćana podnica. Zid od kamena koji je pronađen je smjera istok-zapad. Nađen je i temelj stupa.

SONDA B se nastavlja na sondu A, istočno od nje, dim. 4,0 x 4,0 m. U prvom sloju su nađeni ulomci keramike, rub obojenog smeđeg stakla, kosti, a u drugom sloju kamen i cigla. Na dubini od 1,50 m nađeno je malo metalno zvonce, gornji dio staklene posude kružnog promjera. Na dub. od 1,35 m pronađena su dva mala koštana srca, ulomak freske. Zid od kamena se dalje nastavlja i u ovoj sondi i pruža se prema istoku. Obzirom na mala financijska sredstva nismo mogli sistematski dalje kopati nego smo slijedili zid i otkopali ga u dužini od 26,0 m (nije još u potpunosti otkopan) i širine od 1,0 m. U sondi B smo otkopali zid smjera sjever-jug koji je dug 4,0 m, širok 0,50 m i spaja se velikim zidom. Na istočnom dijelu velikog zida na 20-tom m nađena su dva uska zida smjera sjever-jug u razmaku od tri metra. U sondama A i B otkopan je zid smjera istok-zapad u dužini od 8,0 m, sa temeljom stupa. Taj zid je paralelan sa zidom koji je južno od njega.

SONDA C se nalazi 6,0 m sjeveroistočno od završetka velikog zida, dim. je 4,0 x 4,0 m. Javlja se sipki svijetlo žuti pijesak i žuta zemlja, sitno i krupno kamenje, mali obrađeni kamen, kosti, ulomak keramike i žbuka tamnozeleno maslinaste boje. U ovoj sondi je nanos, jer su mještani prilikom prekopavanja susjednog zemljišta bacali ovdje šut.

SONDA D se nalazi 4,0 m sjeverno od zida koji je otkopan u sondama A i B. Dim. je 2,50 x 3,50 m. Tu je bijela pjeskovita zemlja u kojoj su nađena dva ulomka keramike i mali ulomak freske crvene boje. Na dub. od 1,50 m pronađena je kamena konzola muškarca, u šutu zajedno sa amorfnim potočnim kamenjem i komadićima cigle. Konzola je okrenuta na poledinu, nađena je 0,36 m od južnog profila i 0,94 m od zap. profila. Ispod 1,50 m pronađeno je kamenje, ljudske kosti, keramika i veći ulo-

mak crvene freske. Na dub. od 1,90 m pronađena je polovica malog kamenog stupa i mali dio crne smolaste mase.

Obzirom da su na ovom položaju nađene arhit. dijelovi i sve konzole s prikazima ljudskih glava (koje se čuvaju u požeškom muzeju) kao i ova najnovija pronađena, a zidovi ukazuju da smo na tragu neke veće građevine (dosadašnja otkopana dužina je 26,0 m) pretpostavljamo da bi ovo mogla biti velika bazilika (crkva A). Po pričanju mještana na ovom mjestu pronašlo se je više »valova« koje su upotrebljavali za napajanje stoke. Radi se o kamenim sarkofazima, a poklopac jednog takvog sarkofaga čuva se u Muzeju.

ROV ALFA — nalazi se na sjevernom dijelu platoa, 20 m sjeverno od sonde D. Dimenzije rova su 6,0 x 2,0 m, smjera istok-zapad. U prvom otkopnom sloju javljaju se ulomci crne keramike, od drugog do četvrtog sloja nađene su kosti, ulomci keramike, kovani željezni čavao. Pronađen je zid od kamena smjera sjever-jug koji skreće prema zapadu. Ovdje je pronađen željezni lanac sastavljen od 14 karika, ulomak posude od bijelog porculana sa širokim plavim linijama. U ovom rovu se pojavljuje i zid mnogo kvalitetniji i kompaktniji od ostalih zidova, a ima smjer istok-zapad dužine 5,0 m. Na njega se nastavlja dva zida smjera sjever-jug dužine 2,0 i 2,50 m u razmaku od 1,70 m. Uz ovaj istočni zid pronađeno je mnogo ulomaka srednjovjekovne keramike, mali ulomak keramike s bijelim geometrijskim ukrasima, tanka brončana aplikacija s dva mala čavla i ostatkom kože. U ovom rovu pronađena su još dva mala kamena zida smjera sjever-jug koji idu uporedo. Između njih je nađen željezni lanac i željezni lokot.

ROV BETA I BETA 1 — nalaze se u istočnom dijelu bedema koji opkoljuju plato 7,50 m istočno od ist. ruba sonde D. Rovovi su smjera istok-zapad, a dimenzije su 6,0 x 2,0 m i 6,0 x 2,0 m. U prvom otkopnom sloju je sipka žuta zemlja pomješana pijeskom i kamenjem. U drugom sloju u sjeveroistočnom uglu uz lubanju je nađena brončana S naušnica inv. br. A-6693 i A-6694 tabl. III, br. 2, 6. i manji brončani prsten s geometrijskim urezima. Nađena su i dva velika obrađena kamena, te mnogo ljudskih kostiju. Bedem od zemlje opkoljuje uzvišeniji plato.

ROV GAMA se nalazi 5,0 m jugoistočno od velikog otkopanog zida, smjera istok-zapad, dim. 3,50 x 1,50 m. Od prvog do trećeg otkopnog sloja javljaju se ulomci ljudskih kosti, keramika i mali željezni čavao.

ROV DELTA — se nalazi 15,0 m južno od rova beta, na samom rubu bedema. Smjera je sjever-jug, dim. 8,0 x 2,0 m. U ovom rovu javlja se u nekoliko slojeva sipka bijela zemlja poput kreča, sitni pijesak i mnogobrojni ulomci ljudskih kosti razbacanih bez reda (kosti ruku, nogu i lubanje).

ROV EPSILON se nalazi na malom brežuljku 35,0 m zapadno od zapadnog zida otkopane crkve. Smjera je sjeveroistok-jugozapad, dim. 8,50 x 2,0 m. Iskopana su tri sloja u kojima se javlja amorfan kamen, sitne kosti i ulomci srednjovjekovne keramike.

Probna iskapanja putem sondi i rovova ukazala su na postojanje velikog kompleksa kojeg bi trebala sistematski istraživati. (Fotog. 3.) Niti jedan iskop nije bio bez nalaza što ukazuje na neophodnost intenzivnijeg iskapanja.

MATERIJAL PRONAĐEN U SONDAMA A I B

1. Brončano zvonce proširuje se prema dnu. U gornjem dijelu je četvrtasta ručka sa trokutastim završetkom i rupom po sredini. U gornjem dijelu zvonca su dvije rupe jedna nasuprot drugoj. Uz profilirani gornji rub urezane su dvije uske koncentrične linije, a u donjem dijelu zvonca je plastična koncentrična traka i iznad nje uska urezana traka. Dim. vis. 4,8 cm, promjer gornjeg dijela 2,3 cm, promjer donjeg dijela 4,2 cm, deblj. 0,1 cm.

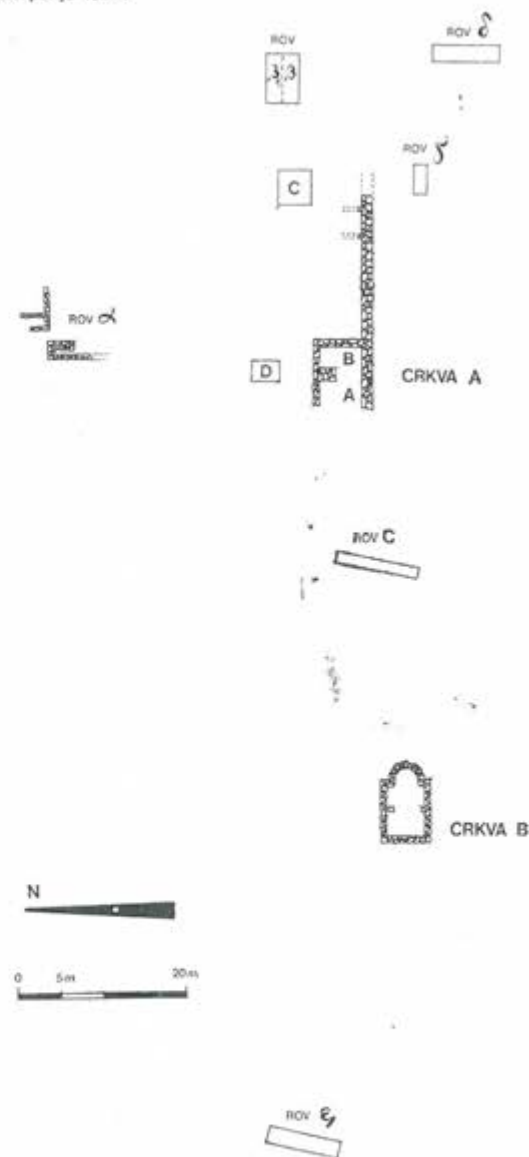
Zvonce je pronađeno u sondi B na dub. od 1,50 m, inv. br. A-6687, tabl. III, sl. 1.

2. Koštani srcoliki privjesci bez ukrasa. (2 kom)

a) vis. 1,8 cm, šir. 3,0 cm, deblj. 0,2 cm

b) vis. 1,5 cm, šir. 2,7 cm, deblj. 0,2 cm

Privjesci su pronađeni u sondi B na dub. od 1,35 cm. inv. br. A-6688, A-6689, tabl. III, sl. 7, 8.

Skica iskapanja Rudine — 1980. godine

3. Ulomci staklenih posuda — dijelovi rubova i trbuha, raznih dimenzija i ulomci ravnog stakla. Predmeti od stakla su svijetlo žute, zelene i bijele boje. Pronađeni su u sondama A i B u trećem i četvrtom otkopnom sloju.
4. Željezni korodirani čavli sa većim i manjim glavicama, većih i manjih dimenzija. Čavli su pronađeni u sondama A i B.
5. Obrađeni kamen polomljen na dva dijela, sa polukružnim završetkom gore i rupom po sredini. Dim. vis. 56 cm, šir. 37 cm, deblj. 10 cm, promjer rupe 20 x 23 cm. Kamen je pronađen u sondi A u četvrtom otkopnom sloju.

KERAMIKA

Prilikom iskapanja na istočnom platou (u sondama A i B i u rovu alfa) pronađeno je mnoštvo ulomaka keramičkih posuda. Prevladavaju veći i manji ulomci trbušastih lonaca sa izvijenim rubom i širokim otvorom. Keramika je uglavnom dobro pročišćena, dobro pečena, rađena na lončarskom kolu, svijetlo i tamno sive, oker, smeđe i crne boje.

Ukrasi na keramici su slijedeći: urezane valovnice u jednom ili dva reda, urezane okomite, kose i vodoravne linije, plastične vodoravne trake, sitni metličasti urezi okomiti i kosi, kosi rebrasti žljebovi i po tri smeđe obojene vodoravne šire linije (na oker podlozi). Na dnu posuda često se javlja plastični krug s plastičnim križem u sredini, a na mnogim primjercima dna posuda naznačen je samo križ.

Izuzetak čine malobrojni ulomci manjih keramičkih posuda dobro pečeni, rađeni na lončarskom kolu, svijetlo sive boje unutra i pocrnjene na vanjskoj stijenci. Ukraši u gornjem dijelu posude se sastoji od udubljenih paralelnih vodoravnih traka između kojih su sitno utisnuti kosi urezi. Mjestimično su udubljenja obojena crvenom bojom.

Keramika se može vremenski datirati od 9—15. stoljeća. (Tabl. IV i V)

Klesanac s reljefom bradate glave

MATERIJAL PRONAĐEN U SONDI D

1. Klesanac s reljefom bradate glave, vapnenac. Pravokutno komponirana glava na prednjoj strani klesanca. Široka pravokutna ravna ploča s rupom po sredini predstavlja čelo. Nos je u obliku izduženog trokuta s uklesanim nozdrvama. Jako naglašene okrugle oči s izbočenim bjeloočnicama u kojima su usvrđane kružne rupe za oznaku zjenice. Oči su obrubljene gornjim i donjim kapkom, a uz obje strane očiju po sredini nosa su udubljene rupe. Obrazi su plastično naglašeni, jedan trokutasto, a drugi pravokuno. Usta su pravokutno urezana s blagim polukružnim urezima iznad i ispod. Ispod usta je trokutasto zaobljena brada, a ispod nje na vratu su dvije reljefne brazde u obliku slova V. Na bočnim stranama konus obraza prati usječen luk. Dim. vis. 18,5 cm, šir. 11 cm, deblj. 6, 5—8,5 cm, inv. br. A-6670, (Fotog. 4.)

Klesanac je nađen na dub. od 1,50 m, 36 cm od južnog profila, 94 cm od zap. profila i 1,20 m od istočnog profila sonde D. Pronađen je u štu zajedno sa amorfnim kamenjem i komadićima cigle.

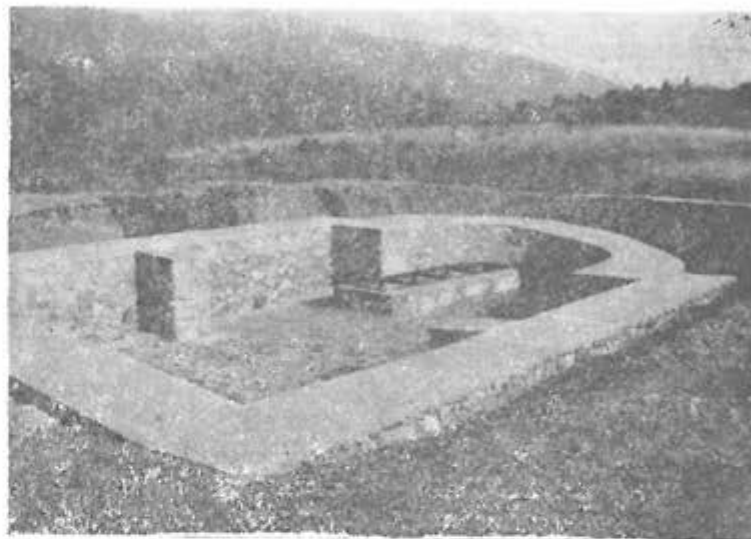
KONZERVANCIJA TEMELJA CRKVE

U prosincu 1982. godine završeno je konzerviranje zidova jednobrodne crkve. Upotrebljen je produžni malter (vapno i cement), a na zidanu grobnicu je stavljen metalni okvir i staklo, te su svi skeleti iz lađe stavljeni u zajedničku grobnicu koja je unutar crkve. Sredstva za konzervaciju su osigurali RSIZ kulture i SIZ u oblasti kulture Općine Slav. Požega, a radove je izvelo Stambeno-komunalno poduzeće iz Slav. Požege uz stručni nadzor radnika Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Osijeku Anđelke Krejačić, arhit. tehničara i Zvonka Bojčića, prof. arheologa Zavoda. (Fotog. 5).

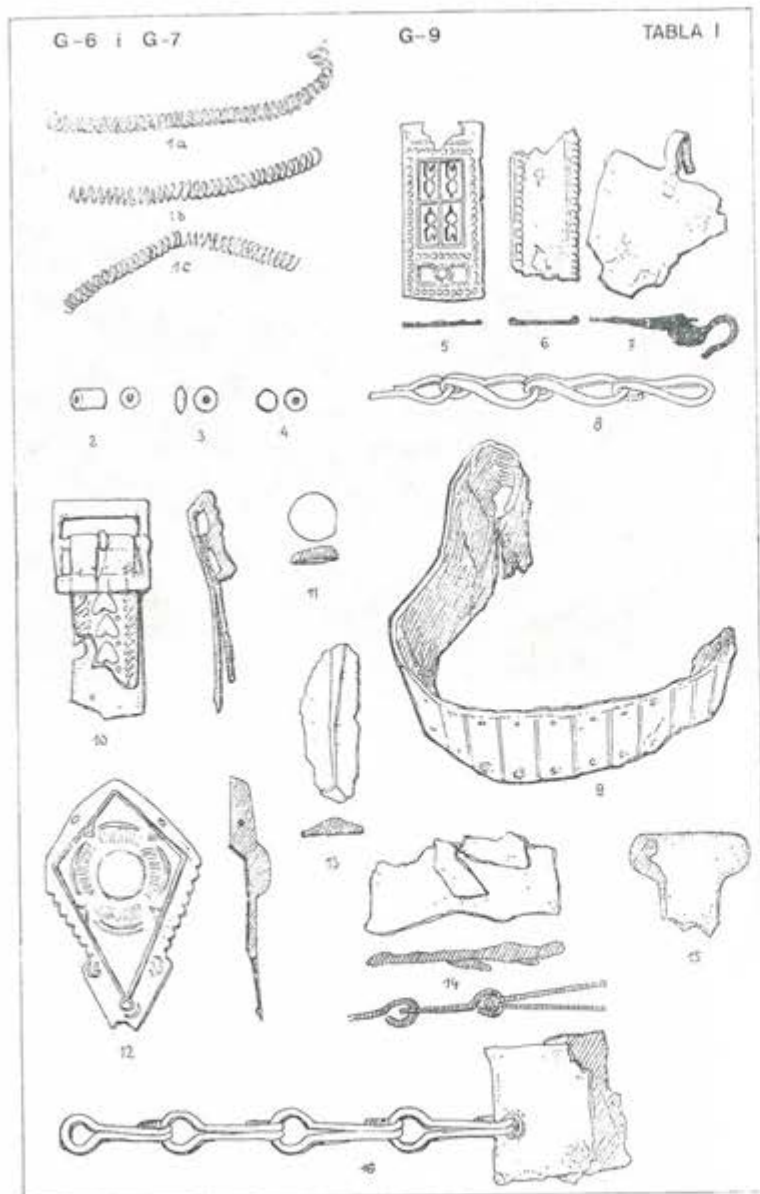
Prilikom drenaže izvan sjevernog zida crkve otkopana su dva groba u kojem su pronađena tri brončana prstena, inv. br. A-6690, A-6691, A-6692, tabl. III, sl. 3, 4, 5.

Buduća arheološka istraživanja namjeravamo izvršiti oko cijele crkve, jer su prilikom probnih iskapanja

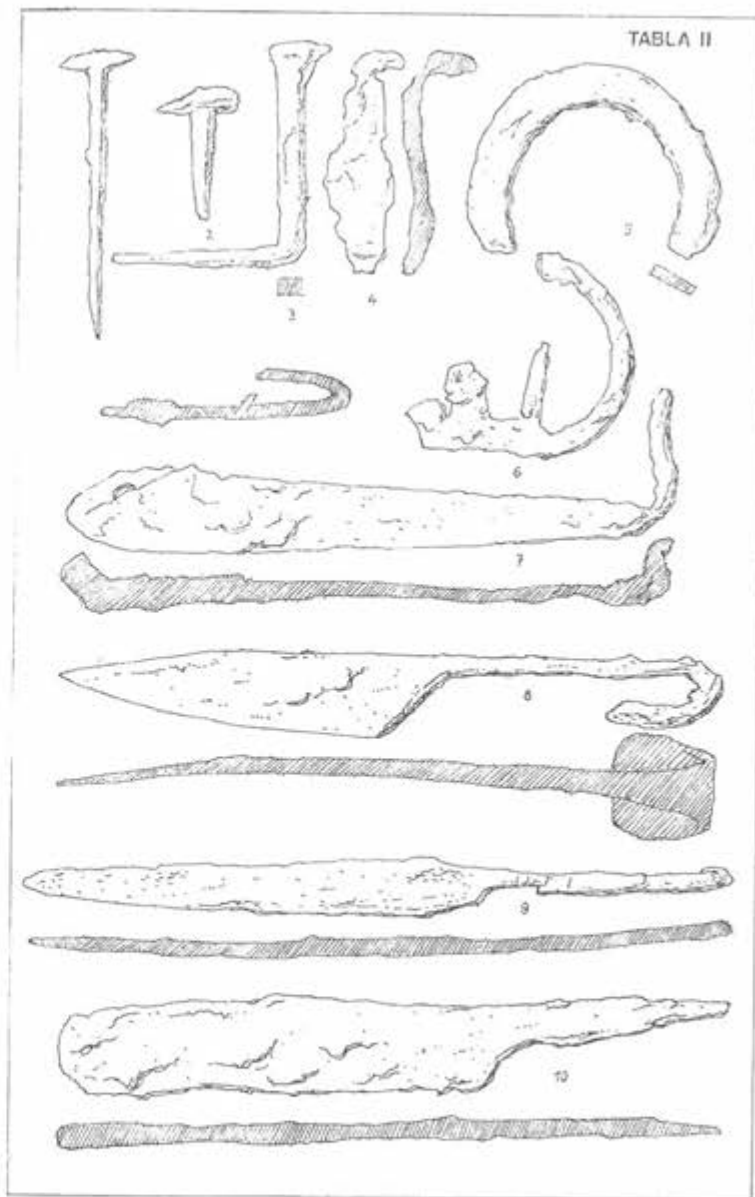
pronađeni mnogi ostaci ljudskih kostiju i južno od crkve. Na istočnom platou gdje se nalazila veća bazilika, iskapanja će se nastaviti kako bi mogli otkopati temelje cjelokupnog sakralnog objekta.

Temelji konzervirane crkve B na Rudini

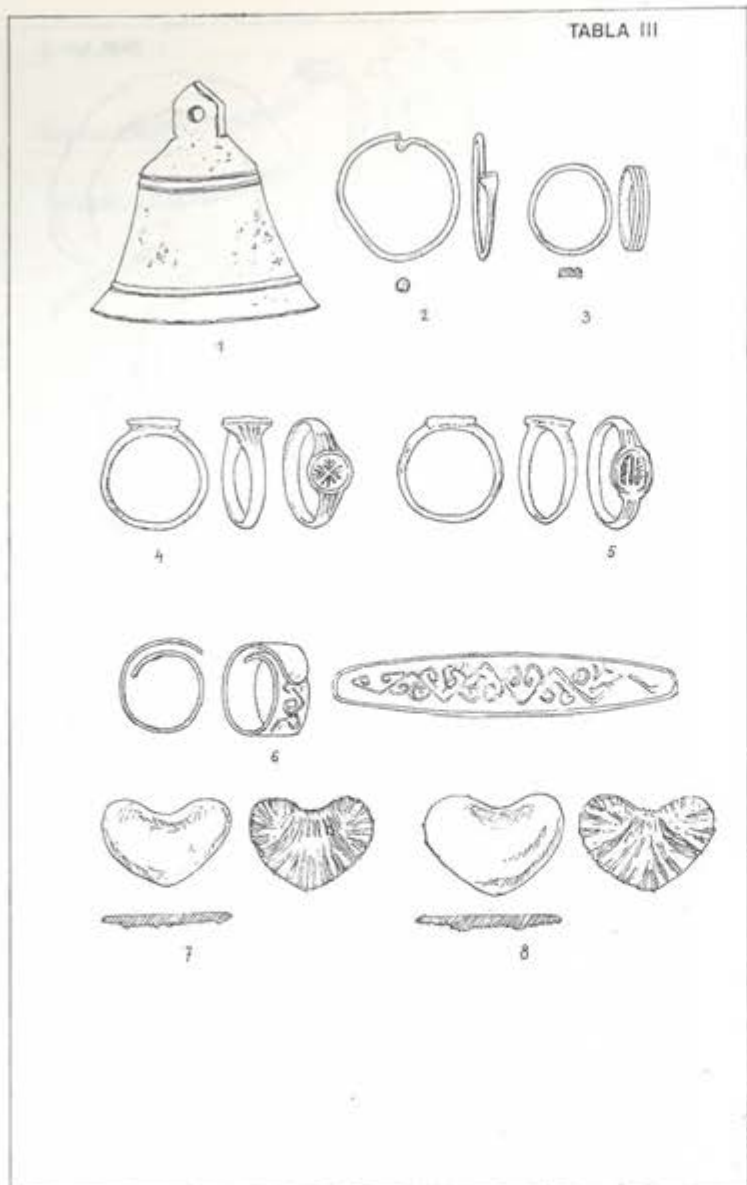

Nalazi u grobovima, grob G-6 i G-7 (1—4), G-9 (5—8),
nalazi izvan grobova unutar lade crkve B (10—16)

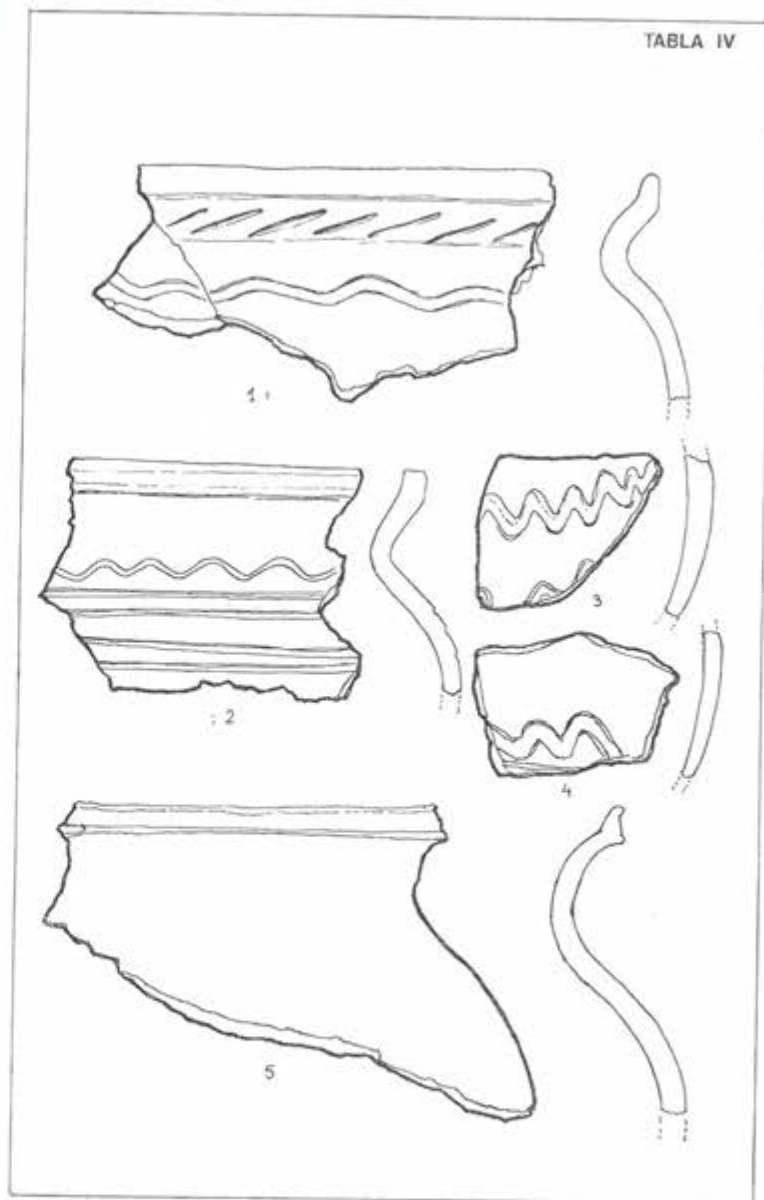
Nalazi izvan grobova unutar lade crkve B (1—10)

TABLA III

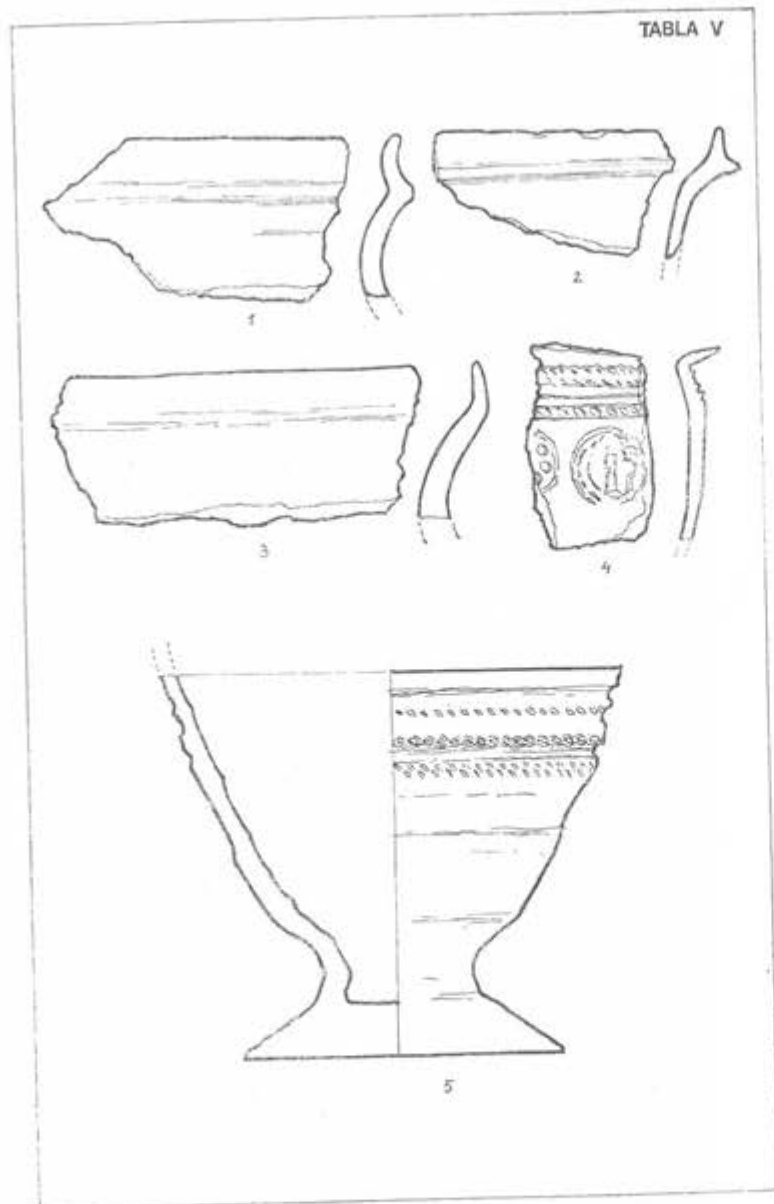
Sonda B (1), rov beta (2, 6), sonda B (7, 8), izvan sjevernog zida crkve B (3, 4, 5)

TABLA IV

Nalazi u sondi A

TABLA V

Nalazi u sondi B

Dr Nada Klaić

ECCLESIA SEU MONASTERIUM SANCTI MICHAELIS
DE RUDINA

Pod gornjim naslovom predstavljena je na budimskom sudu u travnju 1348. g.¹ rudinska opatija sv. Mihajla o kojoj namjeravamo u ovom prilogu napisati nekoliko riječi. No, pogledajmo najprije što je o toj opatiji dosad u literaturi bilo poznato!

Predstavljajući javnosti 1907. g.² neznatne ostatke »Triju benediktinskih opatija u županiji požeškoj (Sv. Jelena de Podborje, Bijela, Rudin), Dj. Szabo uzima pero u ruke da pokaže kako je »žalostan udes stigao sve tri opatije«. No, dok za Sv. Jelenu Podborsku predlaže da »pustimo maštu da nam stvori opet po ovom opisu stari manastir«,³ od opatije u Bijeloj postoje još »neznatni delovi građevine« koja se »gigantski držala nad kukavnim selom« tako da »prošlost i u ruševinama nadvisuje slabašnu sadašnjost«. Szabo se čudi kako je danas u okolici Bijele samo nekoliko »odrpanih sela«, jer zna da je »crkva u Bijeloj mogla da primi i 800—1000 ljudi«. ⁴ Premda je Szabo upozoravao i na neke nove podatke, ipak njegovo pisanje o obje opatije zahtjeva temeljitu reviziju.

Prelazeći na prikaz rudinske opatije, Szabo kaže: »Na sličan način kao sv. Jelena bila je valjda građena i prastara opatija sv. Mihajla 'Rudin' zvana koja se već 1279. u poveljama spominje, a sve do početka 16. vijeka brinu se pape za nju«. ⁵ Crkva je bila na brdu i, kako Szabo kaže, »pravi je majstor odabrao baš ovu točku za gradnju

1. T. Smičiklas, Codex diplomaticus regni CDS XI str. 303

2. VHAD, n. s. IX, 1906—1907, str. 201—209.

3. N. dj., str. 203.

4. N. dj., str. 204.

5. N. dj., str. 208.

samostana«. Ali, upalo mu je u oči da se na tom brijegu nalaze i rimski arheološki ostaci, pa je zaključio da je »još i u rimsko doba moralo ovdje biti kakovo naselje, jer je tu nađen nadgrobni spomenik, koji se danas u N. Gradski nalazi«. ⁶ Tuži se zatim na seljački svijet koji raznosi kamen kao građevni materijal i naivno se nada da će se neuki kradljivci ipak jednoga dana prestrašiti »ljudi iz fresaka«! Povijest opatije počinje ispravom iz 1279. g. u kojoj se spominje »Georgius abbas de Rodina«, ali sve do početka XVI st. ne nalazi o opatiji više od dva podatka. Prema njima zaključuje da je opatija morala biti »dosta imućna«. Samostan je »bio utvrđen poput onoga u Bijeloj«, a »utvrde su okrenute bile prema Požegi, duboki šanac postoji tu i dan danas«. ⁷ Prema ostacima ruševina Szabo će tada zaključiti da je »opatija građena u gotskom slogu«, jer da taj slog »nepobitno potvrđuju« lijepo tesano kamenje, »vješti ornamenti« i »napisi gotičkim pismenima«, a osobito se ističe, kaže Szabo, »lijepo izrađen križ i ornamenat poput vrpce«. ⁸ Prerijetki podaci koje ima u rukama nisu dali Szabi da ulazi u pitanje postanka opatije, štoviše, nije ni ispitivao da li je opatija zaista benediktinska.

Međutim, iduće godine izlazi uzorna »Historijsko-geografska studija« od istoga autora u kojoj rješava pitanje gdje se nalazila »Lijesnica«, ⁹ rijeka koja je u početku XIII st. dijelila posjede templara od vlastelinstva Svetačkih. Kako se u jednoj templarskoj potvrdnici iz 1210. g. prvi put spominje i Rudina (ali kao lokalitet!), od početka našeg stoljeća uobičajilo se templarsku problematiku povezivati s onom »rudinskog kompleksa«. Postupak koji nije neopravdan s obzirom na to da je, kako je to već Szabo pokazao, riječ o ogromnim redovničkim posjedima koji su, po svojoj prilici graničili s Rudinama. Naime, Szabo je sasvim sigurno utvrdio da »stara Lijesnica nije nego današnja Razaska i Sloboština sa onim dijelom Malog

6. Potertala N. K. Szabo ističe kako se »ostanci« nalaze tamo »gdje vojnička karta bilježi 'Grad' i to nad selom Cečavcem«, koje je »napućeno pravoslavnim žiteljstvom, valjda iz Bosne doseljenima«. U potvrdu svoga mišljenja poziva se na Cečavu u Bosni »koja se tumači albanskim 'čeč', što znači 'Klanac', a i ovaj naš Cečavac je duboko u klanac« (n. dj., str. 203, bilj. 2).

7. N. dj., str. 209.

8. N. mj.

9. VHAD, n. s. X, 1900—1909, str. 40—48.

Struga, koji utječe u Savu«. ¹⁰ Spomenuta potvrdnica iz 1210. g. mu pomaže točnije ubicirati Lijesnicu, a valja spomenuti i to da podatke isprave vrlo savjesno ispituje. Tako je, na primjer, već on tvrdio, da je »vojvodska« ili »herceška cesta« (koja je vodila do Rudina) bila »cesta iz Daruvara preko Sirača i Dragovića do Rudine nedaleko Cečavaca«. Osim što je riješio pitanje gdje je bila templarska Lijesnica, našao je i »ostatke stare tvrđe Sloboštine«. ¹¹ Stoga je svoju raspravicu završio ovakvim zapažanjima: »Ogromni su posjed imali božjaci. Ovdje cijelu dubičku županiju, tamo dalje uz ovu Lijesnicu oko Psunj gore, nad ovom Recessu, a do ove staro sijelo Pakrac. K istoku dobili su još g. 1210. Odohilu (Odolu), kraj među Bijelim brijegom i Požegom. U kasnijem Kaptolu stolovali su oni, oko Pleternice imali su posjeda (Bzenica), Kobaš je valjda templarsko dobro, a prema Brodu posjedovali su 'terram Burstian' (Borostyan), uz rijeku Petnju...«. ¹² Možda bismo jedini nedostatak ove inače vrlo dobre raspravice vidjeli u autorovu nedostatku zanimanja za ljude koji su crkvene posjede templara povećavali. Takav širok pristup dao bi tom Szabinom radu trajniju vrijednost.

Spomenuti nedostatak i jest jedan od razloga što Szabo nije razabrao da mu pri otkrivanju tajni oko Rudina može pomoći i I. Kukuljević koji je još 1886. g. vrlo detaljno opisao »Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj«. ¹³ Kukuljević opisuje vrlo opširno i darovnice i potvrdnice — pa i one iz 1209. i 1210. g. — štoviše, opisuje i granice nekih darovanih posjeda. Vadeći podatke iz isprave iz 1210. g. nabraja najprije posjed »Liesnicu, na istoimenoj rieci u požeškoj županiji«. ¹⁴ Zaista se jednom od najboljih hrvatskih historičara ne smije zamjeriti što u opisu tih granica nije bio sasvim točan. Ali, za razliku od autora nakon sebe, Kukuljević osjeća potrebnim istaći i posebne kraljeve odredbe u vezi s darovanim »Šćepanovim« posjedom. »U darovnici primieti kralj Andrija II., da je taj posjed darovao županu Šćepanu dviema listinama. Jedna je imala voščanu, druga zlat-

10. N. dj., str. 44.

11. N. dj., str. 45.

12. N. dj., str. 46.

13. Rad JAZU 81, 1886, str. 1—80.

14. N. dj., str. 16.

nu pečat. Ovu posljednju listinu nisu mogli templari naći među ostavštinom županovom. Stoga odredi kralj: 'ako bi tko kasnije sa ovom zlatnom pečatnicom pokušao zahitiavati pravo na rečeni posjed, da se ista listina nikad više pravovaljanom smatrati ne smije«. ¹⁵

Možda bi Kukuljevića na ovom mjestu trebalo tek popuniti vladarskim priznanjem da je i zemlju Raču Petra Tatarovog, nakon što je njega kaznio smrću, dao istome **palatinu Chepanu** i on ju je također uživao do smrti. ¹⁶

Međutim, neobično je, za problem o kojem ovdje raspravljamo tražeći odgovor na pitanje »rudinske tajne«, važan Kukuljevićev nastavak teksta. »Isto tako potvrdi rečeni kralj redu templara **njeko zemljište**, što mu ga bijaše **zajedno s crkvom sv. Marije** darovao **Odola**, unuk (nepos) **Borića bana**«. ¹⁷ »Kukuljević dakle već pred sto godina ima sasvim jasnu sliku templarskih posjeda u požeškoj županiji te je svome čitatelju to i rekao: »Iz nabrajenih do sada darovanja možemo razabrati, kolikim obširnim posjedom vladahu jur tada templari u kraljevini Hrvatskoj«. ¹⁸

Prema tome, već je sto godina u hrvatskoj historiografiji poznato da su templari držali u početku XIII st. posjede koje su im darovali **palatin Chepan** i **unuk bana Borića Odola**. Oba su posjeda graničila i kralj je dopustio templarima da ih drže po onom pravu po kojemu su ih uživali i raniji vlasnici. Već je Kukuljević isticao: »Sa ovim posjedom bijahu skopčani svi prihodi i porezi koje davahu prije podložnici kralju ili banu u ime kunovine i ostalih krunskih daća«. ¹⁹

Bez obzira na činjenicu da Chepan iz potvrđnice nije Šćepan kako je Kukuljević mislio, ipak je upravo on postavio osnovni problem: u požeškoj županiji otuđuju se na prijelazu u XIII st. nekadašnji kraljevski odnosno herceški posjedi sa svim приходима koji su vladaru pripadali. To vrijedi za sve darovane posjede, pa i za **Odolu** s **crkvom sv. Marije** koju su do 1210. g. posjedovali **Borići**.

15. N. dj., str. 17.

16. CD III, str. 98.

17. N. dj., str. 17.

18. N. dj., str. 17. Tvrdnja se odnosi na templarske posjede u početku XIII st.

19. N. dj., str. 17.

Dvadesetak godina nakon članka Szaboa izlazi iz štampe pokušaj Jurja Čuka da opiše »**Požeško plemstvo i požešku županiju od doba prvih sačuvanih imena i naziva do polovice četrnaestoga vijeka**«. ²⁰ Govoreći o Lišnici ispravlja Kukuljevića tek toliko da upozorava kako darivatelj nije Šćepan, nego bački župan i palatin Stjepan od roda Bora i Kalana. ²¹ Ali, teško je pratiti njegove tvrdnje o »slobodnom požeškom plemstvu od starine«, koje je tobože imalo svoje posjede u požeškoj županiji. Na prvom mjestu nabraja Desislaviće u Romanovcu. ²² Tom je mjestu, tvrdi bez ikakva dokazivanja izvornim materijalom dao ime »poznati Roman, patron rudinske opatije, pa je **to jamačno bio njegov posjed**«. Čuk ne razabire da su patroni rudinske opatije (kako ćemo još pokazati) članovi plemićke porodice Borića, već smatra da su »Desislavići bili ne samo dobročinitelji rudinskoga manastira, nego i požeškoga kaptola«. U skladu s takvim potpuno neprihvatljivim prikazom požeškoga plemstva, nalazi Boriće jedino u porječju Glogovice i Petne kao i među Mrsunjom i Savom, dakle na jugu požeške županije. Nabrajujući bez ikakva sistema i reda isprave za koje misli da se tiču Borića, Čuk kombinira: »Brdo Gradac i blizi potok Dvorište kazuju nam, da je tu od starine bio utvrđeni grad Borića, zajedno s mjestom trga u blizini, svakako još od vremena bana Borića, a možda i otprije!« ²³ Zato valja reći da je Čukov tekst toliko nesređen i smušen da je posve neupotrebitiv.

Uostalom, Čuk mimoilazi i ono što je još 1910. g. Julije Kempf u svojoj monografiji o **Požegi** ²⁴ napisao o županiji u XII i XIII st. Kempf konstatira, opisujući zbiivanja u XII st., da se »već oko godine 1132. znade za jako i bogato pleme Borića koji su bili u rodu s kraljevskom obitelji«. ²⁵ Prelazeći zatim u II poglavlju na »Crkvene prilike požeškoga kraja«, ²⁶ pošto je opisao kutjevačku o-

20. Rad JAZU 231, 1925, str. 38—101.

21. N. dj., str. 50.

22. N. dj., str. 60.

23. N. dj., str. 71.

24. Požega, Zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i požeške županije. Požega 1910.

25. N. dj., str. 70.

26. N. dj., str. 100.

patiju, kaže: »Valja se sjetiti i drugoga samostana s opatijom u zapadnom dijelu požeške kotline, nekadašnje Rudine (de Rodyny, Rudyna).²⁷ Priznaje da o toj opatiji ništa gotovo nije poznato, »samo je istina da je tamo bila u srednjem vijeku opatija«, što, među ostalim, potvrđuju »i ostanci nađeni u zemlji nad selom Čečavcem«. Opatija je nestala u tursko doba. Za razliku od Szaboa, Kempf nije siguran kojem su redu pripadale preostale dvije opatije, ona u Podborju i ona u Bijeloj Stijeni. Zato i kaže da je »povjesna koprena zastrla još dvije sredovječne možda templarske ili cistercijske opatije i to sv. Jelene u Podborju (kod dan. Gor. Daruvara) i B. D. Marije u Bijeloj (selo općine i župe čagličke).²⁸

Nakon II Svjetskog rata »rudinski kompleks« počinje ponovno pobuđivati pozornost istraživača jer u njemu traže »tragove sačuvane romaničke arhitekture«. Ali, A. Mohorovičić nije 1957. g.²⁹ bio dovoljno upoznat s historijskim razvitkom srednjovjekovne Slavonije da bi mogao naslutiti vrijednost njezina blaga. Jer onaj tko misli da je Slavonija u XI. st. »periferno područje nacionalne Hrvatske države«³⁰ mora vidjeti »tek na prijelazu iz XI. u XII st. prve snažnije društvene faktore« koji bi mogli izgrađivati »stabilnije stilski određene romaničke objekte«. Zato prema istom autoru dolazi tek na prijelazu u XIII st. do »izgradnje prvih romaničkih objekata pretežno sakralnog karaktera«. Ali, tobože, »naletom Mongola« velik dio »tih objekata biva uništen«(!), a u nove objekte se već unose »prvi gotički elementi«. Ne poznavajući ništa: ni duh vremena, ni tadašnje slavonsko društvo niti, naravno, gospodarstvo, Mohorovičić misli da su i »feudalci« i »crkveni redovi« tobože »zbog opće nesigurnosti« (od koga?) gradili »svoja prva utvrđena samostanska uporišta, na kojima nalazimo elemente stilske romaničke arhitekture (Glogovica, Rudina)«. Po Mohorovičiću je Rudina »tipično utvrđeno uporište« u gorovitom Psunju te pripada »tipu u manje prohodne predjele uvučenih burgova i utvrda« građenih — tobože — zbog osiguranja dominaci-

je!³¹ Sve na pamet izrečene tvrdnje lošega poznavaoa slavonskog srednjeg vijeka napisane u »crnom stilu« kojega pravi slavonski život toga razdoblja naravno nije poznavao. Stoga u krajnjoj liniji ne iznenađuje da Mohorovičić zna ono što historičarima još dosad nije pošlo za rukom utvrditi, naime, tko je i kada gradio rudinsku opatiju i kako je izgledala. Uostalom, već su prve lopate razbile Mohorovičićevu maštu i same nas dovele pred sasvim drugi problem: ne muči nas više problem kako su se »crna vlastela« u XIII st. utvrđivala u tobože »utvrđene samostane«, nego kako je na tom prostoru kasnoantičko kršćanstvo dočekalo obnovu kršćanskog života potraj VIII st. kad su franački misionari svetim križem počeli tjerati avarske i slavenske bogove! To je razdoblje »vrlo ranoga srednjeg vijeka« s kojim valja početi razmišljati o sakralnim spomenicima na Rudini, a ne Mohorovičićev »raniji srednji vijek« koji, prema njemu, počinje u XIII stoljeću!³² Možda ima Mohorovičić pravo kad vidi na Rudini »upravo klasičnu strukturu čistog romaničkog tipa«, samo što nam takve njegove konstatacije nisu mnogo pomogle jer ostavljaju otvorenim sve: tko su graditelji, kada je objekt građen i kome je pripadao!

I Anđeli Horvat su »Rudine u požeškoj kotlini — ključni problem romanike u Slavoniji«,³³ prije svega zato što se »na Rudinama nalazio jedan od najvažnijih arhitektonskih kompleksa koji je u srednjem vijeku sagrađen na području Slavonije«. ³⁴ U uvodnom dijelu svoga priloga Horvatova se pita »što možemo doznati o Rudinama iz izvora«? Ne uzevši u obzir mnogobrojna dotadašnja tumačenja Andrijine isprave iz 1210. g., stvara ovakav zaključak: »Prema tome možemo s velikom vjerojatnošću držati da Rudine već početkom XIII st. postoje...«!³⁵ Premda Horvatova zamjera literaturi koja stalno ponavlja da je rudinska opatija bila benediktinska, ipak ne daje bolje rješenje, naprotiv, smještaj Rudina jest, kako tvrdi, odgovarao upravo tom redu. Osim toga, poziva se i na tradiciju naslova *abbas* koji bi vjerojatno trebao ta-

27. N. dj., str. 115.

28. N. dj., str. 116.

29. A. Mohorovičić, Problem razvoja romaničke arhitekture na tlu Hrvatske razmatran s osvrtom na ruševni kompleks Rudina u Slavoniji, Ljetopis JAZU za godinu 1957, Zagreb 1960, str. 417—431.

30. N. dj., str. 426.

31. N. dj., str. 429.

32. N. dj., str. 430.

33. Peristil 5, 1962, str. 11—27.

34. N. dj., str. 11.

35. N. dj., str. 15.

kođer potvrditi da je riječ o benediktincima.³⁶ A i »arhitektonska figuralna plastika« više »odgovara benediktinskoj opremi nego strogim asketskim cisterciticima...«.³⁷ Uzornom analizom nađenih rudinskih fragmenata, dolazi do zaključka da su reljefi nastali »po svojoj prilici u posljednjim decnijama druge polovice XII st., prema 1200. g.«.³⁸ Izuzetak bi mogao biti reljef križa koji zbog »gotičkih primjesa« potječe vjerojatno iz prve polovice XIII st. Objekt se vjerojatno počeo graditi u posljednjim desetljećima XII st.³⁹ Za razliku od M. Peića koji je jedan reljef glave stilski povezivao sa zadarskim »Rođenjem Kristovim«, Horvatova vidi u rudinskom materijalu utjecaj »ekspresivnog izraza sjevernjačke umjetnosti«, dakle »panonski kulturni krug«. Zato i traži podatke o benediktinskim opatijama i njihovu osnivanju, sada već sigurna, da je »i rudinska opatija bila benediktinska«. ⁴⁰ Pozivajući se na činjenicu da su na području pečujске biskupije benediktinski samostani osnivani do prve polovice XIII st., Horvatova ubraja rudinsku opatiju »u posljednju skupinu benediktinskih opatija koje su nastajale u kulturnom kru-

36. I predstojnici cistercijskih samostana su opati (abbates).

37. N. dj., str. 17.

38. N. dj., str. 26. Ne čini nam se slučajno ovako široka datacija! Ako, naime, neki spomenik pripada posljednjim desetljećima druge polovice XII st., kako može u isto vrijeme nastati i oko 1200. godine? Ta posljednja desetljeća su najmanje **trideset godina!** Stoga je takva datacija, po našem mišljenju, još jedan dokaz velike nesigurnosti Horvatove koja na ovom mjestu, kako izgleda, rudinski kompleks datira jedino prema **templarskoj potvrđnici** iz 1210. g. (u kojoj se Rudine prvi put spominju), smetnuvši posve s uma da templarski posjedi nemaju nikakve veze s Rudinama! I sama je Horvatova tada znala da je Pavičić pripisivao Borićima utemeljenje rudinske opatije, pa je bilo potpuno suvišno proširivati dataciju kompleksa sve do 1200. godine. Uotliko više što se 1210. g. spominje Rudina, a ne »Abbas de Rudina«!

39. Ne razlikujući srednjovjekovnu Slavoniju od Hrvatske, Horvatova stvara rudinski materijal u »najstarija ostvarenja romaničke plastike kontinentalnog dijela Hrvatske« (n. dj., str. 26) te tako stvara **novi pojam** »kontinentalne Hrvatske« koju stvarni historijski razvitak, razumije se, nije poznavao. Kraj između Gvozda i Drave, otkad se u izvorima pojavljuje, čini posebnu političku cjelinu koja se u latinskim izvorima zove **Slavonija**, a u hrvatskim **Slovinje**, a njezini stanoinici **Slovinci!** Tek 1558. g. prvi put se zagrabački Gradec naziva metropolom Hrvatske i Slavonije, ali to je zato što od 1557. g. više nema posebnih hrvatskih sabora!

40. N. dj., str. 26—27.

gu Panonije u onome dijelu kojim su vladali Arpadovići!⁴¹

Na kraju, **tek usput, u bilješci (!)** će Horvatova konstatirati da »S. Pavičić smatra Boričevce osnivačima Rudine«!⁴² Ovakav, zaista neoprostivi, nemar prema **već danom odgovoru** — koji je, kako ćemo pokazati, **točan!** — još je jednom dokaz kako Horvatova potcjenjujući domaće kulturne vrednote uvijek iznova traži uzore izvan zemlje! Ne bismo razumjeli njezin postupak niti tada da je uspjela pobiti Pavičićevo mišljenje o Borićima kao patronima rudinske opatije.

Valja, na kraju, sa žaljenjem konstatirati da su svi kasniji radovi na »rudinskom kompleksu« zasnovani na zaključcima Mohorovičića i Horvatove, tako da se na Pavičićeve točno upozorenje više nitko ne vraća. To vrijedi posebno za arheologa I. Mirnika i arhitekta Z. Horvata, koji su obrađivali »**Graditeljstvo srednjeg vijeka u Požeškoj kotlini**«. ⁴³ Obojica polaze sa stajališta da su Rudine »utvrđena opatija s crkvom sv. Mihajla« i da uočljivi »kvadratni tlocrt većeg samostanskog kompleksa predstavlja ostatke benediktinske opatije«. Ali, autori su navedenog priloga svjesni činjenice da čitav kompleks još nije dovoljno istražen, pa kao zanimljivost napominju da se na Rudini nailazilo i na rimske opeke »koje su onamo po svojoj prilici donesene kao građevni materijal«. ⁴⁴

Još će 1979. g. Eleonora Geber pisati o »**Sačuvanim ostacima benediktinske opatije Rudina**«, ⁴⁵ ali će tek izvršitelj Dubravke **Sokač-Štimac** o prvim arheološkim iskapanjima iz 1980. i 1981. g. ⁴⁶ dati **prave prve osnove** za daljnja stvarna razmišljanja o rudinskom kompleksu. Već probna iskapanja u zapadnom dijelu platoa iznenađuju! Otkopani su temelji »cijele jednobrodne crkve s dva kon-

41. Ovakva nespretna formulacija još jednom pokazuje da Horvatova ne želi uzeti u obzir Pavičićevo mišljenje o osnivačima rudinske opatije, jer problem nije »u vlasti Arpadovića nad Panonijom«, nego o **privatnom vlastelinstvu slavonskih velikaša**, koje oni drže od šezdesetih godina XII st. Sve tri opatije koje je Szabo opisivao 1907. g. nalazile su se na privatnom, a ne na vladarskom posjedu.

42. Hrvatska enciklopedija III, str. 34.

43. »Požeža 1227—1977«, str. 147—148.

44. N. dj., str. 147.

45. Vjesnik muzeja Požeške kotline 2—3, 1979, str. 105—129.

46. Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske 29, 1980; Arheološki pregled 22, Beograd 1981, str. 130—132.

trafora i apsidom«. Crkva je građena od kamena lomljenca »i pravilno obrađenog kamena«. U sjevernom dijelu apside nađena je »zidana grobnica s više skeleta«, a unutar lađe »mnogstvo ulomaka raznobojnih fresaka, rimske cigle i crijepova i manja četvrtasta mramorna ploča«. U lađi je već u prvom sloju otkopano 10 skeleta i 5 lubanja ukopanih u šut, »što ukazuje da su mlađi od crkve«. Sokačeva datira crkvu »najvjerojatnije u 12. stoljeće« i tipološki je veže »s ranoromaničkom crkvicom sv. Ilije na lokalitetu Meraje u Vinkovcima koja se datira oko 1160. god.«.⁴⁷ Prema zaključku iste autorice »crkva na Rudini drugi je sakralni romanički objekt otkopan u kontinentalnom dijelu Hrvatske«.⁴⁸

Upravo ovi prvi izvanredni rezultati potakli su me da pokušam arheologe navesti na novi trag, pa makar se kasnije pokazalo da sam na krivom putu! Naime, spajajući ove prve rezultate istraživanja s onima do kojih su došli arheolozi istražujući jadransku obalu i otoke,⁴⁹ jednostavno se nameće neizbježiva usporedba: nije li i ova mala rudinska crkva s građenom grobnicom, rimskim staklom ciglama i crijepima kasnoantički kršćanski objekt, neka »memorija« ili nešto slično, koja je jednostavno prespavala nekoliko stoljeća da negdje potkraj VIII st. ponovno oživi? Ta nedavno je Z. Uzelac otkrio »još jedan srednjovjekovni spomenik« u crkvi sv. Martina u Brestovcu i hrabro se, ali i s pravom pitao nije li to mjesto bilo »sjedište avarskoga kneza«?⁵⁰

Nema sumnje, dakle da se nalazimo na istraživačkoj prekretnici, ali će nam unatoč novim vidicima, ili možda zbog njih, još uvijek vrlo dobro doći ono što je 1942. g. zapisao o Rudini S. Pavičić. Govoreći o Boričevićima u »požeškoj župi« tvrdi da su oni poput drevnih plemenskih

47. Arheološki pregled 22, str. 131.

48. N. dj., str. 53.

49. Vidl na primjer: I. Fisković, o ranokršćanskim spomenicima naronitanskog primorja. Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka, HAD 5, Split 1980. Isti, Ranosrednjovjekovne ruševine na Majšanu, Starohrvatska prosvjeta s. III, sv. 11, 1981. Isti, Srednjovjekovna preuređenja ranokršćanskih svetišta u dubrovačkom kraju, Obavijest XVI/2, 1984. Isti, Ranokršćanska memorija i groblje na Majšanu, Starohrvatska prosvjeta, s. III, sv. 13, 1983, str. 65–80.

50. Z. Uzelac, Još jedan srednjovjekovni spomenik? Požeški list, br. 26, GOD. XXXI, 6. srpnja 1984.

rodova podizali na svojim posjedima crkve i tvrđave. »Velika zadužbina Boričevića bila je crkva sv. Marije u Odolji na gornjoj Orpljavi, gdje su oni bili veleposjednici, te je i ime toga trgovišta nastalo prema jednome od članova plemena zvanom Odolja.« Zatim nastavlja: »U blizini te crkve, u mjestu Rudina, stajao je od 12. st. glasovit benediktinski samostan, kojemu su do 15. st. zaštitnici bili Boričevići. Nema sumnje da su ga i oni utemeljili, ili su ga barem pri osnivanju bogato nadarili okolnim zemljama, kao što su oni zdušno pomagali i templare u susjednoj Rasni i u nedalekoj Lisnici.«⁵¹

Na tumačenje najvažnijih izvora o Rudini vratila se nedavno i Ivica Degmedžić⁵² raspravljajući o »feudalizaciji« požeške županije, dakako onako kako ona taj proces vidi.⁵³

Za razliku od svih dosad navedenih autora, L. Dobronić⁵⁴ u najnovije vrijeme odbija misao da se posjed Boričeva unuka Odole nalazio u požeškom kraju, jer tobože »u tom kraju nije poznata nikakva templarska crkva sv. Marije«.⁵⁵ Ona smatra, posve razumljivo zabunom, da se

51. Hrvatska enciklopedija III, str. 84.

52. »Požega 1227–1977«, str. 99–110.

53. Prilog je pisan, na žalost, bez ikakva poznavanja bilo literature ili stvarne historijske problematike srednjovjekovne Slavonije u XIII. st.

54. L. Dobronić, Viteški redovi templari i ivanovci u Hrvatskoj, Zagreb 1984, str. 62. »Pretpostaviti se može da je templarima zemlju Goru dao Odola, unuk bana Boriča«. Polazeći sa stajališta da u darovnici, kako Dobronićeva misli, »nije označeno gdje se nalazila Odolina zemlja«, po crkvi sv. Marije se »može zaključiti da je bila u Gori« (n. dj., str. 34). Međutim, crkva sv. Marije u Gori je pripadala cisterciticima (CD III, str. 103), dok je Andrija II 1209. g. (CD III, str. 85) potvrdio templarima u Gori ono što im je još dao njegov otac Bela III. »Forum ecliam quod eis pater noster Bela rex, beate memorie, pro luminari ecclesie beate Marie, que sita est in curia ipsorum fratrum, dedit, sit in memoria ipsius et nostris stabile in eodem loco in sempiternum«. Prema tome, još je Bela III dao templarima i njihovoj crkvi i samostanu u Gori pravo ubiranja tržne pristojbe (forum ili tributum fori) na samom gorskom trgu, a sada, 1209. g. Andrija II im dopušta da trg bude »vječan« i da i dalje ubiru prihode s njega. Za templare je ta vlastica bila dosta važna, jer su upravo tih godina njihovi »suparnici« cisterciti dobili čitavu gorsku županiju i njihov je samostan postao »monasterium regis« sa svim pravima koja su i inače uživali kraljevski samostani i opatije.

55. N. dj., str. 74.

podatak o crkvi sv. Marije u Odolinoj darovnici odnosi na crkvu sv. Marije u Gori. Unatoč jasnoga teksta potvrđnice, Dobronićeva smatra da je sv. Mariju poklonio templarima sam ban Borić koji se »spominje od 1154. do 1163.«, pa je, kako misli, »mogao biti aktivan za vladanja Bele III (1172—1196) i tad pokloniti zemlju na kojoj je sagrađena crkva sv. Marije«, mišljenje koje se ne može prihvatiti.⁵⁶

Čini se tako da je pregled literature o Rudini od prvih početaka do danas za sve istraživače vrlo poučan. Gledamo li na rudinski kompleks s historijskog stajališta, zaboravivši na trenutak sva rješenja koja su ponudile ostale struke (arheologija, povijesti umjetnosti ili arhitektura), nametnut će nam se ipak kao najpreči zadaci utvrđivanje sasvim sigurnih **historijskih činjenica!** Stoga ćemo u ovom prilogu nastojati odgovoriti:

1. što svjedoče izvori o rudinskoj opatiji u XIV st.;
2. tko su patroni opatije u XIII st. i
3. tko je mogao biti osnivač rudinske opatije?

Na kraju, ne manje zanimljivo će biti traženje odgovora na pitanje:

4. Kakav je odnos Borića prema templarima, iako taj problem nije neposredno povezan s nastankom rudinske opatije.

1. STO SVJEDOČE IZVORI IZ XIV STOLJEĆA?

U travnju 1348. g.⁵⁷ počela je na Ludovikovu dvorskom sudu parnica između **požeškoga prepozita magistra Andrije i četvorice Emerikovih sinova** (to su Nikola, Petar, Gilet i Ivan) koji su još u jesen 1347. g. pozvani da donesu pismena svjedočanstva o svojim posjedima **Koprivni i Selni**. Naime, spomenute posjede zahtjeva magister Andrija tvrdeći »se patronum ecclesie seu monasterii de Rudyna esse et existere«. ⁵⁸Pozivajući se na svoje

56. Pretpostavka je netočna i zbog toga što se Borić dovodi u vezu s kraljem Stjepanom III, a nikada s kraljem Belom III, kako to Dobronićeva tvrdi.

57. CD XI, str. 508.

58. CD XI, str. 509.

patronatsko pravo, želi oduzeti Emerikovim sinovima oba sela, stoga su oni bili dužni pridonijeti na sudu dokaze o pravu po kojem uživaju sporne posjede. Na utvrđeni rok dolazi na sud, uz magistra Andriju, u ime braće, Mark Martunov donoseći uz procuratorias litteras i dvije isprave, obje bosanskoga kaptola, iz 1333. i 1335. g. Prema sadržaju prve isprave **Nikola »abbas de Rudyna«** i magister **Emerik Giletov** od Požege sklapaju ugovor prema kojem Emerik prima od opata Nikole oba posjeda »sub nomine prediali« uz uvjet da svake godine na Nikolinje plaća opatu 4 marke i daje tri ždrepcu. Ukoliko, nastavlja se u ugovoru, Emerik prijeđe rok isplate ili ukoliko odbije vršiti »fidelia servicia«, posjedi će biti vraćeni opatu.

Ovaj predijalni ugovor prihvatio je uz iste uvjete i Nikolin nasljednik **opat rudinski Petar** (abbas ecclesie de Rudina) i to ponovno pred požeškim kaptolom, što je i pismeno utvrđeno.

Međutim, sudac Pavao nije htio rješavati spor 1347. g. jer rudinski opat nije bio pozvan na sud i zato je u novom roku pozvao ne samo Emerikove sinove, nego i opata. Opat je trebao na sudu posvjedočiti »utrum idem dominus Andreas prepositus ecclesie de Posoga patronus ecclesie seu monasterii de Rudyna sit et existat«. ⁵⁹

No, na novi rok dolazi uz prepozita Andriju samo Nikola, koji u ime svoje braće izjavljuje da opata rudinskog nije mogao pozvati i zato traži novi sudski rok. A kad je taj došao, Emerikovi sinovi, niti opat, nisu pristupili, niti su platili globu od 3 marke (zbog izostanka). Pošto je prepozit Andrija čekao na sudu u Budimu 20 dana, a tuženi nisu došli niti na treći rok, prepozit je Andrija prema sudskoj odluci u svibnju 1348. uveden u dominij obaju sela. I to, kako u odluci stoji, »ratione iuris patronatus«. ⁶⁰ Pri statuciji su pozvani svi susjedi, među ostalima, i **rudinski opat** (abbate ecclesie de Rudyna), kako bi mogli, ako žele, uložiti prosvjed. Razumljivo je da su se kao contradictores pojavili Emerikovi sinovi koji tuže prepozita i zato je strankama dan novi rok za parnicu. Na taj novi rok pozvan je i »frater Hermannus modernus abbas dicte ecclesie de Rudyna«, ali također »ex tertia parte«

59. CD XI, str. 510.

60. CD XI, str. 511.

— Juraj Mihajlov!⁶¹ Upravo on daje ovakvu izjavu: reče ni gospodin požeški prepozit Andrija sa svojom braćom i njihovim predšasnicima jesu »veros patronos seu fundatores dicte ecclesie seu monasterii de Rudyna totoresque eiusdem speciales« i zato žele da se posjedi Koprivna i Selna vrate pod jurisdikciju opata Hermana i njegove braće onako kako to traži prepozit Andrija. Budući da su opati Nikola i Petar dali Emeriku i njegovim nasljednicima spomenuta sela u »feudalni zakup« bez dopuštenja i pristanka patrona crkve ili samostana sv. Mihajla u Rudini, sud razrješava obaveze spomenute predijale, ali im ostavlja uživanje predijalnih prava do Nikolinja uz uvjet da izvrše i svoje predijalne obaveze. Tri dana nakon Nikolinja, kraljevski ljudi uvode u posjed rečenih sela opata sv. Mihajla, »što će reći prije rečenog gospodina prepozita Andriju, patrona iste crkve«, da ih drži vječno po istom onom pravu i naslovu pokojem su pripadala spomenutim predijalima.⁶²

Međutim, izvještaj o tome nose u Budim na kraljevski sud Nikola, sin Mihajlov i unuk Odoljin u ime prepozita Andrije, patrona rudinskog samostana i samog opata Hermana. Iz toga se izvještaja razabire da su sela »vraćena« i rudinskom samostanu i prepozitu Andriji! Na to se u izvještaju navode granice obaju sela i to najprije Koprivne, zatim i Selne. Gornja granica Koprivne počinje na sjeveru kod utoka Koprivne u Pukruc, zatim po Koprivni ide prema jugu sve do istoimena sela. Tada granica dodiruje posjede Nikole i Jurja, sinova Mihajlovih i unuka Odoljinih koji se također zovu Koprivna, na kraju neke suhe doline po kojoj ide na zapad sve do brda, još uvijek graničeći sa zemljama Mihajlovih sinova. Napredujući prema zapadu granica dotiče vinograd rudinske crkve uz koji se nalazi i vinograd sinova Mihajlovih. Granica se zatim uspinje do vrha »velikog brda«, gdje su neki drugi međaši i zatim nastavlja do neke doline koja se zove Kuhinjak te dugo silazeći njezinom sredinom dolazi do poto-

61. CD XI, str. 512.

62. CD XI, str. 514. »statueret ipsi domino abbati ecclesie beati Michaelis archangelii de Rudyna et eius monasterio prenotato, et per consequens prescripto domino Andree preposito, patrono iusdem ecclesie eo iure et titulo, quod eis rationibus ex premissis dignoscuntur pertinere, sine preiudicio iuris alieni, perpetuo possidere«.

ka Pukruca i po njemu do početne granice.⁶³

Granice Selne počinju na jugu gdje potok Motovilna (?) utječe u Pukruc, zatim spomenutim potokom prema zapadu do neke suhe doline »u kojoj ponekad teče voda i pučki se zove Suhodol«, uspinje se zatim do vrha Kamenog brda zvanog Sljeme te dolazi u susjestvo crkve u Beloj.⁶⁴ Idući zatim Sljemenom prema istoku dolazi do velike ceste i po njoj ide dugo prema istoku te dolazi do stare pogranične točke sinova Nikolinih, sinova Bekinih, a unuka Tominih od Velike; ta stara granica dijeli zemlje Nikolinih i Bekinih sinova od zemalja rudinskog opata. Na jugu su susjedi sinovi Emerikovi. Dalji je tok granice teško ustanoviti (jer su granične točke drveće itd.), ali tada granica dolazi opet do Suhodola i do potoka Završja i idući po njemu prema jugu sve do potoka Pukruca, zatim na zapad gdje završava kod početne granične točke.

Nakon što je statucija provedena, kraljevski je sud 15. ožujka 1349. izdao dva privilegija: jedna opatu Hermanu i njegovu samostanu sv. Mihajla, a drugi prepozitu Andriji.⁶⁵

Tok ove zanimljive parnice otkriva neke činjenice o rudinskoj opatiji koje su nekako neočekivane. Prije svega, neobično je da se požeški kaptol pojavljuje kao patron rudinske opatije, jer se zna — a to ćemo i pokazati — da su u XIII st. neki plemići, a ne požeški kaptol rudinski patroni. Osim toga, Odolin unuk Juraj Mihajlov sam odlazi u Budim i neobično se trudi na sudu dokazati kako su požeški kanonici pravi patroni ili osnivači crkve i samostana sv. Mihajla, pa takva tvrdnja, razumije se, nije ni slučajna ni nenamjerna. Stavlja nas u nedoumicu: povjerujemo li Jurjevoj izjavi, za koju budimski sudac uopće ne traži dokaz! — moramo zaključiti da je požeški kaptol osnivač rudinske opatije! A to bi drugim riječima značilo da je rudinska opatija osnovana oko četrdesetih godina XIII stoljeća!

Stoga nas sve nešto u Jurjevoj izjavi upozorava na oprez i sprečava da tu neobičnu izjavu preuzmemo onako kako je na sudu izrečena. I odmah se pojavljuju neke sumnje. Na primjer, ne može se mimoići činjenica da dvoji-

63. CD XI, str. 515—516.

64. CD XI, str. 516. »et veniret ad commensanentatem terre ecclesie de Bela«.

65. CD XI, str. 517.

ca rudinskih opata u XIV st. ne znaju ništa o nekom pravu požeških prepozita da kao samostanski patroni određuju tko će biti samostanski predijal. Emerikovi su sinovi sklopili s opatima pravovaljane predijalne ugovore koje ni sud nije mogao pobijati, a i prepozit Andrija prigovara tim ugovorima samo zato što su sklopljeni bez njegova znanja, prigovor kojim se htjelo u prvom redu istjerati predijale iz samostanskih posjeda. Međutim, teško je previdjeti činjenicu da se na sudu odjednom pojavljuje mjesto prepozita Andrije **unuk Odolin Nikola**, pa se naravno nameće zaključak da ovo »upadanje« na sud tadašnjih požeških plemića, koji također drže susjednu **Koprivnu**, nije slučajno. Nisu li Odolini unuci **Nikola** i **Juraj** namjerno na sudu tvrdili da je požeški kaptol patron i osnivač rudinske opatije kako **bi lakše sami došli do predijalnih posjeda?** Rudinski opati su u to vrijeme, izvan svake sumnje, stranci koji možda i nisu dobro upućeni u samostanska prava i čini se da je to glavni razlog da opat Herman tako lako popušta. U krajnjoj liniji njemu je moglo biti svejedno od koga prima predijalne prihode. Čitav smisao dugotrajne parnice i jest u tome da se Emerikovim sinovima oduzme predijalno uživanje Koprivne i Selne, pa kako opati nisu mogli pogaziti svoju riječ, nalazi se izlaz u tvrdnji da ugovori ne vrijede, jer ih nisu odobrili pravi patroni.

Sve dakle upućuje na to da su Odolini unuci s pomoći požeškoga prepozita uspjeli 1348. g. istjerati svoje suparnike sa samostanskih predijalnih posjeda, koje su najvjerojatnije kasnije sami uživali po istom pravu, to jest kao — predijali. Prebacujući formalno patronatsko pravo na požeški kaptol, nisu ništa izgubili jer se očito u Požegi dobo znalo tko su pravi patroni i osnivači rudinske opatije. A požeški kaptol i tako nije o tom svom tobožnjem pravu imao pismena svjedočanstva. Postavlja se, dakle pitanje:

2. TKO SU PATRONI RUDINSKE OPATIJE 1279. GOD.?

Jedan od razloga zbog kojih smo zasad stavili u sumnju izjave Odolinih unuka o požeškom kaptolu kao osnivaču rudinske opatije jest i taj što se do danas sačuvao

podatak o **rudinskim patronima** iz 1279. g. koji nije u skladu s onim iz 1348. g.

Naime, 1279. g.⁶⁶ pojavljaju se u požeškom kaptolu **rudinski opat Juraj** (Georgio, abbate de Rodyna) i **Grgur Zavidin** i izjavljuju da su između sebe načinili **zamjenu posjeda** i to ovako: opat je dao Grguru crkvenu zemlju zvanu **Lipina** (teren ecclesie Lyphyna vocatam), a ovaj njemu svoju zemlju **Vučjak** (terra que wlchyak vocatur); obojica međutim dodaju da je zamjena načinjena također »po volji« (ex voluntate): **Chelka, Borića** i **sinova Odolinih**, koji su Grgurevi rodaci, kao i **Ivana** i **Petra sinova Otolinih** te **Romana**, jer su svi oni **patroni rudinske crkve** (patronorum ecclesie de Rodyna). Granice se Lipine opisuju ovako: pogranična crta počinje kod »zemalja) bana Loranda,⁶⁷ zatim se uspinje na brdašce koje se zove Zaykfeu, dolazi do »Puthnak potaka«, do »Lipina potoka«, po njemu do »Ratybor potoka«, zatim ide na cestu, pa na »berch« i prema istoku gdje svršava.

Granice Vučjaka je gotovo nemoguće pratiti jer se poimence navodi samo brdašce »Zalauchfeu«, zatim neki »mala pataka« i neke druge opatove zemlje.⁶⁸

Tko su vlasnici Vučjaka i zašto su morali dati pristanak za zamjenu? Može li se utvrditi kojoj porodici pripadaju? Prije svega tko je **Grgur Zavidin?** O njemu donajemo nešto više 1283. g.⁶⁹ kad zajedno sa svojim nećakima **Zavidom** i **Matijom** — sinovima svoga brata **Matije** — završava spor s **Jakobom** i **Mihajlom**, sinovima **Odolinim** zbog **posjeda Baničev!**⁷⁰ Obje stranke, to jest Grgur i Odolini sinovi, priznaju pred požeškim kaptolom da je spor nastao zato što je Grgur s Matijinim sinovima zahtijevao polovicu spornog posjeda. Na kraju su se tako nagodili da su **sinovi Odolini zadržali čitav posjed Baničev**, ali su zato odstupili Grguru neku svoju **kupljenu zemlju**

66. CD VI, str. 321—322.

67. Unuk bana Loranda prepozit Mihajlo osporavat će 1388. g. posjed Odo-lje Elizabeti i Klari, požeškim plemkinjama (vidi CD XVII, str. 151—152), pa je i to jedan od dokaza da se Lipina nalazila u sklopu vlastelinstva koje je nekad kao cjelina pripadalo porodici Borića.

68. CD VI, str. 322.

69. CD VI, str. 425.

70. To je vjerojatno danas selo **Baničevac** na sjeverozapadnom podnožju Babje gore na cesti što iz Požege ide do Cernika i Nove Gradiške.

zvanu **Orljavica**.⁷¹ Valja dodati da pristanak za ovu nagodbu daju knez **Benedikt** i knez **Stjepan** sinovi Jakobovi, zatim **Ivan** sin **Odolinov** i **Nikola Izdislavov**, što znači da su bili najbliži rođaci koji su također imali pravo na zamjenjene zemlje. Nadalje, važno je također upozoriti, da granica zamijenjena posjeda počinje kod »kuće kneza **Nikole** u luci« (in portu), valjda na Orljavi, zatim dodiruje **Rakovac**; zatim da je uz **Grgura** posjedovao svoje zemlje knez **Nikola**, da se sve nalazi blizu **Suhodola**, gdje su također zemlje »ecclesie sancti Michaelis«, dakle posjed rudinske opatije.

Cini nam se također potrebnim istaći da je naziv spornog posjeda za koji se kao za svoju **djedovinu** bore Odolini sinovi vrlo karakterističan, jer se zove **Baničev**, pa se, po svoj prilici, u tom imenu čuvala tradicija na bana **Borića** i njegove neposredne nasljednike — **Baiće**, potomke **Borićeva** unuka **Odole**. Oni ne žele napustiti djedovinu i zato radije ustupaju svome rođaku **Grguru** kupljenu zemlju **Orljavicu**.

Tako nas je gornji spor Odolinih sinova s **Grgurom** doveo bliže i odgovoru na pitanje zašto Odolini sinovi zajedno sa svojim stričevima **Chelkom** i **Borićem** odobravaju **Grguru Zavidinom** zamjenu samostanske zemlje **Lipine** s **Grgurevim Vučjakom**. Oni su tada još uvijek dvostruko povezani: to jest kao **rođaci** i kao **susjedi**! Ali, u tu »rođačku teritorijalnu zajednicu« ubrajaju se osim trojice Odolinih sinova i njihovih stričeva još i trojica **Borića**: **Ivan** i **Petar** **Otolinovi** i neki **Roman**. Stoga se nameće zaključak da je upravo ta neposredna linija potomaka bana **Borića** imala patronat nad rudinskom opatijom!

Zbog pomanjkanja izvornih podataka teško je utvrditi kako je ta loza velika, ali kad 1272. g.⁷² pred požeškim kaptolom »nobiles viri de generre Borich bani« sklapaju neku nagodbu, onda se može razabrati da se porodica u sto godina toliko razgranala da se dijeli u najmanje **devet loza**! I to bez direktne loze »**Odolića**« o kojoj je riječ u gore spomenutoj ispravi.

Spomenute 1272. g. stišana je najzad svada između četvorice **Benediktovih sinova** (**Marcela**, **Mihajla**, **Višena**

71. CD VI, str. 428—429.

72. CD VI, str. 14—15.

i **Vida**) i **Berislava Berislavovog** oko šume **Mrsunje** na **Savi**. Tada diobu sporne šume odobravaju **devetorica predstavnika pojedinih loza** i to: 1. **Petar** i **Ivan Otolinovi**, 2. **Juraj Martinov**, 3. **Nikola Desislavov**, 4. **Simon Berislavov**, 5. **Pavao Borilov**, 6. **Grgur Zavidin**, 7. **Stjepan Jakobov**, 8. knez **Syrgerardov** i 9. **Stjepan Kornelijevo**. Nema sumnje da su to porodice koje su vezane zajedničkim pravom na **Mrsunjsku šumu**, što drugim riječima znači da čine teritorijalnu, ali ne uvijek i rođačku zajednicu. Vjerojatno **Petar** i **Ivan Otolinovi** imaju najpreče pravo na šumu među svim **Borićima**, po svoj prilici zato što potječu također od neposredne **Borićeve** loze.

Ali, onu malu »zajednicu« **Borića** oko rudinske opatije i na **Orljavi** predvode sinovi **Borićeva** praunuka koji se također zvao **Borić**, dakle **Odola**, **Chelk** i **Borić** i njihovi rođaci i susjedi **Ivan** i **Petar**. To je glavni razlog, vidjeli smo, zašto oni u ugovoru iz 1279. g. nastupaju kao »**patroni ecclesie de Rodyna**«. Podatak o ovim **Borićima** patronima nije nimalo sumnjiv, jer nitko njima ne osporava to patronatsko pravo već su kao zaštitnici rudinske opatije pozvani da se očituju odobravaju li predloženu zamjenu.

3. TKO JE MOGAO BITI OSNIVAČ SAMOSTANA I CRKVE SV. MIHAJLA?

Ispitivanje izvornog materijala iz XIII st. jasno je potvrdilo da **S. Pavičić** nije pisao napamet kad je tvrdio da su **Borići** patroni rudinske opatije. Kako se pravo patronata nad nekom crkvom ili samostanom stječe prije svega u sudjelovanju pri osnutku takve crkvene ustanove, bila je ta činjenica glavni razlog zbog kojega je **Pavičić** iznio pretpostavku da su **Borići** i utemeljitelji rudinske opatije. Pođemo li sa stajališta da **Borići** sami u XIV st. poistovjećuju patronat s osnutkom opatije (požeški kaptol je tobože i fundator i patronus opatije), mogli bismo se složiti s **Pavičićevim** mišljenjem, i također pretpostaviti, da je ili ban **Borić** ili njegov sin nepoznata imena osnovao rudinsku opatiju.

Pogledajmo dakle kakav je položaj bana **Borića** u doba kad je živio na **ugarskom dvoru**? Točno je doduše da

se najnovija historiografija nije posve mogla složiti u pitanju da li je **Borić samostalan bosanski vladar ili ugarski vazal**,⁷³ ali to za pitanje o kojem ovdje raspravljamo i nije toliko bitno. Sigurno jest da je Borić **suveren jedne zemlje bez obzira na naslov bana koji nosi!** Ta valja uzeti u obzir činjenicu da će banski naslov ostati jedini vladarski naslov bosanskih vladara sve do Tvrtkove krunidbe i da nitko samo zbog naslova u XIV st. ne osporava bosanskim vladarima suverenitet. Uostalom, način na koji bizanatski kroničar **Cinam** predstavlja bana Borića vjerno odražava i njegov politički položaj. Spominjući borbe oko Braničeva i Beograda 1154—1155. g.⁷⁴ priča o »kralju Penonije« koji »sakupivši vojsku od Čeha, Saksonaca i mnogih naroda pristupi opsadi Braničeva, ohrabren, mislim, o čemu se Andronik s njim dogovorio«. Car Manojlo se, kako dalje priča kroničar, začudio zbog nevjere Huna te je odlučio zauzeti neko utvrđenje »koje se zove Smilis«⁷⁵ odakle bi se lakše borio protiv Mađara. Ali, vijest koju Manojlo šalje opsjednutim Braničevcima dolazi do Ugra koji se povlače prema skeli na Istru, a zatim prema Beogradu. »Kad car vide ovo i dozna da se **Borić egzarh dalmatske zemlje Bosne**,⁷⁶ našavši se među saveznicima peonskog vladara, vraća u svoju zemlju, on odabra najhrabriji dio svoje vojske i posla ga da ide da se bori protiv Borića«. Ipak bizantska vojska nije stigla Borića i on se uspio vratiti u Bosnu. Međutim, važno je kako Cinam prikazuje Gezine pripreme za rat s Manojlom. Ugarski vladar skuplja, vidjeli smo, Čeha, Saksonce i mnoge druge narode — među njima je i Borić!⁷⁷ — i tako nagovoren od Andronika Komnena organizira zavjeru protiv cara. Ban Borić se u navedenom odlomku, i prvi put u izvorima, spominje. Budući da je car Manojlo kasnije ipak zauzeo Borićevu Bosnu,⁷⁸ on bježi na ugarski dvor i spominje se u jednoj is-

73. N. Klaić, Iz problematike srednjovjekovne povijesti Bosne, Prilozi Inst. za istoriju br. 14—15, god. XIV, Sarajevo 1978, str. 40 i d.

74. Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije IV, Beograd 1971, str. 49—55.

75. Vjerojatno Svrlajnac. Vidi Viz. izvori IV, str. 51, bilj. 115.

76. Cinam upotrebljava za Srbe stari naziv Dalmati (vidi Viz. izvori IV, str. 28).

77. Bez obzira na to kako Cinam prikazuje bokansko-srpske odnose, Borića naziva ugarskim saveznikom, a to je za naše zaključivanje bitno.

78. N. Klaić, n. dj., str. 40—41.

pravi iz 1163. g. koja je po svoj prilici falsifikat zagrebačke crkve. No, to nije bitno, jer je poznato da falsifikatori ne izmišljaju vladare i njihove doglavnike i velikaše, jer bi takvim postupkom promašili svrhu svoga sastava. Dakle, smijemo zaključiti da ban Borić zaista 1163. g. boravi na dvoru Stjepana III. Uostalom, uz njega je na dvoru također ban **Beloš** (Belus), pa je jasno da se Borićeva banska titula odnosi na vladarski naslov koji je nosio kao bosanski vladar. Zato iz teksta zapisa, kojim se falsifikator služi, smijemo zaključiti da je »bosanski ban Borić 1163—1164. na dvoru kralja Stjepana III vrlo uvažena osoba te mu zato odaje sve počasti kao prvaku kraljevstva (princeps regni)«.⁷⁹

Pozivajući se na spomenutu ispravu, F. Šišić⁸⁰ je zaključio da je Borić »okorjeli privrženik vizantijske stranke« koja se nikako »ne htjede da pokori kralju Stjepanu III«. To Šišić čini prije svega zato što posve krivo tumači pokušaj ugarskog kralja da vrati Bosnu pod svoju vlast s pomoći svoga velikaša Gotfrida iz Meissena. Ugarski kroničar Keza, naprotiv, tvrdi da je Gotfrid ratovao protiv »bosanskog vojvode« (dux de Bosna), a to je, po našem mišljenju, namjesnik koga je već u Bosni postavio Manojlo.⁸¹ Prema tome, ugarska vojska nije ratovala protiv Borića, nego protiv bizantskog upravitelja, ali unatoč tome nije uspjela vratiti Borića u Bosnu i on ostaje na ugarskom dvoru. Štoviše, Stjepan III mu povjerava, bez sumnje, **požešku utvrdu** i čast **požeškoga župana** (comes de Posega) jer neki Borićevi potomci nose naslov — **kneza** (comes). To je jedan od razloga zašto u službenim slavonskim aktima još u XIII. st. uzalud tražimo požeškoga župana među ostalim slavonskim dostojanstvenicima. A poznato je odavno da Borići imaju u XIII i XIV st. odličan položaj među požeškim velikašima,⁸² koji najvjerojatnije imaju zahvaliti onom političkom usponu koji je Borić doživio kad je iz svoje Bosne bježao u Ugarsku. Uostalom, ne možemo se osloboditi misli da srdačan odnos između uglednoga bana i mladoga kralja dolazi do izra-

79. N. dj., str. 41.

80. Povijest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (1102—1301), Prvi dio., Zagreb 1944, str. 86.

81. N. Klaić, n. dj., str. 41.

82. Vidi N. Klaić, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, str. 454—455.

žaja i u imenu Borićeva unuka **Odole!** Ne smatram se sposobnom procijeniti da li je Odola muško ili žensko ime, no prema podacima koje je dao **Šišić jedna od sestara Stjepana III zvala se upravo — Odola!**⁸³ Njezine su sestre, prema Šišiću, **Elizabeta, Jelena i Margareta.** U svakom slučaju **Odola, Otolin, Odolin** itd. ostaju u XIII i XIV st. često imena u porodici Borića.

Prema tome, sve govori za to da je ban Borić ostao na dvoru ugarskoga kralja i da je možda stupio s Arpadovićima u rodbinske odnose. Kao princeps regni uživao je ne samo odličan politički položaj, već ga je vladar nagradio i prostranim posjedima. Za problem koji ovdje rješavamo važno je konstatirati da je Borić izvan svake sumnje dobio od vladara i **orljavačko vlastelinstvo** — unutar kojega se i **nalazila rudinska opatija** — te nam ta činjenica daje pravo na logičan zaključak da je **ban Borić** ili možda njegov sin nepoznata imena — **osnivač rudinske opatije!**

No, neka mi čitatelj dopusti da takav logičan zaključak opravdam primjerom **Svetačkih**, odličnih slavonskih velikaša i susjeda požeških Borića. Njihov je primjer poučan za nas i zato što možemo pratiti uspon Svetačkih od kraja X st. sve do početka XVIII st., dakle, i u doba kad su i njihovi susjedi Borići stjecali prava i posjede u požeškoj županiji. Odavno je naime **V. Klaić**⁸⁴ utvrdio da je »šimеžki župan Grab vršio znamenitu ulogu pri Ladislavljevu pohodu preko Drave i pri osnutku zagrebačke biskupije«.⁸⁵ Na osnovi tih činjenica Klaić stvara zaključak da se Grabova šomoška županija protezala »preko Drave duboko u Slavoniju sve do Moslavine i Garićke gore«. Isto je tako vjerojatno nastavlja Klaić, »da je Ladislav svome vjernome pomagaču Grabu u novo stečenoj Slavoniji darovao za nagradu neke župe i kotare, kao primjerice župu Toplicu u okolišu današnjega Daruvara.« Grab je možda »povodeći se za svojim kraljem i gospodarom, podigao na darovanom posjedu benediktinski samostan Bijela nedaleko Daruvara (Podbora)«, jer se taj samostan 1234. g. naziva »ecclesia de Grab«, te je »vrlo vjerojatno,

83. F. Šišić, n. dj., str. 80.

84. Vidi »Plemići Svetački ili nobles de Zempche (997—1719)«, Rad JAZU 199, 1913, sep. o., str. 1—66.

85. N. dj., str. 6.

da je samo mjesto dobilo ime od gospodara i osnivača manastira.« Grabov je nasljednik šomoški župan Teobald koji je u pratnji kralja Kolomana i koji je, po svojoj prilici, bio i **ban.**⁸⁶ Njegovi potomci u XIII st. se pišu »de genere Thybold bani«. Vladari su kasnije još i povećali posjede Svetačkih, a slavonska loza koju tridesetih godina vode Bodurovi sinovi ima patronatsko pravo nad samostanom i crkvom »de Grab«.

Prema tome, ova usporedba između susjednih velikaških porodica učvršćuje nas u uvjerenju da smo bili na pravom putu kad smo i Borićima pripisivali **Osnivanje crkava i samostana** na vlastitim posjedima, premda o tome nismo imali neposrednih podataka. Odličan se položaj ovih velikaša zasnivao također na pravu koje su stekli dobivši od vladara posjede. Sa županskom časti stekli su i sva iura regalia koja je vladar na darovanim posjedima imao. I ko što su Svetački bili osnivači i zaštitnici belske opatije, tako su i Borićevi potomci u XIII st. patroni rudinskog samostana i crkve. Tu dužnost vrše sinovi i djeca onoga Borićeva sina koji je baštiniio orljavačko vlastelinstvo. Iz opisa granica samostanskih posjeda Koprivne i Selne, smijemo zaključivati da su Borići dotirali samostan vlastitim posjedima kojih su dijelove zadržali za sebe. Zato se samostanska Koprivna nalazila uz Koprivnu Borićevih potomaka, a i vinogradi su im također bili izmiješani.

Premda tek predstoji izraditi i ispitati povijest Borića u požeškoj županiji do sredine XIV st., ipak nam se čini da smijemo iznijeti **pretpostavku** koja nam se čini opravdanom: **nije li upravo ban Borić osnivač rudinske opatije?** Možda zato što je još od antike na Rudini bio **sakralni kompleks**, nova rudinska benediktinska opatija ne dobiva naziv po svome osnivaču, nego po mjestu na kojem je podignuta.⁸⁷

Dalja arheološka istraživanja će pokazati što je u rudinskom kompleksu moglo pripadati Borićevoj zadužbini. U svakom slučaju čini nam se da smo ovom pretpostavkom

86. N. dj., str. 6—7.

87. Nije isključeno da poseban položaj požeške županije koja je i crkveno potpadala pod pečujsku biskupiju treba tražiti još u XI st. kad je ona bila sastavni dio slavonskog dukata.

pomogli arheolozima i historičarima umjetnosti bar utoliko što će lakše tražiti uzore koji su Boriću mogli poslužiti pri gradnji zadužbine. Čini nam se dosta važnim upozoriti na mišljenje L. Mezey⁸⁸ koji je 1968. g. konstatirao je u XII st. u Ugarskoj bilo znatno više **privatnih** crkava i samostana od **vladarskih!** Osim toga, kraljevi su uglavnom podizali **cistercitske opatije**, dok je **premonstratenzima** pripadao mnogo veći broj opatija i gotovo sve su se nalazile na velikaškim i plemićkim, dakle privatnim posjedima. Prema tome, neće biti neopravdan zaključak da su opatije na području Svetačkih i Borića također pripadale tom reformiranom benediktinskom redu.

4. KAKAV JE ODNOS BORIĆA PREMA TEMPLARIMA?

O tome kakav je odnos Borića i njegovih potomaka prema templarima sačuvane su vijesti u poznatim potvrđnicama Andrije II iz 1209⁸⁹ i 1210. g.⁹⁰

Točno je doduše da su obje potvrđnice sačuvane u »listu kotarnom priurie vranske na Gore i druge grade u Hervatih i u Slovinah ot Šigižmunda kralja« iz 1425. g.,⁹¹ ali bar zasad ne vidimo razloge zbog kojih bismo morali sumnjati u njihove podatke.

Zadržat ćemo se samo na onim dijelovima spomenutih potvrđnica koji spominju ili samoga Borića ili članove njegove porodice.

God. 1209. potvrđuje Andrija II, među ostalima, vitezovima templarima »i selo koje se zove **Zdela**, koje je dao **bosanski ban Borić** za spas svoje duše prije spomenutom samostanu vitezova templara po **dopuštenju kralja Stjepana**. Selo je također osnažio zaštitom svoga pečata naš otac kralj Bela i za vječno ga je darovao.

88. L. Mezey, Ungarn und Europa im 12. Jahrhundert u »Kirshe und Kultur zwischen Ost und West«, Vorträge und Forschungen 12, Konstanz 1968, str. 255–273.

89. CD III, str. 84–89.

90. CD III, str. 97–99.

91. CD III, str. 89.

I također za vječno potvrđujemo posjed koji su unuci istoga Borića dali već spomenutom samostanu zajedno sa svim granicama i međama.«⁹²

U potvrđnici iz 1210. g. spomenut je samo jedan dar. »Dopuštamo također i potvrđujemo često spominjenom samostanu vitezova templara posejd koji je uz naš dobrostivi pristanak zapisao **Odola**, **unuk bana Borića** braći istoga samostana zajedno s **crkvom sv. Marije** koja je na tom posjedu sagrađena kao i sa svim obrađenim i neobrađenim zemljama, sa šumama, livadama i vinogradima, s ribnjacima i svim ostalim (pripadnostima) i to onako, s određenim i odijeljenim granicama, kako ih je prije rečeni **Odola** posjedovao po nasljednom pravu i u našoj nazočnosti, a da se nitko nije protivio, za spas svoje duše darovao.«

Uz ove darovnice treba spomenuti da su templari već 1209. g. dobili od Andrije II potpuni imunitet za svoje slavonske posjede,⁹³ a to znači da su i posjedi koje su im darovali Borići imali isti pravni položaj kao i preostala templarska imanja.

Iako ovi podaci nisu odveć razgovorljivi, ipak dopuštaju neke zaključke. Prije svega, kralj Stjepan III koji je bez sumnje obdario bana Borića, dopustio je da on neke od darovnih posjeda i otudi. Kraljevsko dopuštenje i potvrda bila je također potrebna redovnicima zbog vrlo jakog plemićkog rođačkog prava na nasljedne plemićke posjede (koji se u načelu nisu smjeli otuđivati). Zato templari mole Andriju II da i on potvrdi očevu odobrenje.

Nemoguće je ustanoviti tko su unuci Borićevi koji se spominju u potvrđnici iz 1209. g., a niti to gdje su se te zemlje nalazile. Moguće je da je ta općenita potvrđnica obuhvaćala i Odolin dar, iako se on spominje i 1210. g.

Vidjeli smo da je L. Dobronić nedavno pokušala dokazati da se crkva sv. Marije nalazi u Gori, što nismo mo-

92. CD III, str. 87. »Villam quoque que Esdel vocatur, quam banus Boricius de Bozna pro remedio anime sue prefate domui milicie templi ex concessione regis Stephani, quam etiam pater noster Bela rex sigilli sui munimine roboravit et in perpetuum contulit. Et etiam terram, quam eiusdem Boricii nepotes iam dicte domui dederunt, cum suis metis et terminis perpetuo confirmamus.«

93. CD III, str. 98.

gli prihvatiti. Svako dalje raspravljanje o tome gdje se Odolina sv. Marija nalazila presjeca postojanje i mjesta **Odolje i crkve sv. Marije** još u XV st. u orljavačkom vlastelinstvu. J. Buturac je zapisao: »Odolja (Odolya) je znamenit plemićki posjed orljavačke gospoštije, sjedište distrikta ili kotara, ima 1210. i 1422. crkvu B. D. Marije, spominje se 1210, 1422, 1431, 1442, 1444, 1446, 1454, 1455, 1463, 1464, 1467. Posjed se nalazio jugoistočno od Orljavca i Rudine prema Ivandolu i Požeškoj gori, ali se poblizne ne može ubicirati, iako su nam iz dokumnata poznati razni susjedni posjedi: Brestovac, Cernik, Farkashegh (Vučkovic), Giletinci, Koprivnica, Lipinje, Prvča, Pavlovac, Romanov dol, pa daljnji susjedi: Gnojnica, Gradac, Londža, Pribinje, Zdenci«. ⁹⁴

Ove podatke možemo dopuniti ispravom iz 1388. g. koju je nedavno objavio J. Stipišić ⁹⁵. Riječ je o ispravi bosanskog kaptola od 9. VI 1388. kojom spomenuti kaptol javlja kralju Žigmundu da je izvršio njegovu zapovijed i da je »plemenite gospođe« **Elizabetu** ženu Dionizija Ivanovog de Zana i **Klaru** ženu Nikole Lukinog uveo u **posjed Odolje!** Obje su se žene obratile kralju tužeći bivšeg zagrebačkog prepozita Mihajla sina Dominikovog i unuka Lorandovog zbog toga što je potajno bez njihova znanja bio uveden u njihovu Odolju. Kralj je na tu tužbu pismom od 1. svibnja 1387. zapovijedio svom požeškom županu Nikoli Treutulu neka pošalje nekoga svog čovjeka i predstavnika bosanskog kaptola i neka oštećene plemkinje uvedu u oteti im posjed.

Ovaj spor iz 1387—1388. g. je jedina vijest o Odolji iz XIV st. tako da zasad zbog pomanjkanja izvornog materijala ostaje otvoreno pitanje da li su templari zaista 1210. godine došli u posjed spomenutog sela i, ako jesu, kad su ga izgubili.

No, bez obzira na mogući odgovor ostaje činjenica da je ban Borić osim samostana gradio na svom orljavačkom

94. Rukopis »Požega i okolica u kasnom srednjem vijeku s posebnim osvrtom na topografiju« (rukopis, str. 54) koji se nalazi u Muzeju Požeške kotline, a koji sam dobila na upotrebu, na čemu se najljepše zahvaljujem.

Međutim, podaci o Odolji što ih je sakupio G. Heller, Comitatus Posaganensis, München 1975, str. 147 nisu točni.

95. CD XVII, str. 151—152.

vlastelinstvu i crkve. A to je novi dokaz da je i u požeškoj županiji, kao i na susjednom vlastelinstvu Svetačkih vjerski život u XII st. bio mnogo bogatiji nego što se to do sada u literaturi pretpostavljalo.

SKUPNI NALAZ SREDNJEVJEKOVNOG NOVCA IZ
CVJETNE ULICE U SLAVONSKOJ POŽEGI

Među dosta rijetkim nalazima srednjevjekovnog novca s područja Slavonske Požege¹ za znanost je spašen još jedan iako po svim izgledima nepotpun i okrnjen. Radi se o pohrani srebrnih dinara iz 15 i 16. stoljeća pronađenih 1960. godine na okućnici Živka Ognjenovića iz Cvijetne ulice u Slavonskoj Požegi. Veći dio novca poklonio je Muzeju sam nalaznik, a jedan dio nastavnik Željko Miljević, sakupivši ga s učenicima. Zahvaljujući susretljivosti direktorice Muzeja Požeške kotline prof. Eleonore Geber i kustosa prof. Dubravke Sokač-Štimac, koje su nam dozvolile uvid u obradu ovoga nalaza, njegovim objavljivanjem dobivamo još jedan mali prilog poznavanju naše prošlosti i tadašnjih novčanih prilika u Slavoniji.

Spašeni dio nalaza, od ukupno 397 primjeraka, sastoji se od: 37 dinara Matije I Korvina (1458-1490), 45 dinara Vladislava II Jagelovića (1490-1516), 3 dinara Ludovika II Mohačkog (1516-1526), 129 dinara Ferdinanda I Habsburgovca (1526-1564), 92 dinara Maksimilijana II (1564-1576), 64 dinara Rudolfa II (1576-1608), te 14 komada loma dinara navedenih ugarsko-hrvatskih vladara. Kao što je uobičajeno u pohranama novca iz toga doba, ovdje je zastupljen i izvjestan broj novca tadašnje Poljske i to s jednim polugrošem Kazimira Jagelovića (1447-1492), 4 polugroša Aleksandra (1501-1508) te dva polu groša i jednim grošem Sigismunda I (1506-1548). Na kraju imamo 4 groša grada Scweidnitz pod Ludovikom II i jedan groš kneževine Liegnitz iz doba Friedricha II (1495-1547).

Zanimljivost ovoga nalaza leži u brojnim inačicama ugarskih dinara, kojima je prilikom obrade posveće-

1. Dr Ivan Mirković: Novčane ostave Požeške kotline, strana 83 — 83. Vjesnik Muzeja Požeške kotline 2-3, 1979. godina

na posebna pažnja sa svrhom njihovog razlučivanja kako bi se, obrađujući istim načinom i druge dinare iz toga doba, došlo do drugih saznanja važnih za numizmatičku znanost. Obrada i svrstavanje ugarskih dinara izvršeni su po djelima Ungera² i Huszara³, odstupajući od klasičnog načina određivanja po Corpus Nummorum Hungariae⁴ (CNH II). To je učinjeno zbog bolje preglednosti, potpunije obrade s naglašenim posebnostima i razlikama podvrsta, a što je po CNH II nemoguće. Upotreba djela Ungera i Huszara u raščlambu ugarskog novca sve više uzima maha u evropskoj numizmatičkoj znanosti, jer omogućuje jasniju preglednost i ujednačenost određivanja pojedinih podvrsta. U popisu novca brojeva po Ungeru označeni su sa U:, dok su brojevi po Huszaru označeni sa H:.

Najstariji novac u obrađenom dijelu ove pohrane predstavlja polugroš poljskog vladara Kazimira Jageloviča (1447-1492) redni broj 119. kovan u Krakovu. To je dosta raširen novac u ovom dijelu Evrope i gotovo stalni učesnik u nalazima novca iz toga i nešto kasnijeg doba. Najmlađi je dinar Rudolfa II broj 117. kovan u Kremnici 1591. godine.

Razmatrajući popis ugarskih dinara iz ovoga nalaza, vidi se velika zastupljenost raznih godina. Najstariji je dinar Matije I Korvina, kovan u Kremnici između 1468. i 1470. godine.⁵ Nadalje se nižu dinari ugarskih vladara u skoro neprekidnom nizu sve do 1591. godine. Ta brojna zastupljenost raznih kovova može se tumačiti kurentnošću tadašnjeg ugarskog novca u ovim krajevima i odraz je njegove stalne uporabe kroz 120 godina, koliki je raspon starosti primjeraka iz ove pohrane. Svi pregledani ugarski dinari kovani su u doba provođenja velike novčane reforme tj. poslije 1567. godine⁶ te nose obilježja i tom reformom određeni izgled. To su: na naličju novca na četiri polja razdijeljeni ugarski grb u sredini s grbom Austrije i kružnim natpisom vladara, a poslije 1503. godine i s upisanom godinom kova. Na naličju je Majka

2. Dr Emil Unger: Magyar Eremhatározó, I i II. Knjiga, Budimpešta, 1974.

3. Dr Lajos Huszár: Munzkatalog Ungarn. Budimpešta — München, 1979.

4. László Réthy: Corpus Nummorum Hungariae. Budimpešta 1907. godine

5. Navedeno djelo pod 2., knjiga I, str. 101.

6. Artúr Pohl: Évszámnelküli magyar denárak és obulusok 1308 — 1502. str. 84—93. Budimpešta, 1972. godine.

Božja s Isusom i jedinstven natpis Patrona Ungariae. Oba natpisa, na licu i naličju novca, zastupljena su u različitim oblicima i s različitim međurječnim oznakama. To predstavlja posebnu zanimljivost tadašnjeg ugarskog novca i potiče na dublje proučavanje i šire svrstavanje podvrsta. Na svim ugarskim dinarima iz ovoga nalaza, zastupljeni su do sada poznati kovnički znakovi. Gotovo svi primjerci kovani su u Kremnici (Körmöcbánya), s izuzetkom broja 14. koji je kovan u Nagybány (Neustadt-Baja Mare - Rumunija) i broja 103. čija je kovnica Kassa (Košice - Čehoslovačka).⁷

Promatrajući poznate i već obrađene nalaze novca pohranjene u doba našeg nalaza, kako u Hrvatskoj tako i u susjednoj Mađarskoj, vidi se skoro potpuna odsutnost turskog novca u takvim pohranama. Novčane prilike u tada okupiranim krajevima bile su takve da nitko nije držao do turskog novca kao trajnije vrijednosti, jer svojom lošom kvalitetom i malom kupovnom vrijednošću nije prelazio okvire neželjene, iako službene valute. S druge strane upada u oči činjenica da se podjednako cijenio i u teškim danima pohranjivao novac skoro svih tadašnjih evropskih država koje nisu bile pod turskom vlašću. Promatrajući raspon starosti novca iz ovog nalaza, te brojnu zastupljenost godina i kovova, dolazi se do podatka koji ukazuje na stanje trgovine i jačinu kruženja novca u tadašnjoj okolici Požege. U doba pohrane ovoga novca, Požega je bila vrlo jako gospodarsko i trgovačko središte toga dijela Slavonije, grad s oko tisuću kuća, sjedište turskog sandžaka i sjecište brojnih puteva.⁸ Uzevši godinu najmlađeg novca iz pohrane kao godinu samog pohranjivanja cijelog nalaza, dolazi se do zaključka da je to bilo u početku burnih godina, tzv. Četrnaestogodišnjeg rata. Tada su, radi učestalih provala hrvatskih i austrijskih četa na zauzeta turska područja, došle teške i nesigurne godine, opterećene vrlo teškim životom, turskim zulumom i općom neizvjesnošću opstanka. U takvim prilikama ljudi su često pohranjivali na sigurno mjesto novac, namjeravajući ga opet uzeti kada minu opasnosti, ali često to više nisu učinili iz raznih razloga. Tako se, eto, i ova pohrana sačuvala do naših dana.

7. Idem

8. Josip Bösendorfer: Crlice iz slavonske povijesti, str. 320. Osijek, 1910. godine.

UGARSKA

Matija I Korvin (1458—1590)

1. Dinar, AR, (1468-1470)
Av: M MATHIE R hVnGARIJE
Rv: PATRONA VnGARE K-
U: 562 i, 718, Komada 3
2. Dinar, AR, (1468-1470)
Av: idem
Rv: PATRONA VnGAR K
U: 563, H:716, Komada 2
3. Dinar, AR, (1471-1481)
Av: MOnETA . MATHIE.R.
VnGAR
Rv: . PATRONA VnGAR
K-P
U:564f, H:718, Komad 1
4. Dinar, AR, (1471-1481)
Av: MOnETA . MATHIE . R
VnGARI
RV: . PATRONA VnGARI
K-P
U:564f,H:718, Komad 1
5. Dinar, AR, (1482-1486)
Av: + M . MATHIE . R .
hVnGAR
RV: PATRON hVnGAR K-P
U:565b, H:719, Komad 1
6. Dinar, AR, (1482-1486)
Av: + M . MATHIE . R
hVnGARI
Rv: PATRON hVnGARI K-P
U:565b, H:719, Komad 1
7. Dinar, AR, (1482-1486)
Av: M . MATHIE . R . Vn-
GAR
Rv: PATRON VnGAR K-
U:565c, H:719, Komada 1
8. Dinar, AR, (1482-1486)
Av: M . MATHIE . . VnGARI
Rv: idem
U:565c, H:719, Komad 1
9. Dinar, AR, (1482-1486)
Av: idem
Rv: PATRON VnGA K-
U:565c, H:719, Komad 1
10. Dinar, AR, (1482-1486)
Av: M . MATHIE . R . Vn-
GARI
Rv: PATRON VNGARIE K-c
K-V/A
U: 565d, H:719, Komad 1
11. Dinar, AR, (1482-1486)
Av: idem
Rv: PATRON VnGARI K-
K-V/A
U:565d, H:719, Komada 5
12. Dinar, AR, (1482-1486)
Av: M . MATHIE . R . Vn-
GAR K-V/A
U:638b, H:803, Komad 2
U:565d, H:719, Komada 2
13. Dinar, AR, (1482-1486)
Av: M . MATHIE . R . VnGA
Rv: PATRON VnGA K-
U:565d H:719, Komada 1
14. Dinar, AR, (1482-1490)
Av: MATHIE R VnGARIE
Rv: PATRON VnGARE n-
U:566i, H:720, Komada 3
15. Dinar, AR, (1489)
Av: M . MATHIE . R .
VNGARIE .
Rv: PATRON VNGARIE .
K-
U:567b, H:722, Komada 3
16. Dinar, AR? (1489)
Av: idem
Rv: PATRON VNGARIE
K--
U:567b, H:720, Komad 1
17. Dinar, AR, (1489)
Av: idem
Rv: idem
Razlikuje se po odsutnosti
točaka između grba i kru-
ga. Komada 2
18. Dinar, AR, (1489)
Istovjetan, ali s točkom na
kraju natpisa naličja.
Komada 4

19. Nečitki dinari istoga vla-
dara Komada 3
Vladislav II Jagelovič (1490
—1516)
20. Dinar, AR, (1497)
Av: M.WLADISLAI . R .
VNGARIE
Rv: PATRONA VNGARIE
K-S/E
Bez kružnica između grba
i kruga na licu.
U:638e, H:803, Komad 1
21. Dinar, AR, (1497)
Av: idem
Rv: PATRON VNGARI K-
K-S/E
Posebnost ista kao gore.
U:638e, H:803, Komada 2
22. Dinar, AR, (1490-1494)
Av: M . WLADISLAI . R .
VNGARIE
Rv: PATRON VNGARIE K C
U:638b, H:803, Komada 2
23. Dinar, AR, (1495)
Av: idem
Rv: PATRONA VNGARIE
K-C
U:638d, H:803, Komad 1
24. Dinar, AR, (1498-1503)
Av: M . VLADISLAI . R .
VNGAR .
Rv: .PATRON VNGARI .
K-h
U:641a, H:807, Komada 2
25. Dinar, AR, (1498-1503)
Av: M . WLADISLAI . R
VNGAR .
Rv: PATRONA . VNGAR .
K-h
U:641a, H:807, Komada 2
26. Dinar, AR, (1498-1503)
Av: M WLADISLAI
R VNGAR
Rv: . PATRON . VNGAR.
K-h
U:641a, H:807, Komad 1
27. Dinar, AR, (1498-1503)
Av: M.WLADISLAI.R.
VNGARI
Rv: PATRON VNGARI.
K-h
U:641a, H:807), Komad 1
28. Dinar, AR, (1498-1503)
Av: M.WLADISLAI.R.
VNGARI.
Rv: PATRON VNGARI.
K-H
U:641b, H:807, Komada 1
29. Dinar, AR (1498-1503)
Av: M.WLADISLAI.R.
VNGARIE.
Rv: PATRON VNGARIE
K-H
U: 641b, H:807. Komad 1
30. Dinar, AR, (1498-1503)
Av: M.WLADISLAI.R.
VnGARIE.
Rv: PATRON VnGARIE.
K-h
U:640a, H:806, Komada 2
31. Dinar, AR, (1498-1503)
Av: M.WLADISLAI.R.
VnGARI.
Rv: PATRON.VnGARI
K-h
U:640a, H:806, Komada
2
32. Dinar, AR, (1504)
Av: WLADISLAI.
VNGARI.1504.
Rv: .PATRONA.
VNGARIE.K-H
U: 646b, H:811, Komada
3
33. Dinar, AR, (1505)
Av: WLADISLAI.R.
VNGR. 1405.
Rv: idem
U: 646b, H:811, Komada
2
34. Dinar, AR, (1506)
Av: idem
Rv: idem
U:646b, H:811, Komad 1
35. Dinar, AR, (1506)
Av: WLADISLAI.
VNGARI.1506.
Rv: PATRONA.
VNGARIE.K-H
U:646b, H-811, Komad 1
36. Dinar, AR, (1507)
Av: WLADISLAI.R.VN
---- 1507.
Rv: .PaTRONA ----

- NGARLK-H
Lagano oštećen natpis.
U:646b, H:811, Komad 1
37. Dinar, AR, (1508)
Av: VLADISLAI R.
VNGARI.1508 .
Rv: . PATRONA .
VNGARIE K-H
U:646b, H:811, Komada
3
38. Dinar, AR, (1508)
Av: WLADISLAI . R .
VNGAR . 1508 .
Rv: idem
U:646b, H:811, Komad 1
39. Dinar, AR, (1508)
Av: VLADISLAI . R .
VNGARI . 1508 .
Rv: . PATRONA .
VNGARIE K-G
U:646c, H:811, Komad 1
40. Dinar, AR, (1509)
Av: idem 1509
Rv: . PATRONA .
VNGARIE K-G
U: 646c, H:811, Komada
3
41. Dinar, AR, (1509)
Av: idem
Rv: . PATRONA .
VNGAR . K-G
U:646c, H:811, Komada 2
42. Dinar, AR, (1509)
Av: WLADISLAI R VNGA
RIE 1509
Rv: idem
U:646c, H:811 Komad 1
43. Dinar, AR, (1510)
Av: idem 1510
Rv: idem
U:646c, H:811, Komad 1
44. Dinar, AR, (1512)
Av: idem 1512
U: 646c, H:811, Komad 1
45. Dinar, AR, (1512)
Av: WLADISLAI R VNGAR
1512
Rv: PATRONA VNGAR
K-G
U:646c, H:811 Komad 1
46. Dinar, AR, (1513)
Av: idem 1513
Rv: idem
U:646c, H:811 Komada 1
47. Dinar, AR, (1513)
Av: WLADISLAI R VNGA-
RI 1513
Rv: PATRONA VNGARI
K-G
U:646c, H:811, Komad 1
48. Dinar, AR,
Dvostruki kov istih dinara
sa nečitkim godinama. Ko-
mada 4
- Ludovik II (1516-1526)
49. Dinar, AR, (1520)
Av: LUDOVICVS R
VNGARI 1520
Rv: PATRONA VNGARIE
K-A
U:673n, H:841 Komad 1
50. Dinar, AR, (1526)
Av: idem 1526
Rv: idem
U:673n, H:841, Komad 1
51. Dinar, AR, (1525)
Av: idem 1525
Rv: PATRONA VNGARI
K-B
U:673 o, H:841, Komad 1
- Ferdinand I Habsburg
(1526-1564)
52. Dinar, AR, (1528)
Av: FERDINAND.D.G.R.
VNG 1528
Rv: PATRONA VNGARIE
K-B
U:745a, H:935, Komad 1
53. Dinar, AR, (1529)
Av: FERDINAND.D.G.R.
VNG.1529.
Rv: PATRONA .VNGARIE
K-B
U:745a, H:935, Komad 1
54. Dinar, AR, (1530)
Kao prethodni Komada 2
55. Dinar, AR, (1533)
Kao prethodni Komada 2
56. Dinar, AR, (1535)
Av: FERDINAND.D.G.R.
VNG. 1535.
Rv: PATRONA VNGARIE
K-B
U:745 a, H:935, Komada 5
57. Dinar, AR, (1536)
Av: idem 1536
Rv: idem
U:745 a, H:935, Komada 2
58. Dinar, AR, (1537)
Kao prethodni Komada 5
59. Dinar, AR, (1538)
Kao prethodni Komada 5
60. Dinar, AR, (1539)
Kao prethodni Komad 1
61. Dinar, AR, (1540)
Av: FERDINAND D G R
VNG 1540
Rv: PATRONA VNGARIE
K-B
U:745 a, H:935, Komad 1
62. Dinar, AR, (1541)
Kao prethodni, Komada 2
63. Dinar, AR, (1542)
Av: idem
Rv: PATRONA VNGARIE
K-B
U:745 a, H:935, Komada 3
64. Dinar, AR, (1543)
Kao prethodni Komada 3
65. Dinar, AR, (1545)
Kao prethodni Komad 1
66. Dinar, Ar, (1546)
Kao prethodni Komada 6
67. Dinar, AR, (1547)
Av: FERDINAND D G R
VNGARIE 1547
Rv: PATRONA VNGARIE
K-B
U:745 a, H:935, Komada 5
68. Dinar ,AR, (1548)
kao prethodni Komad 1
69. Dinar, AR, (1549)
Kao prethodni komada 9
70. Dinar, AR, (1550)
Kao prethodni Komada 4
71. Dinar, Ar, (1551)
Av: idem 1551
- Rv: PATRONA VNGARIE
K-B
U:745 a, H:935, Komada 7
72. Dinar, AR, (1552)
Kao prethodni Komada 5
73. Dinar, AR, (1552)
Av: FERDINAND D G R
VNG 154z
Rv: PATRONA VNGARIE
H-P
U:744 q, H:948, Komada 2
74. Dinar, AR, (1553)
Av: FERDINAND D G R
VNGARIE 1553
Rv: PATRONA VNGARIE
K-B
U: 745 a, H:935, Komada 5
75. Dinar, AR, (1554)
Kao prethodni Komada 2
76. Dinar, AR, (1555)
Kao prethodni komada 4
77. Dinar, AR, (1555)
Av:FERDINAND D G R
VNG 1555
Rv: PATRONA VNGARIE
K-B
U:745 a, H:935, Komad 1
78. Dinar, AR, (1556)
Av: FERDINAND D G R
VNGARIE 1556
Rv: PATRONA VNGARIE
K-B
U:745 a, H:935, Komada 2
79. Dinar, AR, (1557)
Kao prethodni Komada3
80. Dinar, AR, (1558)
Kao prethodni Komada 5
81. Dinar, AR, (1559)
Av: FER D G E RO I S AV
GE HV B R 1559
Rv: PATRONA VNGARIE
K-B
U:748 a, H:936, Komada 2
82. Dinar, AR, (1560)
Kao prethodni Komad 1
83. Dinar, AR, (1561)
Kao prethodni Komada 6
84. Dinar, AR, (1562)
Kao prethodni Komad 1
85. Dinar, AR, (1563)
Kao prethodni Komada 5

86. Dinar, AR, (1564)
Kao prethodni Komada 9
87. Dinar, AR, (1565)
Kao prethodni Komada 2
88. Dinar, AR, nečitke godine
Kov istog vladara Komada 7
- Maksimilijan II (1564-1576)
89. Dinar, AR, (1565)
Av: MAX II D G E R O I S
AV G H V B R 1565
Rv: PATRONA VNGARIE
K-B
U:766 a, H:992- Komad 1
90. Dinar, AR, (1566)
Kao prethodni Komada 5
91. Dinar, AR, (1567)
Kao prethodni Komada 5
92. Dinar, AR, (1568)
Kao prethodni Komada 6
93. Dinar, AR, (1568)
Kao prethodni Komada 4
94. Dinar, AR, (1570)
Kao prethodni Komada 9
95. Dinar, AR, (1571)
Kao prethodni Komada 4
96. Dinar, AR, (1572)
Kao prethodni Komada 8
97. Dinar, AR, (1574)
Kao prethodni Komada 4
98. Dinar, AR, (1575)
Kao prethodni Komada 9
99. Dinar, AR, (1576)
Av: MAX II RO I S AV GE
HV BO R 1576
Rv: PATRONA VNGARIE
K-B
U:767 a, H:993, Komada 10
100. Dinar, AR, (1577)
Kao prethodni Komada 12
101. Dinar, AR, (1578)
Kao prethodni Komada 9
102. Dinar, AR, nečitke godine
Kov istog vladara Komada 6
- Rudolf II (1576-1608)
103. Dinar, AR, (1581)
Av: RVDO II RO I S AV G
HV B R
- Rv: PATRON 1581 VNGARI
H-S
U:811 b, H:1062, Komad 1
104. Dinar, AR, (1578)
Av: RVDO II RO I S AV
GE H BO R (1578)
Rv: PATRONA VNGARIE
K-B
U:810 a, H:1058, Komada 2
105. Dinar, AR, (1579)
Kao prethodni Komada 7
106. Dinar, AR, (1579)
Av: RVD II RO I S AV
G H B R
Rv: PATR 1579 NG K-B
U:811 a, H:1059, Komada 2
107. Dinar, AR, (1580)
Kao prethodni Komada 8
108. Dinar, AR, (1581)
Kao prethodni Komada 13
109. Dinar, AR, (1582)
Kao prethodni Komada 5
110. Dinar, AR, (1583)
Kao prethodni Komada 5
111. Dinar, AR, (1584)
Kao prethodni Komada 8
112. Dinar, AR, (1585)
Kao prethodni Komada 4
113. Dinar, AR, (1586)
Kao prethodni Komad 1
114. Dinar, AR, (1587)
Kao prethodni Komada 2
115. Dinar, AR, (1588)
Kao prethodni Komad 1
116. Dinar, AR, (1590)
Kao prethodni Komada 2
117. Dinar, AR, (1591)
Kao prethodni Komad 1
118. Dinar, AR, nečitki
Kov istog vladara Komada 2
119. Dinar, AR, nečitki
Lom dinara ugarskih Komada 14
- Poljska-Kazimir Jagelovič
(1447-1492)
120. Polugroš, AR, Krakov
Av: MOnETA KA3IMIRI
Rv: REGIS POLOnIE
Gumovski:451. Komad 1

- Aleksandar (1501-1506)
121. Polugroš, AR, Krakov
Av: ALEXANDER: DEI:
REX
Rv: MOnETA: REGIS:
POLOnIE
Gumovski:469, Komada 4
- Sigismund I.(1506-1548)
122. Polugroš, AR, (1508)
Av: MONETA:SIGISMUN
DI
Rv:REGIS: POLONIE:
1508
Gumovski:480, Komad 1
123. Polugroš, AR, nečitka god.
Av: idem
Rv: idem
Gumovski:480, Komad 1
124. Groš, OR, Dancig (1538)
Av: SIGISI REX POLO
DO TO PRVS
- Rv: GROSSVS CIVI GE-
DANEN 1538
Gomovski: 564, Komad 1
- Schweidentiz — Ludovik II
(1516—1526)
125. Polugroš, AR, (1518-1526)
Av: LUDOVICUS R VN
ET BO
Rv: CIVITAS SWIEN
Godine nečitke.
Saurma: 214-222, Komada 4
- Liegnitz — Brieg, Friedrich II
1495—1547)
126. Groš, AR, (1542)
Av: FRIDERI D G DVX
SLESI LEG BRE
Rv: VERB DOMI MANET
IN EIERN 1542
Saurma: 135, Komad 1

ZUSAMMENFASSUNG

Sammelfund von mittelalterlichen Silbermünzen in Slavnonska Požega

Im Jahre 1960. machte Živko Ognjenović auf dem Land in der unmittelbaren Umgebung seines Hauses einen Fund von Silbermünzen aus dem 15—16. Jahrhundert. Dem Fundmacher wie auch dem Lehrer Zeljko Miljević rechnet man zum Verdienst an, dass 367 Stücke für das Museum von Požeška kotlina in Slavnonska Požega aufbewahrt blieben. Das älteste Musterstück ist ein Krakauer Halbgroschen von Kasimir Jagelo. Diesen reihen sich 354 Stück ungarischen Dinars von allen Herrschern an, angefangen von Mathias Corvinus bis Rudolf II. Die Münzen sind in einer Reihe von Jahren reichlich vertreten. Alle ungarische Dinaren, mit Ausnahme von zwei (Nr. 14 und 103), sind in Kremnitz geprägt. Die Geldstücke von polnischen Herrschern sind durch 8 Halbgroschen und einem Groschen von Kasimir Jagelo, Alexander und Sigismund I der Alten vertreten. Die Stadt Schweidnitz ist durch vier Halbgroschen vertreten und Fürstentum Liegnitz-Brieg durch einen Groschen von Friedrich II. Der jüngste Dinar stammt von Rudolf II aus dem Jahr 1591. Das Geld scheint um das Jahr ver-

graben worden zu sein, zur Zeit der mehrfachen Angriffen der kroatischen und österreicherischen Soldatenabteilungen an dieses türkische Gebiet.

Bei der Bestimmung widmet der Verfasser besondere Aufmerksamkeit den Varianten von ungarischen Dinars. Er ist der Meinung, dass man durch die Bearbeitung dieses, wie auch des übrigen Materials aus diesem Zeitraum, zu neuen wichtigen Erkenntnissen der numismatischen Wissenschaft kommen wird.

Dr Aleksandra — Sanja Lazarević

DRAGUTIN LERMAN — POŽEŽANIN (1863 — 1918)

»Nerazumijevanja među ljudima nastaju zbog međusobnog nepoznavanja...« pisao je Dragutin Lerman poklanjajući svoju afričku zbirku Narodnom muzeju u Zagrebu osamdesetih godina prošlog stoljeća.

Posljednji decenij 19. stoljeća podario je hrvatskoj putopisnoj i etnološkoj književnosti izvanevropskog sižea, djelo prvog hrvatskog afričkog putnika Dragutina Lermana.

G. 1891. izlaze u Požegi »Listovi iz Afrike« koje javnosti predaje Lermanov prijatelj i pouzdanik Julije Kempf, pučki učitelj u Požegi. »Listovi iz Afrike« u stvari su pisma koja je Lerman upućivao Kempfu od 1888. do 1890. G. 1894. u Požegi izlaze »Novi listovi iz Afrike« koje je za tisak opet priredio Julije Kempf.

Dragutin Lerman rodio se u Požegi 24. kolovoza 1863. U rodnom gradu polazio je gimnaziju, a potom proveo kraće vrijeme u Budimpešti gdje je polazio Trgovačku školu. G. 1882. živi u Karlovcu učeći engleski i francuski čitajući knjige slavni istraživača, napose Heinricha Schliemana, arheologa amatera i poznavao starina na tlu Male Azije i Grčke.

Te iste 1882. dok Lerman u Karlovcu sanja o dalekim svjetovima, slavni britanski istraživač Afrike Henry Morton Stanley vrši pripreme za svoju novu afričku ekspediciju. Međutim, već u studenom 1882. Lerman boravi u Bruxellesu gdje se prijavljuje Društvu za istraživanje Gornjeg Konga (Comité d' Etudes du Haut Congo), upoznaje Stanleya i biva primljen na 3 godine u ekspediciju kao najmlađi član.

S prekidima Lerman je živio u Kongu (danas Republika Zaire) od 1882 — 1896. vršeći u službi belgijske vlade broj-

Dragutin Lerman

ne dužnosti između kojih je dužnost guvernera za Istočni Kongo (pokrajina Kwango) predstavljala svakako najviši domet.

Razbolivši se, 1896. zauvijek ostavlja Afriku vraća se u Požegu, ženi se Hedvigom Reiner i bavi se bankarstvom i rudarstvom. Pred I svjetski rat napušta Požegu i nastanjuje se u Bosni, u Kreševu, gdje se bavio istraživanjem ruda i otkrio jednu poznatu pod imenom barit. Oronula zdravlja umro je 1918. u Kreševu u 55-toj godini života.

Spomenimo da su Lermanovi spisi služili na berlinskoj konferenciji 1884/85. kada je tzv. »Slobodna država Kongo« stavljena pod upravu belgijskog kralja Leopolda II kao njegov osobni posjed. Kongom u svojstvu kraljevskog

namjesnika upravlja H. M. Stanley, a u vrijeme njegove odsutnosti Lerman ga zamjenjuje.

Lerman je bez sumnje bio lojalan činovnik belgijske vlade i isto toliko odan suradnik Stanleyev, pa ipak time se ne bi ni ocrtala ni iscrpila slika o tom našem prvom afričkom putniku.

Svojim radom na Kongu Lerman se proćuo i u domovini. Održavao je prepisku s biskupom Josipom Jurajem Strossmayerom i drugim viđenijim ljudima svog vremena: Antom Starčevićem, Franom Folnegovićem, Antom Trumbićem, Eugenom Kumičićem i Augustom Harambašićem.

Od Lermanovih interafričkih susreta spominjemo Edwarda Wilmota Blydena, koji se svojim tekstovima o sudbini Crne Afrike svrstao u red značajnih mislilaca 19. stoljeća. Podrijetlom američki Crnac, zbog rasne diskriminacije emigrira u Afriku. G. 1893. na konferenciji u Freetownu (Sierra Leone) Blyden je prvi upotrijebio i formulirao pojam »afrička ličnost« (African Personality). Zastupao je mišljenje da Afriku treba gledati kao autonomni entitet. Blydenovi stavovi nisu ostali bez odjeka u Lermanovom shvaćanju afričke kulture.

Za nas je od posebnog interesa Lermanova opsežna ostavština dvojake i dvostruke vrijednosti, te je stoga svrstavamo u dvije grupe:

1. arhivska građa
2. muzejska građa

Temelj arhivskoj građi je Lermanov dnevnik još neobjavljen i danas pohranjen u Arhivu JAZU u Zagrebu.

Dnevnik sadrži 9 putnih bilježnica koje su pisane olovkom i povremeno ilustrirane Lermanovim crtežima. Bilješke i zapažanja pisani su hrvatskim, a tek manji dio njemačkim i engleskim jezikom. Bilježnice su dobro očuvane i tekst je veoma čitljiv.

Svoje dojmove Lerman počinje unositi u dnevnik 1889. i time nastavlja do 1896. kada zauvijek ostavlja Afriku. Već spominjani Julije Kempf kaligrafski je prepisao dnevnik na 493 strane. U Arhivu se čuvaju i dva biografska teksta o Lermanu koja je napisao Julije Kempf. U Arhivu je pohranjena i Lermanova prepiska s biskupom Strossmayerom: 14 pisama uzajamno izmjenjenih i datiranih u razdoblju od 1890 — 1902. Tu su i pisma arapskih poglavica

upućena Lermanu 1890/91. na jeziku Swahili, varijanti iz 19. stoljeća.

Arhivska građa čuva još 3 rukopisa svrstana pod varia:

1. Biografija Henry Morton Stanleya
2. Kongo i osnivanje tzv. »Slobodne države Kongo«
3. Misiije, redovi i misionari.

Fotodokumentacija o ljudima i životu na Kongu broji 77 fotografija.

Muzejsku građu Lerman je poklonio onovremenom Narodnom muzeju u Zagrebu. Prva pošiljka stiže u Arheološki odjel 1886., a druge dvije 1891. i 1894. te ukupna donacija broji 495 primjeraka. Ova građa u dobroj mjeri pokriva sve značajne pojave afričke tradicijske kulture. Ako bismo je dijelili, kazali bismo da je jedan njezin dio vezan uz svakodnevni život, dok drugi održava one elemente kulturne nadgradnje koji su suština afričke duhovnosti i njezina pogleda na svijet.

Figuralna plastika, posvećena kultu pokojnika i magiji, doživjela je — izvan etnologije, svojim neposrednim plastičkim vrijednostima, punu umjetničku valorizaciju tek u našem stoljeću.

Navršila se stogodišnjica Lermanova odlaska u Afriku i 120-ta godišnjica njegova rođenja. Lermanova muzejska donacija našla je svoje pravo mjesto u stalnom postavu Etnografskog muzeja u Zagrebu.

Lermanova arhivska ostavština u cjelosti još je neobjavljena. Taj zadatak preuzeo je na sebe autor ovog saopćenja, a njezino izdavanje prihvatio je Odbor za orijentalistiku razreda za filologiju JAZU. Jer, dug, star jedno stoljeće, ne bi smio ostati neisplaćen.

Navedeni biografski podaci mogli bi poslužiti kao skica za portret, ali čini nam se da bi samo skica bila u nesrazmjeru s Lermanovim opusom, a za portret taj nemali opus nismo dovoljno naglasili. Stoga smo za ovu priliku izabrali neke Lermanove tekstove da o njemu svjedoče...

Banana, na ušću Konga, 30. studenoga 1888.

»Ovaj list, koji mi je još danas dovršiti, (a sada je već 5 sati navečer), putuje sutra posebnim putničkim parobrodom u Antwerpen, te ćeš ga dobiti negdje oko nove godi-

ne. Znajući, da si željan znati, da li sam zdrav, odgovaram Ti u kratko: kao lav. Mislim zaufano, da si moj drugi list iz Monrovijske i St. Thome dobio. Svoju misiju u Monrovijsku izvršio sam, kako Ti to s veseljem saobćiti mogu, sasvim dobro i uspješno. Pošto još ne imamo dostatna broja ljudi za oveću ekspediciju, šalje me gosp. Ledeganck, guverner Konga, natrag u Liberiju s nalogom, da još do 400 ljudi za nas unovačim. Premda je to za me opet naporan posao, skopčan s odgovornošću, ipak radostno primih taj nalog, čvrsto uvjeren da je vršenje dužnosti najslada podkrepa napredku i zadovoljstvu čovječjem. A. sada čuj koju o Kongu! Mnogomu i mnogomu od nas bilo je to ime pred 10 do 15 godina malo ili nikako poznato. Znali smo samo to, da je to velika rieka, koju je još prije 300 godina spominjao najveći portuguzki pjesnik Camoens u glasovitim svojim Lusijadah, dajući joj ime Zaira i opisujuć ju dugom, vijugastom. Nu pošto je to samo pjesnička mašta i hipoteza bila, nismo joj mogli u to doba onoliko vjerovati, koliko pisanoj i dokazanoj istini izkusnog velikana Stanleya. On je vanrednim trudom i poteškoćama zaista dokazao, da je mašta portuguzoga pjesnika spletena s istinom, te da je Konga rieka duga, dulja nego li je itko mogao i pomisliti. — Dvie stotine kilometara prije nego li kopno vidiš, opaziš da voda biva tamnijom, da struja biva jačom uslijed silno se valjajućih valova. Umjesto da parobrod prevali 25 klm. za sat, osudjen je uslijed borbe s tim moćnim i silnim gorostastom jedva 10 do 12 kilometara sjeći. Na 24. studenoga približi se »Ambriz« — iza kako smo sretno prošli Gabun i ostalo — k silnim obalom Konga rieke oko 4 sata u jutro. Znadeš, dragi moj, kako je već to ime još kod kuće moju dušu uzrujavati znalo, a kamo li, kad sam se k njoj približio. Nisam dulje mogao spavati, već probudiv se, ogrnem se toplijim kaputom, jer je ovdje u noći, a osobito pred zoru dosta hladno, pak pođem na palubu. Sjednuvši u naslonjač, počeo sam razmišljati o svakovrstnih osjećajih, koje sam u svojoj duši ćutio prije 6 godina, kada s mladenačkim neizkustvom prebrodih prvi put veličanstveno ušće silnoga Konga, a u društvu milih svojih prijatelja Lukšića i Schaumanna. O kako smo onda sladko snivali o veselom povratku! Kako smo sva trojica jednodušno snivali i željeli sretan povratak u milu otačbinu, u zavičaj svoj — u naručje milih roditelja, nakon pošteno obavljena rada. Znali smo, da imade na tom putu našem velikih

opasnosni, nu kad ih mogaše sinovi drugih naroda pretrpjeti, zašto ne bi isto i Hrvati mogli? Odlučnost i srdčnost ojunčila je naše duše. Zavjerismo se, da se ili od učno vratimo ili nikako. Oboljeli smo sva trojica. Jedinomu meni dozvoli Svemogućí, da se vratim na grudu zemlje, koju nazivljem otačbinom. Na grobu prvoga odlučio sam, da se pomolim, jer ga krije — mladu, poštnu dušu — crna afrička zemljica. Na grobu drugoga nije mi to bilo moguće, jer ga baciše poslje smrti u more. I tuj, u širokom moru, pod debelimi valovi našao je taj drugi prijatelj svoj grob...

Pošto naš kapetan nije mario u Bananu ući, odplovili smo odmah prema Bomi, koja je do 65 morskih milja od ušća Konga udaljena...

A sada nešno o Bomi! S toga imena znalo je prije 25 godina, kad je trgovina s robovi bila u najljepšem cvatu, uzdrhtati srdce u tijelu svakog Crnca. Nije znao za sigurno jadnik, ne će li sutra ili prekosutra u gvožđu okovan kao zvier na pazar. Prošlost Bome tužna je knjiga, po Crnca. Pomisli samo, koliko je tisuća i tisuća nemoćnih ljudi iz svoje domovine odstranjeno; koliko li je plaćućih majka za svojim milimi i dragimi moralo ostaviti svoj zavičaj! A čemu i zašto? — da udovolje nezasitnosti Amerikana, da udovolje slavohleplju bijelih »kulturnih« ljudi. Evropa više danas na barbarstvo Crnaca, što ubiše majora Bartelotta, suputnika Stanlejeve ekspedicije. Ali ista ta Evropa šutila je 3 stoljeća — do nedavna — nad odurnim i bezdušnim čini, koje su njezini sinovi izvadjali na obalah afričkih, harajući i pustošeći sela i nasebine, da udovolje sebi, bogatstvu svome. Četerdeset i više milijuna robova bilo je u Ameriku odas'ano, a isto tolik broj ili još više bilo ih je satrvano, dok su se oni drugi mogli skupiti. Što bi bilo, kad bi svi ovi milijuni Crnaca što žive na Kongu, htjeli, da osvete svoju braću?... «

Čitajući dnevnik i korespondenciju koju je s prijateljima u zemlji vodio, stječemo uvjerenje da je Lerman, živeći u Kongu, zavolio ljude te zemlje i da je taj osjećaj htio presaditi u srca ljudi svog rodnog kraja. Mislío je da bi onovremenom Narodnom muzeju, rasadištu prosvjete i kulture, takva zbirka popunila sadržaj i produbila smisao. No Lerman je pošao još i korak dalje: pisao je da mnoga nerazumjevanja među ljudima dolaze zbog međusobnog nepoznavanja i bio je uvjeren da će dokumenti cr-

načke kulture približiti ljude njegove zemlje dalekoj Africi koju je zavolio i dao joj svoje najmuževnije godine. Zbog svega toga čini nam se vrijednim preispitati i revalorizirati afrički opus Dragutina Lermana, zagovornika ideje o vrijednosnoj jednakosti kultura.

Ljubica Igić

SVATOVSKI OBİČAJI U SELU DOLJANOVCI U PO- ZEŠKOJ KOTLINI

U Požeškoj kotlini smjestila su se 203 sela. Običaji oko pripremanja i održavanja svatova razlikuju se, u manjim ili većim nijansama, od sela do sela. U ovom članku obradit ću tzv. »šokačku svadbu«, a za detaljniju obradu poslužit će mi opširan opis svadbe Ive Čakalića koju je naslovio »Kod nas Šokaca od godine 1850 do godine 1920«. Zapis je pisan ikavštinom kojom i danas govore stariji ljudi u Čakalićevom rodnom selu Doljanovcima, kao i u okolnim selima (Podgorje, Vetovo, Golo Brdo, Kaptol).

Samouki seljak Ivo Čakalić iz Doljanovaca kraj Kaptola, prikupljao je i zapisivao narodne pjesme, poslovice te običaje. Muzej posjeduje veću zbirku prikupljenih pjesama iz tog područja, te nekoliko bilježnica s opisom života u zadruzi, te svatovske, božićne i uskršnje običaje.

Prosidba i zaruke

Početak ovog i krajem prošlog stoljeća mladić nije sam sebi birao djevojku, već su to mjesto njega uradili roditelji. Čakalić o tome ovako piše: »Kad otac i mati odluče sina ženiti, oni ga pitaju, a on bi oborio oči i šutio, jer ga je bilo stid kazati da bi. Sad se otac i mati dogovore, iz koje će kuće i obitelji sina ženiti i djevojku uzeti. Tribalo je uzeti djevojku od poštenih i radinih roditelja«.

Na dogovoreni dan došle bi u kuću buduće snahe svekrva s još jednom rođakom, noseći prtene torbe u kojima su bili darovi: »pereci« (kolači od odsijanog pšeničnog bra-na i jaja), čutura vina i rakije. Kod ulaska u kuću obično bi se izgovorile ove riječi: »Evo mi smo čuli da kod vas ima jedno čeljade više, a to bi baš nama tribalo«. Ako se

nakon toga popilo natočeno vino, bio bi to znak da ukućani prihvaćaju zaruke. Nakon toga slijedio je, uz obilno jelo i piće, dogovor za prvu od tri obavezne večere prije samog vjenčanja.

Prva večera zvala se »svekrvin prsten«, a pravila se u djevojčinoj kući. Pripremala se obično za neki blagdan ili u nedjelju.

U momkovoj kući spremili bi se kolači, pogača pečena ispod pekve, pečeno prase i pereci: »Ukoliko ima duša u kući, svakom po jedan peretac«. Zatim komad slanine, te bure rakije i vina.

Sve se to stavilo na kola, pa se krenulo djevojčinoj kući. Među gostima bio je samo budući kum i uža momkova rodbina. U dvorištu dočekala ih je mlada, koja nakon poljupca od svakoga gosta dobije dar.

Prilikom večere prvo se jelo sve što je došlo iz momkove kuće, a kada je na red došla sarma ili kupus, svekar bi ustao i rekao »što je došlo da se tom zgodom ugovori, što mora kuća kupiti curi«, a to su obično bile cipele, jedan kudmen, jedan svileni fertun i velika svilana, te novac koliko se može.

Nakon večere mlada je sve goste poljubila i darivala peškirimama. Obaveza je buduće snahe nakon večere ispratiti goste na kolima izvan sela i vratiti se natrag kući.

Druga po redu večera, prije samog vjenčanja, zvala se »jabuka«- obred kod same večere bio je isti kao i kod prve, samo što je bila prisutna rodbina s obje strane. Tada je bila ugovoreno kada će biti vjenčanje.

Za treću večeru Čakalić kaže: »Još je u prastaro doba bila i treća večera zvana »uručica«, ali je ta davno pristinjala«.

Same zaruke trajale su dvije do tri godine. Kroz to vrijeme svekrva je budućoj snahi svake nedjelje morala donijeti veliki šuplji »divojački kolač«, a na njemu komad mesa. Kasnije se to pojednostavilo, pa je nosila samo žito.

Djevojčina obaveza bila je poljubiti momkovu rodbinu, ako koga od njih sretne, a oni bi je morali darivati: muškarcu novcem, a žene jabukom.

Zadnju godinu pred udaju djevojka nije išla sa stokom i nije radila kućne poslove. Izrađivala je opremu, uglavnom je tkala.

SVADBA

Svadbe su se obično održavale u jesen kada su svi poslovi na polju bili završeni. Trajala je sa pripremanjima pet do šest dana.

Ponedjeljak

Sve je počelo u ponedjeljak, kada se klala stoka za svatove (jedna krava i prase, nekoliko ovaca, te peradi koliko je potrebno za svadbenu juhu). Toga dana išla bi troja kola po djevojčino ruho. Jedna od momkove kuće, druga od kuma, a treća su bila djevojčina. Konji koji su vukli kola bili su okićeni crvenim maramama koje su zvali »jagluk«. Sva djevojčina imovina bila je na tim kolima, osim nošnje koja je potrebna kod vjenčanja. Ruho prati jedna žena iz kuće (u to vrijeme živjelo se u zadruzi, tj. više obitelji u jednoj kući). Kada se stiglo do momkove kuće, žene su spremile »kijer« (to je posebna kućica u kojoj je živio mladi par). Jagluke, kojima je mlada kitila konje, dobio je kočijaš.

Utorak

»Drugi dan sprema se od momkove kuće kola i voze divojki »zapoj«, a to je sve ono u pomoć curinoj kući i to je opet pola krmeta za kuvanje, polak pečeno. A u nikim selima bio je običaj onoliko kila mesa povesti koliko će duša u svatove doći. Još se mora povesti velik divojački kolač za »vince« viti, a na kolaču još koješta, vina, rakije. I kada se sve to prida, malo popiju, razgovore se i sad »zapojčani« moraju brže ići kući da ih ne ufate »vincarice«, jer ako ih ufate one bi zapivale: »Šikajte gosti, odakle ste došli«.

Taj dan počeo bi u djevojčinom selu običaj koji se zvao »vinci«. Prvo se izabrao spretan momak zvan »buklijaš«, koji je išao od kuće do kuće gdje žive mlade djevojke pozivajući na »vince«. U jednoj je ruci nosio čuturu rakije, a u drugoj vino. Svaka čutura je bila ukrašena vjencem napravljenim od ružmarina vezenog crvenom vunom. Došavši pred kuću zapjevao bi: »Druga drugu u vince poziva, druga drugi virno se odziva«. Na

kon poziva davao bi domaćinima piti, a oni koliko su otpili toliko su morali doliti vina ili rakije.

U sumrak su se sve djevojke iz sela sakupile pred djevočinom kućom i zapjevale:

»Golubovi, golubovi goru prijezdo
k lipoj Mari druge dojezdo
Izlaz na dvor lipa Maro,
druge te zovu,
te pogledaj k vedru nebu na misečini,
di se vije tanka žica oko miseca.
Tako ćeš i ti Maro,
oko dragog svoga.«

Dok su oni tako pjevali, izašla je djevojka noseći u jednoj ruci goruću svijeću omotanu u jagluk, a u drugoj granu ružmarina koju je bacila među djevojke. Nakon toga ih uvodi u kuću. Od muškaraca bio je prisutan samo buklijaš koji je imao počasno mjesto kod stola. Praveći vince, od ružmarina, kojima će kititi svatove, djevojke su pjevale:

»Poleti, poleti sivi sokole, sokole,
od bila dvora Ivina,
do bila dvora Marina,
doleti Mari na pendžer.
Govori sivi sokole,
ovo jesi Maro djevojko.
Poručila ti tvoja svekrva,
da joj nosiš vodu brez trunja.
Ovo jesi sivi sokole,
ti poruči mojoj svekrvi,
nek pripravi vedro lagano,
nositi ću joj vodu brez trunja.
Poleti sivi sokole,
od bila dvora Ivina,
do bila dvora Marina,
doleti Mari na penžer.
Ovo jesi Maro divojko,
poručila tvoja svekrva,
da joj ložiš vatru brez dima.
Ovo jesi sivi sokole,
ti poruči mojoj svekrvi,
nek pripravi drvo lučevo,
ložit ću joj vatru brez dima.
Poleti sivi sokole,

od bila dvora Ivina,
do bila dvora Marina,
doleti Mari na penžer.
Ovo jesi Maro divojko,
poručila tvoja svekrva,
da joj meteš dvore brez prava,
Ovo jesi sivi sokole,
ti poruči mojoj svekrvi,
nek pripravi metlu borovu,
mesti ću joj dvore brez prava.«

Pletući vijenac čaušu, djevojke su pjevale:

»Veseli se čajo moj, čajo moj veseli se,
vije ti se vinčac tvoj,
od svakake aluge,
ponajviše tatule,
karanfila stupatog,
i nevena puljatog,
i rutvice sitnoper,
i smrečice bocike,
i paprike crvene,
i nožice malene,
i vilice dvoroge.«

Djevočinom ocu čaki isto su pjevale:

»Za onom gorom zelenom,
crveno cvijeće i modro,
bere ga Mara s djeverom,
sipa ga čaki u krilo.
Čako ga skrio na zemlju,
ni moja Mara ni cvijeće,
Mara je tudja zanima,
tudjeg će čaku čakom zvat,
svoga će žalnog ostavljat.
Za onom gorom zelenom,
šareno cvijeće i modro,
bere ga Mara s djeverom,
sipa ga majki u krilo,
majka ga skrila na zemlju,
ni moja Mara ni cvijeće,
Mara je tudja zanima,
tudju će majku majkom zvat,
svoju će žalnu ostavljat.«

Završavajući s pletenjem »vinca« djevojke su zapjevale:

Vrani se konji igraju,
pod sobom jame kopaju,
dobru se putu nadaju,
po lipu Maru divojku.«

»Vinčac vismo i savismo i opivasmo i opjevasmo,
doved te nam tu divojku kojoj savismo,
da nas hrani belim lebom dokle moremo,
da nas pije rujnim vinom dokle očemo.«

O daljnjem toku večere Čakalić govori ovako :

»Zatim buklijaš uzme divojački kolač koji je polak šupalj i nakićen sa pantlikama u četiri strane, te ga on razriže u četvero, ali samo malo da se ne rastavi. Zatim ide redom i svakoj divojki po glavi malo tucne, na kojoj ga rastavi znači da će se ta divojka do godine udati. Zatim se taj kolač izriže na male komade i komadiće i svakoj se curi daje da ponese vinčarskog kolača kući. Curicama se daje po mani komadić da znadu da su u vinčima bile. Dalje se nastavi večera gdje sada dođu i iz se la komšije gledati vince, pa ako nije jako kasno tu se nađe i seoska mladež da uz gajde zavedu i kolo, ali to ne bi pridugo trajalo.«

»Znati valja da su se vinci obdržavali sve do godine 1900. a kasnije i u nikim selima i dalje kao u Lukaču, Vetovu, Golom Brdu, Alilovcima i još u nikim selima sve do svjetskog rata, a onda je sve to pristalo i otišlo u zaborav.«

U to vrijeme i kod momkove kuće spremala se dobra večera, na kojoj su bili kum, stari svat, djever, barjaktar, čauš, te svirač s gajdama. Tu večeru su zvali »kupili bi se svatovi«. Na svakom tanjuru bila je stavljena crvena jabuka u koju je zatakuta grančica ružmarina. Samo na tanjuru gdje je trebao jesti čauš, u jabuku je bilo zatakuto gušće pero (Čakalić nije objašnjavao razlog, samo je napisao »takvi su bili običaji«).

»Tokom večere čaušu bi pridali ključeve od podruma u znak da on svih ovih dana ima vlast. Diveru bi dali dugački lipi peškir na vrat. Čauš bi moro imati na prsima veliki kolač na jakoj pantljiki, suvi sir i đerdan od suvih kestenja i jabuka, u desnoj ruci buzdovan, a i li-

voj čuturicu jake rakije, koja se zvala »rozorje«. U stara vremena imao bi na sebi još i kabanicu.«

Srijeda

Obično su od mladine kuće išla dvojica kola. U prvima se s mladom vozila njena najbolja prijateljica »kičnica«, a u drugim kolima ostale njene »druge« noseći dan ranije pletene »vince«. Roditelji su dali blagoslov i nisu išli u crkvu na samo vjenčanje.

U momkovo kući okupljaju se ostali svatovi i od tamo kreću na vjenčanje također bez roditelja. Obično su u prvim kolima bili »đuvegija« i kum. Ta kola su obavezno bila kumova. Druga kola bila su domaćinova, a u njima su sjedili »stari svat i diver«, a naprijed uz kočijaša sjeo bi barjaktar. Treća kola bila su namjenjena sviračima i čaušu.

Pred crkvom gdje bi se svi svatovi sreli, mladine »druge« okitile bi ih vincem i to uz naplatu. Nakon vjenčanja išlo bi se u mladinu kuću. Mlada je trebala prva pobjeći i sakriti se u kući. Čakalić o tome govori:

»Kad svatovi dođu u avliju na kapiju, to mora biti zatvoreno i tu stoji jedan dječak koji ne da unutra već kaže: »Nedam sestrice brez desetice«. Tako kum mora platiti da uđu u avliju. Kad poizlaze iz kola »tubani« tj komšije koji služe, spremaju konje i kola, a diver odma traži divojku. Kad je nađe, vidi da je bosa, pa ne more ići, jer je bosa. Zato diver mora platiti cipelu, već koliko se pogode. Nakon toga ode ona za trpezu, ali samo malo bi sila kraj đuvegije pod vincem i onda bi otišla iza trpeze. Cilo vrime bi ju diver moro čuvati. Jer kad ne zna za nju mora platiti globu.«

Prije same gozbe pjeva se i pleše »divojačko kolo« a izvode ga mladine drugarice, »vincarice«.

»Ja izgubih tavnu noću i bieli dan, i bieli dan,
našem kumu vinčac vismo da nas daruje . . .
ako li nas ne daruje i znamenjuje,
skinut čemu mu s konja uzdu i adet nam je,
i iz kola našu drugu i naša bo je.«

Ili:

»Sandučići pozvekuju malo ne puno,
moli Mara svojeg čaku da joj da puno.

Id od mene ćeri moja, dosta ti je to,
još ostaje jedna seka, tribat će i njoj.«

Tak pjevaju majci i bratu, ako ga je djevojka imala. Čakalić ovu pjesmu ovako objašnjava: »U staro doba nije se ruvo nosilo naprvu, nego bi sa sobom djevojka povezla i svoju škrinju. Istom odprilike oko godine 1860. počelo se je voziti naprvu.«

Na kraju vincarice pjevaju djeveru i đuvegiji:
»Oj divero bilimbere ne ponosi se, ne ponosi se,
na tebi je tuđe ruvo, tvoga komšije, tvoga komšije,
Molio si ti komišju, da ti ruvo da, da ti ruvo da,
komšinicu zamolio da te ne oda, da te ne oda.«
»Đuvegijo stari brate poslušaj i to,
kada dojdeš dvoru svomu i za večerom,
ponudi nam našu drugu i sa večerom,
druga nam je stidna roda, stid je kod tebe.«

Nakon što su otpjevale i otplesale, najhrabrija među njima tražila je naplatu za pjesme i jabuke (svaki ta njur na svadbenom stolu bio je ukrašen crvenom jabukom u koju je bio zataknut ružmarin). Prvo je platio kum za sebe i đuvegiju, a zatim su to učinili i ostali svatovi.

»I kad isplate, djevojke pokupe novce, ali im kum natoči svakoj po punu čašu vina i one moraju nazdraviti: »Za dobro zdravlje naše druge, kume i stari svate«, a kum bi odgovorio svakoj posebno. »O zdrava bila i do godine se udala.«

Tokom večere glavnu riječ imao je čauš, koji je znao uveseljavati, zbijanjem šala, cijele svatove. Ako je poneko uspio njemu podmetnuti kakvu šalu, morao je za to platiti globu. Veselje uz pjesmu i ples trajalo je do devet sati.

»I sad dojde vrime za ići kući. »Čajo« (čauš) zapiva: Nisam došo da kućine predem,
već sam došo da Maru odvedem.«

»U staro od cure se kretalo oko osam sati, kašnje oko devet sati, tek kašnje došlo je u običaj da ostanu i do pola noći, ali nikad nisu tamo spavali. Kad svatovi polaze tubani imaju najviše posla, jer moraju prirediti kola i konje, a osobito moraju paziti da su na kolima sve čivije, jer se znalo dogoditi da ih netko poskida, pa bi svatovima na putu znao spasti točak. Sad još moraju pokupiti sve buklije, natočiti ih da svaki svat uzme svo-

ju. Kroz to vrime mora djevojčina mati izminiti sve maralice na konjima i buzdovanu. Kočijaš, čajo i svirači one prijašnje poskidaju i metnu sebi u dep. Sramota je da idu brez njih kući. Kad je sve gotovo ode diver, pa upali sviću umota ju u jagluk, što mu je dala curina mati, te sa gorućom svićom uvede djevojku u sobu, koja sidne pokraj djuvegije. Sad čauš zove sve na blagoslov pa svi ustanu. Na momku je morala biti torba, u staro doba tkana od šarene vune, a u novije doba i od kože. U torbi je spremio »milošće« od punice i to pogačica, pečenka i kolači.« Nakon blagoslova za pripremljeni tanjur svatovi su počeli stavljati darove. Darove su predavali po točno određenom redu. Nakon oca i majke dodje na red i ostala rodbina.

»Sad čauš privede braću i sestre, već koliko ih ima. Strica, strinu, ujake, tetke, dide, bake, a ako koga nema, čauš ga silom privede. Svako mora dar dati, pa makar mali.

Kum prikupi darove (obično su to novci), i prida ih djuvegiji. Kuvarice moraju čaušu spremiti u torbu pogačicu, mesa i kolača, da more pokazati kuvaricama kad dodje kući, ili ako oče odnese svojoj ženi. Još mora od domaćica dobiti jednu živu kokoš, pa se fali svatovima da ima sokola, pa i njega nosi kući. Kad pojde uzme i jedan stolčić tronožac i metne ga u kola da mlada ujutro, tobože našto ima sisti.

Kad je sve gotovo, svirač svira na rastanak. Diver upali sviću, umota donji kraj u jagluk. Za to vrime kum stavi đuvegiji u torbu dva tanjura. Dvije vilice, kašike, te dva noža, da imaju on i mlada u jutro iz čega jesti. Sad diver, dok u desnoj ruci drži sviću livom povede djevojku, ona djuvegiju i tako redom. Djevojka stavi u nidra jednu jabuku, a u jabuci je duboko utaknuta jedna krajcara. Kad se djevojka sa svima oprosti i izljubi roditelje i ukućane, sida u kola pokraj divera, a s druge strane je bila jedna svatovica. Sada je ušlo u običaj da sidne djuvegija s njima, a ne diver. I kada pojdu svi rač zasnira na rastanak, a pivači zapivaju:

S bogom ostaj divojačka majko,
vama fala, a nama djevojka.
Nemoj nam se žalostiti prijeto,
što si drugom odranila tilo,
da ga drugo ugojeno ljubi.«

Svatovska kola sa mladencima — Doljanovci oko 1932.

Tako su krenula dvojica ili trojica kola u momkovu kuću. . . Na putu nisu smijeli sresti neke druge svatove, jer se govorilo da će jedna od dvije mladenke umrijeti do iduće godine.

Dolazeći u selo mladoženje, nastala je pucnjava i pjesma.

»Čija grudva poljem leti, čije veselje.
Ženi majka sina svoga, pa se vesele.
I sav mu se rod veseli, majka najbolje.«

Kod kuće svatove je čekala cijela momkova rodbina i seljani. Mladoj kod silaska s kola pomažu svekar ili stariji djever. Djever, kako ju je izveo iz roditeljske kuće, tako je uvodi u kuću mladoženje, držeći u lijevoj ruci zapaljenu svijeću omotan u crvenu maramu tj »jagluk«.

Prvo ju je uveo u kuhinju pred ognjište, gdje je žaračem trebala malo probrati po žeravici da bi se vidjelo kakva će biti domaćica. U sobi, gdje je bio postavljen stol za večeru posjeli su je na čelo između mladoženje i djevera.

Opet je na svakom tanjuru bila jabuka, u koju je bila zabodena grančica ružmarina.

O daljnjem toku večere Čakalić piše:

»Sad počne večera. Kad dođe na red kupus, čauš i svirač opomenu kuma da bi trebalo da mladenci odu na spavanje. Čile večeri djevojka ništa ne jede. Samo sidi na svom mistu pod vincem, dok seljani motre na nju, osobito, ako je izdaleka. Diver upali sviću i omota u novi jagluk. Zatim dođu roditelji i nazdrave svojoj dci, a to učini i ostala rodbina. Svatko ko je nazdravio morao je popiti po čašu vina. Najposli natoči kum dvije čaše vina mladencima. Oni moraju jedno drugom nazdraviti i popiti i prid svima se poljubiti. Sad zasniva svirač kao na spavanje. I opet u istom redu vodi diver sa svićom u kijen. Čauš sa kokoškom u ruki ide veseo naprid. Svekrva je morala već sama pripremiti postelju, a sve što na postelju triba svekrva je morala dati.«

Kad su ušli u kijen, mlada je trebala mladoženju skinuti čizmu i malo ga njome lupnuti po glavi govoreći: »Tome se više ne uči«, a on je njoj trebao rasplesati »perčin«. Običaj praćenja mladih u kijen, na prvu bračnu noć nazivao se »slaganje«. Nekada su seoski momci znali, nakon izlaska, svezati vrata izvane, da bi se našalili s mladencima.

Tek je sada mlada dobila večeru, koju joj je donijela svekrva.

Te je noći barjaktar dobro čuvao barjak. Bila je to zastava napravljena od više raznobojnih marama, na čijem je vrhu bila zabodena jabuka. Ako bi se barjak ukrao, morao je platiti globu.

Četvrtak

»Drugi dan u jutro moraju kuvarice i tubani rano ustati, a čauš ide redom sve pozivajući i buzdovanom budeći. Mladenci bi u nikim selima ponoći seoski momci za šalu na vrata nagomilali drva, kamenja i drugo da ne mogu ujutro izaći, ali to bi se do dana već uklonilo. Mladence bi obično išla buditi svekrva govoreći: »Ustani rano, izašlo je sunce« ili nešto slično. Momak bi ustao, opravio se i otišao iz sobe, a snaši bi jetrva ili koja druga rodica redila glavu i namirisala poculicu. Poculicu bi još djevojka kod majke pripremila. Znati valja da su se poculice uvijek nosile u cilom požeškom kraju, sve do

1900., a u nekim župama i do svjetskog rata. Poslije rata počele su mlade žene nositi češljeve.

Kad bi se snaša uredila i malo jila, izišla bi i sve redom izljubila, a svatko bi morao poljubac platiti. Sad bi mlada sobu mela sa novom metlom, a svatovi bi joj bacali kracere u smeće da vide je li čorava. Kad bi pomela sobu spremili bi se za trpezu, te bi pili medenu rakiju. Valja znati da prije u staro doba, prije 1900. nije nitko kod nas čuo za kuvanu rakiju, niti je tko do svjetskog rata kuvo kavu za svatove. Nije se znalo ni za sitne šećerne kolačiće, jer je to poslije nastalo.

Sad kad se jilo dalo bi se diveru uz onaj veliki šareni peškiri još i drugi laneni. On bi svatove svrstao u red i tako pivajući i svirajući pošli bi na potok na vodu. Ako je potok blizu išli bi malo dalje da se više prošeću, a komšije bi iznosili bukliju medene rakije, vino i na masti pečene kolače. Snašu bi od jutra zvali »dobitak«. Ona bi morala nositi u ruki bukaru, a u staro doba vedro za zgrabiti vode. Vedro je bilo starinska drvena posuda. Tu bi snaša zgrabila vode i polivala redom svima svatovima po rukama, a svatovi bi za šalu odmakli ruke pa bi bilo vode i po nogama, a za šalu bi rekli da je čorava. Kad bi svi redom oprali ruke i peškirom obrisali, zaigrali bi i zapivali malo, i tako sve polako pivajući išli kući. Čauš uvijek nosi svog sokola, onu kokoš. Kad dojdu kući, snaša je često znala u svoj kijer da se nagleda gdi joj što stoji.

U staro bi doba snaša dovezla po koju škrinjicu što bi sam otac, stric ili brat napravili od bukovih dasaka, pa bi ih našarali. Od godine 1880. počеше voziti i po jedan ormar sa staklom. Od godine 1905. po jedan veliki, a kasnije i po dva ormara. Snaše su znale kijer iskititi pa su nad škrinjama i nad posteljom imali vrljike na kojima su bili povješani šareni peškiri i jagluci. Za gredama su stavljali bosiljak i druge mirisne trave i to je bio ures.

Taj dan ručak bi se spremao kod kuma jer se znalo da »kum pol troška ili tereta podnaša«. Kod kuma bi ostali do osam sati, kada bi se vratili u kuću mladoženje.

Tu bi ih dočekali mladini roditelji. Nakon večere došao je red da mlada pokaže što je spremila za poklon svatovima.

»Čauš stavi na pol sobe klupu ili stolac, stane na to i pokazuje komad po komad, a žene već stoje uz njega dodaju mu i kazuju što će komu dati, ali uz naplatu. Uz to govori: »Kume i stari svate evo dobitak naš daruje kuma, ovo i ovo, vidite koliko je truda imala«. Tu i više nabraja, kako već znade. Čauš taj dar baci prid kuma, a on plati na čisti tanjur prid mladencima. Zatim popije čašu vina i poklopi čašu na trpezu. Sad prikazuju starom svatu i djuvegiji, svekru i svekrvi, ukućanima i dalje. Kumu momku, svekru daje košulje, diveru i nižima daje peškire, a još nižima, kao kuvaricama, kočijašima i tubanima, po jagluk. Svatko mora platiti što vridi, samo mladožnja ne plati. Dok se to čini, pristane kolo i buka i svi dobro slušaju, a kad se to svrši, mladenci pokupe novce i odu«.

»Ovu večer donosi kum i stari svat svoj »prinos«, kum, ako kod njega nisu bili svatovi. Kum donese pečeno na ražnju krme, veliku pogaču i veliki tako zvani »suvi kolač« pečen na tepsiji od boljeg brašna i jaja. Zatim donese slanine ili šunku, kolača u kvas, bure vina i rakije.

Stari svat dobavi prinos, ali puno manji. Drugi svatovi ništa ne donose«.

O plesu i glazbi u svatovima Čakalić piše:

»Ako bi bila soba malena, igralo bi se kolo na avliji, osobito ženske kad zavedu vioviti žensko kolo. Muškarci slabo bi se u to kolo fatali.

Uvijek u našim slavonskim krajevima u svatovima su se svirale gajde, i to do svjetskog rata, a poslije počeli uzimati tambure«.

Petak

»Treći dan kad bi poustajali, snaša bi ih sve redom izljubila i svaki bi joj moro poljubac platiti. Onda bi se spremali na ručak, koji bi trajao sve do podne. Ako kuma nema išli bi po njega svirač, čauš i diver. Za vrime jela, čauš bi redom sve prodavao: trpezu, ključa, tepsiju, buzdovan i još koješta drugo. Reko bi ko da više, a taj novac pripadao bi dobitku. Obično se plaćalo po krajcar, a kasnije po dinar.

Buklije bi se morale sve natočiti, da nitko ne odnese praznu kući. Domaćin bi moro dati mesa, a žene kolača po bi svako ponio kući »milošću«.

Najprije bi čauš i svirač ispratili kuma pa starog svata. Ostali bi otišli i sami, a najposli čauš i svirač uz dobru milošću. Znati valja da bi svatovi brez čauša bili mrtvi.

U prastaro doba bi se svatovi rastajali u petak, a u subotu bi imali odmor. Istom u nedilju rano u jutro bi se opet sastali i išli s mladencima u crkvu. Istom bi se u ponedjeljak sasvim rastali. To je bilo do godine oko 1880.«

Seoska svadba u Doljanovcima oko 1932. god.

ZAKLJUČAK

Vršeći ispitivanja u nekim krajevima sjeverozapadnog dijela Požeške kotline (Gradište, Velika, Kaptol), postoje neke razlike koje ne mijenjaju sam tok ceremonijala kod svadbenih običaja.

U Gradištu djevojke ne ide u vince, već idu »u metik«. Sam ceremonijal pozivanja djevojaka u metik je isti kao i Doljanovcima. Kada dođu pred djevojčinu kuću, pjevaju i plešu. Mladenka im baca jabuke preko glave, a

koja djevojka uhvati jabuku iduće godine će se udati. Svaka djevojka mora popiti malo vina. Umjesto da samo ružmarin vežu u kitice, u Gradištu vežu bosiljak i ružmarin u male kitice koje omataju crvenom vunom. Zapisala sam i neke pjesme koje se pjevaju te večeri:

»Sijala Kata bosiljak,
na Đurđev danak do sunca,
u tri ga grude skupila.
Prvu mi majko, grudu pošalji,
po baji rođenom.
Drugu mi majko, grudu pošalji,
po seji rođenoj.
Treću sebi ostavi, majko.

»Mi savismo i obigrasmo,
lijepu Katu udadosmo«.

»Što sam znala,
to sam ispivala.
Što je ostalo,
ne bi u kolo stalo«.

U ovom selu zabilježene su još dvije razlike kod obavljanja nekih običaja. Kada dođu prosici prvi puta u goste mladoj, ne donose darove (kolač, marama) već donose novac.

Svatovi dolaze po mladu (u Doljanovcima dovoze mladu pred crkvu gdje je čeka mladoženja), brat je predaje svekru govoreći: »Evo vama moja sестrica, a meni moja petica (novac).«

Između dva rata svadba je ponekad potrajala dva do tri dana. Obično je to bio petak, subota i nedjelja. Poslije drugog svjetskog rata slavlje se smanjilo na samo jedan dan.

PRILOG REKONSTRUKCIJI POŽEŠKOG BAROKA

Barokna umjetnost požeških isusovaca, a posebno slikarstvo i skulptura, gotovo je posve nepoznato poglavlje u našoj povijesti umjetnosti. Glavni razlog leži nesumnjivo u činjenici da u nekadašnjoj požeškoj isusovačkoj crkvi, crkvi sv. Lovre, nije više preostalo ništa od nekadašnjeg bogatog baroknog inventara, a i samostanski kompleks u cjelini izgubio je kasnijim pregradnjama i dogradnjama, bar u vanjskom izgledu, svoj barokni karakter. Iako su i ostali isusovački samostanski kompleksi u Hrvatskoj zbog ranog ukidanja isusovačkog reda, još u 18. stoljeću, ostali znatno osiromašeni, barok požeških isusovaca u usporedbi sa ostalim isusovačkim središtima (Zagreb, Varaždin, Dubrovnik, Rijeka, Kutjevo, Osijek) najviše je postradao jer je nekadašnja samostanska crkva bila najduže bez neke određene crkvene funkcije, a time i bez gospodara koji bi koliko-toliko štitio isusovačku baštinu.

Pa ipak, od te baštine, posebno skulpture i arhitekture, te u manjoj mjeri slikarstva, ostalo je na sreću znatno više nego što se obično misli. Fragmenti koji su preostali do danas, rasuti na raznim mjestima, svojom redovito visokom kvalitetom ukazuju na posebno mjesto koje je imala umjetnost požeških isusovaca u barokizaciji Slavonije 18. stoljeća.¹ Stoga rekonstrukcija te umjetnosti predstavlja preduslov za svaku pravu valorizaciju umjetnosti 18. sto-

1. Lokalna (lokalistička) publicistika, koja je preko svake mjere prenatglasila značaj 18. stoljeća kada je Požega bila «Slavonska Atena» (što se dokazuje isticanjem prvenstveno lokalne književnosti preporodnog razdoblja), pa se to onda redovito proteže, kao da je to tobože još uvijek, sasvim je zanemarila procvat umjetnosti u 18. stoljeću u Požegi, što je svakako indikativno kako za opće stanje proučenosti požeške povijesti umjetnosti tako i za samu tu publicistiku.

ljeća ne samo u Slavoniji, nego i šire. Rekonstrukcija i valorizacija isusovačkog baroka od naročitog je značaja i za povijest umjetnosti u Požezi i uopće za požešku kulturnu povijest, posebno zbog toga što je to razdoblje u kojemu umjetnost u Požezi nesumnjivo doživljava najburniji razvoj, u cjelini sasvim zanemareno, iako su, i pored velikih gubitaka preostali brojni spomenici koji i danas daju pečat kulturnom identitetu grada i njegove krajine.

Na ovom mjestu želim prije svega upozoriti na preostale umjetnine, te posebno na medaljon u štukaturi sa likom Krista, koji kao posljednji ostatak nekad bogatog i raznovrsnog kiparstva u požeškom isusovačkom samostanskom kompleksu, stoji u zgradi bivše isusovačke Gimnazije.

Od nekadašnjih pet baroknih oltara u crkvi sv. Lovre i jednog u lauretanskoj kapeli, te još dva oltara u ostalom dijelu samostanskog kompleksa (jedan u kapeli koja se nalazila u srušenom južnom krilu zgrade Kolegije, te drugi u zgradi Gimnazije),² očuvana su gotovo u cjelini tri oltara iz crkve, te pojedini fragmenti skulptura sa nekoliko preostalih oltara. Za sada ostaje otvoreno prije svega pitanje sudbine glavnog oltara koji je bio najveći i najbogatiji.

Tri spomenuta očuvana oltara, oltar sv. Križa koji je stajao na istočnom zidu pokrajnje, sjeverne lađe, te međusobno srodni oltari sv. Franje Ksaverskog i sv. Josipa koji su stajali uz trijumfalni luk crkve sv. Lovre upotpunjavajući kompoziciono glavni oltar nalaze se danas u župnoj crkvi u selu Bebrini kod Slavonskog Broda, gdje su preneseni početkom 19. stoljeća.³ Oltar sv. Križa, koji je postavljen kao glavni oltar seoske župne crkve, djelomično je dekomponiran i izmijenjen, ali četiri središnje skulpture koje nedostaju: veliko Raspeće, te kipovi sv.

2. Josip Buturac: »Požeški isusovci i kutjevačko vlastelinstvo 1698 — 1773«, Zagreb 1942.

3. Vidi bilješku Anđele Horvat na str. 270 u knjizi »Barok u Hrvatskoj«, Zagreb 1982., te: Donja Bebrina, u Enciklopediji likovnih umjetnosti, knjiga 2. U spomenutoj literaturi potkrala se greška u imenu lokaliteta. Donja Bebrina je selo istočno od Slavonskog Broda, dok su oltari smješteni u župnoj crkvi u selu Bebrini (tzv. Gradiškoj Bebrini) zapadno od Slavonskog Broda. Oltare je iz Požege u Bebrinu prenio u 19. st. (1825. g.) bebrinski župnik, pjesnik Stjepan Nijašević (bilješka u spomenici župe u Bebrini).

Marije, sv. Marije Magdalene i sv. Ivana stoje u crkvi ispod pjevališta, lijevo od ulaza. Sa tog oltara vjerojatno potječu i dva velika kipa anđela koji se danas nalaze u župnoj crkvi u Skenderovcima kod Požeškog Brestovca, pa je izvorni izgled ovog vrsnog baroknog djela moguće rekonstruirati gotovo u cjelini.

Oltari sv. Franje Ksaverskog i sv. Josipa koje je izradio 1713. god. drugi, za sada nepoznati kipar i za koje je oltarne pale navodno naslikao superior samostana, slikar i arhitekt Josip Kraljić zajedno sa slikarom iz Pečuha sada nepoznatog imena,⁴ također su djelomično izmijenjeni, jer im nažalost nedostaju upravo oltarne pale. No, očuvane su dvije manje slike u gornjim dijelovima oltara, koje su, po svemu sudeći, posljednje slike na platnu preostale iz požeškog samostana. Nažalost i one su prije kratkog vremena diletanski preslikane (prebojani su i kipovi na oltarima), pa tajna o izvornom izgledu ovih dragocjenih umjetnina ostaje skrivena pod slojevima boje.

Nekadašnji marmorizirani i pozlaćeni oltar sv. Alojzija, koji se nalazio na južnom zidu crkvene lađe bio je prenesen u crkvu u Požeške Sesvete, gdje je kasnije rastavljen.⁵ Neki fragmenti dospjeli su nedavno u Dijecezanjski muzej župne crkve u Velikoj. U zbirci baroknih skulptura u veličkom muzeju postoji još nekoliko kvalitetnih skulptura, koje također potječu iz crkve sv. Lovre. Kip Loretske gospe dospio je u Veliku iz crkve sv. Dimitrija u Trenkovu. Dr Doris Baričević je iznijela pretpostavku da je ovaj kip izrađen u 19. stoljeću, no s obzirom da je loretski kult u ovom dijelu Slavonije postojao jedino u požeškoj isusovačkoj crkvi, možemo ga sa sigurnošću pripisati isusovačkoj baroknoj baštini.⁶ Ovaj

4. J. Buturac, nav. dj. Dr Đurđica Cvitanović s pravom napominje da nam danas nije sasvim jasna uloga isusovaca za koje se, kao za Josipa Kraljića, navodi u dokumentima da su bili slikari i arhitekti. Ličnost Josipa Kraljića stoga nesumnjivo zavrđuje posebnu pažnju i daljnja istraživanja. Đ. Cvitanović: »Dokumentaciona građa isusovačke arhitekture u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji«, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske I, Zagreb 1975. izd. Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb.

5. »Požeška Kolegija — spomenica o stogodišnjici 1835 — 1935«, Požega 1935. str. 120.

6. Dr Doris Baričević: »Bogorođice u zvonolikom plaštu«, Perlistil br. 26, Zagreb 1983. str. 64.

veliki kip u karakterističnom zvonolikom plaštu izvorno je, dakle, stajao na oltaru u Lauretanskoj kapeli koja je bila prigradna crkva sv. Lovre na sjevernoj strani, na mjestu sadašnjeg ulaza u crkvu.

U jesen prošle godine (1985) očišćena je freska koja se nalazila na zidu sa unutrašnje strane nekadašnjeg ulaza u Lauretansku kapelu, tj. na sjevernom zidu pokrajnje lađe.⁷ Iako je novoočišćeni dio vrlo oštećen, nazire se da je ovdje bio naslikan iluzionistički prikaz baroknog oltara, koji je flankirao i naglašavao ulaz u kapelu. Nalaz ove freske predstavlja izuzetno obogaćenje isusovačke baštine, ali i barokne umjetnosti u Hrvatskoj uopće, jer se potvrđuje ono na što je upućivao već i raniji nalaz dijela te freske sa glavom jednog sveca (prorok Abraham), koji je otkriven prilikom čišćenja srednjovjekovnih fresaka sredinom 70-tih godina: da se naime radi o sasvim iznimnom djelu, koje se može pribrojati i među ponajbolja djela baroknog freskoslikarstva u Hrvatskoj! Ova freska nije bila usamljena u unutrašnjosti crkve sv. Lovre. Dokumenti govore o velikoj fresci na stropu glavne lađe, gdje je u iluzionistički naslikanoj kupoli, rađenoj po uzoru na fresku u bečkom isusovačkom kolegiju, bio lik sv. Lovre koji prima od anđela mučenički vijenac.⁸ Ostatak barokne slikane dekoracije na baroknom prozoru južnog zida svetišta ukazuju da je možda fresaka bilo i u svetištu, a moguće je da je bila oslikana i Lauretanska kapela. Osim toga, na osnovu analogija iz drugih isusovačkih samostana možemo pretpostaviti da je fresaka moglo biti i u zgradi Kolegije, prvenstveno u samostanskoj kapelici i u refektoriju, no ove su

7. Freska je očišćena zahvaljujući entuzijazmu Josipa Minksa, restauratora iz Restauratorskog zavoda Hrvatske. U rukopisu HISTORIAE RESIDENTIAE POSEGANAE SOCIETATIS IESU, koji se čuva u nadbiskupskom arhivu u Zagrebu (sign. Prot. var. 58, uvezena knjiga in folio sa 311 ispisanih strana) stoji da je: »nad vratima kapele slika Navještenja: Bog otac okružen anđelima u oblačima, nešto niže Duh Sveti, u sredini anđeo navješta Mariji i svijetu Spasenje, a u dnu sa veseloj proci David i Abraham što se ispunilo obećanje. Slika je uokvirana arhitektonskim ornamentima od poda do svoda«, p. 124-125 (cit. prema Regestama RZH, prijevod s latinskog J. Langhamer. Zahvaljujem kolegi Ivanu Sršić koji me je upozorio na ovaj opis).

8. J. Buturac, nav. dj. »Historia Residentiae Poseganae« spominje i da: »Zid Lauretanske kapele s ulične strane ima sliku 'Prenošenja svete kuće iz Nazareta'«!

se prostorije nalazile u danas srušenom južnom krilu Kolegije. Možda će buduća istraživanja ipak još ponešto pronaći, a pažnju prvenstveno zaslužuje prostorija nekadašnje isusovačke apoteke.

U Muzeju Požeške kotline čuvaju se dvije slike na dasci, klasicističkih karakteristika, sa prikazom simbola medicine, za koje se zna da su ukrašavale vrata apoteke koju je isusovački apotekar Pavao Thaller nakon ukinuća samostana otvorio u novopodignutoj zgradi, preko puta Kolegije. Stancvite indikacije ukazuju da su slike možda prvobitno pripadale samostanskoj apoteci.

Prilikom organiziranja izložbe »Blago crkve sv. Lovre« u Muzej je prenijet i veliki kip Bezgriješnog začetka koji potječe sa oltara u samostanskoj kapeli, a koji je bio posvećen B. D. Mariji. Ovaj kip, koji je kasnije bio poznat pod nazivom Thallerova gospa, prenio je također Pavao Thaller u svoju novu apoteku, a kasnije je ponovo vraćen u zgradu Kolegije.⁹ Kip posjeduje izvjesne srodnosti sa skulpturama s oltara sv. Križa.

Nedavno su u požeški muzej iz crkvice sv. Roka prenijete i dvije izvrsne male skulpture: Madona iz Warte i kip Isповjedne tajne (sv. Ivan Nepomuk i anđeli), gdje su se pridružile likovno vrlo srodnom, također malom kipu nepoznatog sveca što se od ranije nalazio u Muzeju. Kip Madone iz Warte stajao je nesumnjivo na oltaru pohađenja B. D. Marije koji je nekad postojao u jednoj učionici na prvom katu isusovačke Gimnazije.¹⁰

Raznovrsnosti kiparske ostavštine isusovačkog baroka doprinosi i mramorna nadgrobna ploča Ladislava Pejačevića, koja se sada također čuva u Muzeju.¹¹

Nekadašnjem inventaru crkve sv. Lovre pripadale su, kao posebna dragocjenost, i maniristički rezbarene klupe, možda klupe biskupa Borkovića iz zagrebačke katedrale koje je 1674. izradio Matijaš Erlman, a koje danas stoje u crkvi sv. Kuzme i Damjana u Kuzmici.¹²

9. »Požeška Kolegija — spomenica o stogodišnjici« str. 124. Također i: Zlatko Uzelac: katalog izložbe »Blago crkve sv. Lovre«, izd. Muzeja Požeške kotline 1983. (šapirografirano).

10. Z. Uzelac, nav. dj.

11. Z. Uzelac, nav. dj.

12. Anđela Horvat: »Između gotike i baroka«, str. 379, 380, Zagreb 1975. Izd. Društva povjesničara umjetnosti Hrvatske

Naposljetku, isusovačkoj skulpturi može se u izvjesnom smislu pribrojiti i požeški Kužni pil, koji prvenstveno predstavlja simbol male gradske zajednice, ali njegov ikonografski program odaje jasniji utjecaj isusovaca.

Arhitektura požeških isusovaca svakako 'zavređuje poseban osvrt. O izvornom izgledu kompleksa možemo suditi na temelju fotografija snimljenih prije pregradnje Kolegije, te na osnovu nacрта iz vremena ukidanja samostana,¹³ odnosno iz vremena Alagovićeve obnove s početka 19. stoljeća.¹⁴ U svom izvornom obliku isusovački kompleks može se ubrojiti među najzanimljivija ostvarenja barokne arhitekture 18. stoljeća u Hrvatskoj. Složena barokna arhitektonska kompozicija, sastavljena od obnovljene srednjovjekovne crkve sa na nju okomito položenom lauretanskom kapelom, zgrade Kolegije u tri podjednako velika krila, odvojene gimnazijske zgrade, te niza manje važnih gospodarskih objekata, dosljedno je sprovedena u duhu baroknog principa otvaranja prostora. Krila samostanske zgrade otvaraju se prema prirodnom krajoliku na južnoj strani, dok na sjevernoj strani kompleks posjeduje izrazito promišljeni formativni odnos prema urbanom prostoru gradskog trga. Kao posljednji od velikih isusovačkih središta, požeški samostanski kompleks u tom smislu stilski je i najnapredniji. U odnosu na varaždinski samostan kome je tlocrtno najsirođniji, posjeduje i neka izrazita funkcionalna poboljšanja koja proistječu iz organizacije zgrade Kolegije u obliku slova T (prva pojava T-tlocrta u hrvatskoj arhitekturi!).¹⁵ Pored toga ova arhitektura posjeduje i neke vrijednosti koje na ročito naše vrijeme može prepoznati kao izrazite vrline. To su prije svega izvrsna funkcionalna organizacija arhitekture, te naročito pažljiv, danas bismo rekli »restauratorski« odnos prema staroj srednjovjekovnoj dominikanskoj crkvi, koju su isusovci naslijedili.

U okvirima tako vrsne arhitekture i ostala barokna umjetnost požeških isusovaca, kao i njihova druga kulturna aktivnost, književna, kazališna i muzička, dobiva svoj puni smisao. Razumljivo je da se u sklopu tog opsežnog

13. Đ. Cvitanović, nav. dj.

14. Lelja Dobronić: »Bartol Felbinger i zagrebački graditelji njegova doba«, Zagreb 1971., Izd. Društva historičara umjetnosti Hrvatske

15. Z. Uzelac: »Hommage a Kliska«, »Život umjetnosti« (u štampi)

Medaljon sa Kristovim poprsjem u zgradi bivše isusovačke gimnazije

i raznovrsnog kulturnog programa pojavljuju i sasvim izvanserijska ostvarenja kao što su primjerice književnost Antuna Kanižlića ili barokna freska u crkvi sv. Lovre.

Među najznačajnija djela isusovačke ostavštine treba svakako ubrojiti i medaljon u štukaturi sa Kristovim poprsjem što se nalazi na prvom katu zgrade nekadašnje isusovačke Gimnazije, građevine kojoj u 19. st. preoblikovana fasada skriva baroknu unutrašnjost (sada samostan sestara milosrdnica reda sv. Vinka). Ovo do sada, začudo nezamjećeno djelo, po svojim likovnim vrijednostima, sa svim nesvakidašnjim u našoj baroknoj skulpturi, može ući u sam vrh baroknog kiparstva u Hrvatskoj! Medaljon je uzidan iznad vrata kroz koja se iz centralnog hodnika ulazilo u nekad najveću i najreprezentativniju učionicu-dvoranu, u kojoj su na stalnoj pozornici đaci redovito priređivali i kazališne predstave. Medaljon je imao funkciju da naglasi poseban položaj ove prostorije u organizmu gimnazijske zgrade (slično je i učionica u kojoj se nalazio oltar bila naglašena malim križem nad ulaznim vratima). Zbog toga možemo pretpostaviti da je medaljon postavljen na svoje sadašnje mjesto odmah u vrijeme izgradnje zgrade, tj. 1726. godine, čime smo dobili i čvrsti datum za njegovu bližu dataciju.

Iz okruglog medaljona, profiliranog obruba, koji je u sredini konkavno udubljen, Kristovo poprsje snažno izlazi u prostor. Desna ruka uzdignuta je u znak blagoslova, dok lijeva pridrži srce sa trnovim vijencem — simbol Kristove ljubavi i žrtve, koji su kao ikonografski simbol isusovci upravo u to vrijeme, u prvov polovini 18. stoljeća, počeli naročito propagirati.

Kristov lik, koji odiše smirenošću i dostojanstvom, modeliran je zaista majstorski, uz suvereno vladanje igrom svjetla i sjene. Svjetlost se meko preliva po površini uz povremene prodore dubokih sjenki koje naglašavaju izražajnost, naročito lica. Oštro profilirani krug obruba medaljona kontrastno samo naglašava tu mekoću. Izduženo lice izrazito je individualizirano. Nepoznati umjetnik ovdje se upustio u doista rijedak poduhvat: pokušaj davanja vlastitog autorskog tumačenja Kristovog lika! Pažnju posebno privlače i izvrsno modelirane ruke.

Položajem laktova naglašena je izrazito trokutasta kompozicija poprsja, što vjerojatno ima i simbolične konstatacije.

Za sada nam ime kipara nije poznato, ali zbog vršnoće njegovog djela nije isključeno da buduća istraživanja otkriju više podataka o njemu, kao i o porijeklu njegove umjetnosti. Pažnju je potrebno prije svega usmjeriti prema Austriji, naročito prema Štajerskoj. Iako su i požeški isusovci podržavali vjekovne veze Pečzege sa gradom Pečuhom, pa tako osim za spomenutog slikara iz Pečuha koji je slikao oltarne pale za oltare u crkvi sv. Lovre, znamo da je i graditelj zvonika sv. Lovre također bio iz Pečuha, dominantna je ipak bila veza požeškog samostana sa zapadom, posebno sa njihovim zagrebačkim, pa i varaždinskim samostanom, a preko njih i sa Štajerskom i Slovenijom. Tako na primjer, u kutjevačkoj isusovačkoj crkvi (sada župnoj) nailazimo na rano, i za njegov opus vrlo značajno djelo slavnog slovenskog baroknog slikara Antuna Cebeja, koje je naslikano za njegovog boravka u Zagrebu, a vezu sa Zagrebom pokazuje i također vrlo značajna slika na drugom kutjevačkom oltaru na kojoj se ispod lika sv. Ignacija pojavljuje i vinjeta dijela zagrebačkog Gornjeg grada sa isusovačkim samostanom i crkvom sv. Katarine (najstariji »vjerni« portret dijela Zagreba na jednoj uljenoj slici!).

Bogata i raznovrsna umjetnost požških isusovaca davala je nesumnjivo poseban pečat požeškom baroku, što je i razumljivo s obzirom na posebni položaj isusovaca u kulturi Slavonije 18. stoljeća. Činjenica da je njihova ostavština danas očuvana samo u fragmentima i k tome još rasuta na razne strane, ne umanjuje njen stvarni značaj u povijesti baroka u Slavoniji. Veliki gubici, po čemu isusovački barok našalost u Požegi nije iznimka jer je između ostalog i barokna umjetnost požeških, a posebno veličkih franjevac također uništena još i u većoj mjeri, samo još više obavezuju na bolje čuvanje i prezentaciju onoga što je preostalo. Koliko god revalorizacija baroknog razdoblja u kulturnoj povijesti Požge, kada umjetnost u cjelini doživljava razvoj kakav kasnije više nikada u tom opsegu nije postignut, može doprinijeti prebacivanju težišta sa lokalnog na opće, još je važnije da nam

umjetnost 18. stoljeća možda najbolje pokazuje u kojoj mjeri je moguća kulturna obnova, posebno u jednom manjem gradu, kada se pojavljuje kao cjelovit program. Po tome nam je umjetnost baroka danas možda najbliža.

Ivan Srša

NASTA ROJC I MIROSLAV KRALJEVIĆ
(*Skica za studiju*)

Listopad 1985. obogatio je Požegu s dva vrijedna kulturna događaja. Riječ je o izložbi slika »Sjevernohrvatske slikarice rođene u drugoj polovini XIX stoljeća«, iz fundusa zbirke Kovačić, koja je 22. listopada otvorena u Izložbenoj dvorani Muzeja Požeške kotline¹ i o Znanstvenom skupu o životu i djelu slikara Miroslava Kraljevića koji je 25. listopada održan u palači Općinske skupštine Slavonska Požega.²

Organizirajući održavanje spomenute izložbe u Muzeju Požeške kotline — u vrijeme kada se Požega svestrano pripremala za obilježavanje 100. obljetnice rođenja slikara Miroslava Kraljevića — pczabavili smo se, ne samo s djelima tih dvadesetak slikarica, već i sa zanimljivim biografskim pojedinostima koje izravno povezuju jednu od slikarica, Nastu Rojc, sa slikarom slavljjenikom Miroslavom Kraljevićem. Okolnost održavanja izložbe istovremeno kada i Znanstvenog skupa o životu i djelu slikara Miroslava Kraljevića, potakla nas je da ta dva događaja i međusobno povežemo, iako im, na prvi pogled, osim što je riječ o prvorazrednim događajima likovne kulture, nije bilo moguće uočiti zajedničku nit.³ Da ta nit doista postoji

1. Otvorenju izložbe s početkom u 19 sati, prisustvovao je i imno uvodnu riječ vlasnik zbirke, dr Josip Kovačić.

2. Znanstveni skup o životu i djelu slikara Miroslava Kraljevića i Josipa Račića, u povodu 100. obljetnice njihova rođenja, organizirala je JAZU. Zagreb, u suradnji sa Skupštinom općine Slavonska Požega. — O tome: Znanstveni skup, Život i djelo Miroslava Kraljevića i Josipa Račića. JAZU Zagreb, Zagreb — Slavonska Požega, 24. — 26. listopada 1985.

3. Tekst koji ovdje donosimo u neznatno dopunjenom obliku, predstavljen je na znanstvenom skupu o životu i radu slikara Miroslava Kraljevića, održanom 25. listopada 1985. godine u Slavonskoj Požegi.

govori već i činjenica što se stvaralaštvo tih slikarica djelomično i vremenski poklapa s onim slikara Miroslava Kraljevića. Tako na »Umjetničkoj izložbi« održanoj 1911. godine u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu, zajedno izlažu: Bela Csikos Sesia, Menci Klement Crnčić, Ferdo Kovačević, Joso Bužan, Robert Auer, Miroslav Kraljević, ... ali i Leopoldina Auer Schmidt, Anka Bestall, Zora Preradović, Jelka Struppi, Nasta Rojc i druge.⁴ Na značenje i uspjeh, koji su tom izložbom postigli Nasta Rojc i Miroslav Kraljević, osvrnut ćemo se kasnije. Prije toga ukažimo na još neke zanimljivosti. . .

»Stvaralaštvo Jelke Struppi-Wolkensperg, npr.« — kako u katalogu izložbe Sjevernohrvatske slikarice . . . navodi Ljerka Kanižaj⁵ — »karika je dviju generacija naših slikara školovanih u Münchenu — generacije Ise Kršnjavoga, . . . i generacije M. Kraljevića, J. Račića i V. Becića.« Osim toga vrijedno je spomenuti da su i Anka Bestall, Zdenka Ostović-Pexider te Nasta Rojc, također pohađale Münchensku akademiju.⁶ Nasta Rojc, nakon školovanja kod Otona Ivekovića, odlazi na studije u Beč, a potom i u München. Iz Münchena se vraća u Beč gdje 1911. godine završava studije.⁷ Anka Krizmanić studira slikarstvo kod Tomislava Krizmana, a kasnije i u Drezdenu (gdje se druži s Otto Dixom),⁸ da bi naposljetku, poput Josipa Račića, Vladimira Becića i Miroslava Kraljevića prije nje, pošla u Pariz tragajući za daljnjim spoznajama. U vrijeme kad Vera Nikolić-Podrinski boravi i

4. »Umjetnička izložba«; — Stekliš. HRVATSKA SLOBODA, Zagreb, IV.
5. »Privatna zbirka dra Josipa Kvačića«, Ljrkka Kanižaj, Katalog izložbe: SJEVERNOHRVATSKE SLIKARICE ROĐENE U DRUGOJ POLOVINI XIX STOLJEĆA, Izložba — 1985. Iz fundusa zbirke Kovačić. Str. 2.
6. Isto. Katalog: II Bestall, Anka; XII Ostović-Pexider. Zdenka; XVI Rojc, Nasta.
7. Isto. — Katalog: II Bestall, Anka; XII Ostović-Pexider, Zdenka; XVI Rojc, Nasta. — a) Neke biografske podatke u pogledu školovanja valjalo bi provjeriti, napose kad je u pitanju Nasta Rojc. Naime, ona sama, kad je riječ o njezinom Münchenskom školovanju, spominje studij na »Frauen Academy«, a ne kao spomenuti slikari »Akademie der bildenen Künste«.
8. »Izložba slika i skulptura Naste Rojc«, Nasta Rojc. VIJENAC, Zagreb, VI, br. 21. 2. XI 1926. Str. 359—359.
9. Isto kao i bilj. 5., str. 3. — Katalog: VII Krizmanić, Anka, Slika br. 12.

radi u Parizu kod A. Lothea,⁹ Nasta Rojc nalazi se u Engleskoj gdje svojim nastupima upoznaje javnost ne samo sa svojim slikama već i svojim porijeklom. Povodom njezine izložbe održane u Londonu, ljeti 1926. godine,¹⁰ kritika bilježi i ovo: »Prije nekoliko dana bio sam na vrlo zanimljivoj izložbi u Gieves Art Gallery. Bila je to izložba jugoslavenske umjetnice. Na žalost moram priznati da nisam imao pojma, gdje na svijetu leži Jugoslavija.«¹¹

Nit koja povezuje ta dva izuzetna događaja likovne kulture, predstavlja ne samo vremenska i prostorna podudarnost školovanja, rada i izlaganja spomenutih slikarica i Miroslava Kraljevića, već je posrijedi i isto umjetničko htijenje, ista želja za likovnim usavršavanjem i spoznajama koje ih tjera na studije u Beč, München, Pariz ili Englesku. . .¹² Nažalost, izostala je pozornost kojom bi se, jednako kao kad su u pitanju njihovi kolege slikari, bilježili i vrednovali njihovi nastupi i djela koja ostaju iza njih. Možda i griješimo. Međutim, ako je pozornost i prisutna, onda je kritika zacijelo prestoga.

Vraćajući se izložbi iz 1911. godine, želja nam je posebno obratiti pozornost Nasti Rojc i Miroslavu Kraljeviću, čime bismo, uostalom, nastavili produbljivati onu početnu nit, vezu između dva vrijedna kulturna događaja kojima je Požegu obogatio listopad 1985.

»Kad bi Medulić eliminirao iz svoje sredine Bukovca, Tišova i Medovića i stupio zagrebačkim profesorima, a kad bi neki mladi zagrebački umjetnici, kao Nasta Rojc i Kraljević, prešli k Meduliću, mi bismo imali

9. Isto, str. 3. — Katalog: X Nikolić — Podrinska, Vera. Rojčeva u Londonu. — . . . », Lunaček. OBZOR, Zagreb, LXVII, br. 117. bitti Gieves Art Gallery, a otvorit će se 8. lipnja, te ostaje otvorena
10. Iz umjetničkog svijeta. »Naši umjetnici polaze u tuđinu«. Gđa Nasta Rojčeva u Londonu. — . . . », Lunaček. OBZOR, Zagreb, LXVII, br. 117. 1. svibnja 1926. Str. 2.; — a) »Gđa Rojc i gđa Strozzi-Pecić u Londonu«, OBZOR, Zagreb, LXVII, br. 131. 17. svbnja 1926. Str. 2. » . . . Izložba će biti uGieves Art Gallery, a otvorit će se 8. lipnja, te ostaje otvorena do 18. istoga mjeseca. Izložba nosi naslov »JUGOSLAV ART BY THE CROATIAN PAINTER NASTA ROJC (ROYTS). Plakat za izložbu prikazuje naše šestinske kumice u usponu sa svojim ogromnim crvenim suncobranima. . . »
11. »Izložba Naste Rojc« (Priredeno u Umjetničkom salonu Ede Ullricha u Zagrebu), SVIJET, Zagreb, knjiga II, god. I, br. 29. 13. studenog 1926. Str. 403.
12. Isto kao i bilj. 5., str. 2—3.; Katalog: I, II, III, VI, VII, VIII, X, XI, XII, XIII, XIV, XVI, XVII, XIX.

dva jasna umjetnička smjera. Stare i mlade. S jedne strane žar bohema, a s druge mir i solidnost profesora«. Tim rječima između ostalog A. G. Matoš komentira izložbu.¹³ Naime, u to vrijeme u Zagrebu djeluju dva umjetnička društva: Hrvatsko društvo umjetnosti i Medulić.¹⁴ Hrvatskom društvu umjetnosti koje okuplja »našu gospodu profesore«,¹⁵ Medulić predstavlja izravnu konkurenciju, ali istovremeno »... znači mladu umjetničku generaciju mlado naše slikarstvo i kiparstvo, smiono i buntovno«. Lunaček u OBZORU povodom te izložbe piše: »... mladi — jako mladi elementi kao npr. Nasta Rojc-Šenoa, imaju u sebi snage i odvažnosti, koje ne nalazimo u mnogim našim umjetnicima«. ¹⁷

Za Nastu Rojc, koja te godine završava studije u Beču i kojoj je to prva ozbiljnija provjera stečenog znanja,¹⁸ tako povoljna kritika objavljena u tisku, nesumnjivo znači uspjeh. Uostalom, »Putnik je najснаžnija stvar na izložbi«. ¹⁹ Da uspjeh bude veći, Kraljevska zemaljska

13. Isto kao i bilj. 4. a) Str. 105.

14. »Glavna skupština H. D. U. dne 26. siječnja 1913. — Govor predsjednika«. GODIŠNJE IZVJEŠĆE HRV. DRUŠTVA UMJETNOSTI ZA GODINU MCMXIII, Zagreb. Nakladom Hrv. društva umjetnosti 1913. Str. 12—13.; — a) Potrebno je spomenuti i treće umjetničko društvo: »Lada«. Međutim, ono nije specifično samo za Zagreb, već je jugoslavenskog karaktera.

15. Isto kao i bilj. 4. a) Str. 105.

16. Isto.

17. »Izložba Hrvatskog društva umjetnosti« I. OBZOR. Zagreb, 5. svibnja 1911. God. LII, br. 123. Str. 1.

18. Isto kao i bilj. 7. Str. 358.: »... Još iz škole poslala sam privolom svojih učitelja nekoliko slika na izložbu Društva umjetnosti, i taj prvi moj nastup, koji nije ostao nezapažen, osokolio me je i potaknuo na daljnji rad...«

19. Isto kao i bilj. 4. a) Str. 107.; Također i: a) »Umjetnička izložba«. Andrija Milićinović, SAVREMENIK, Zagreb, br. 7. Srpanj 1911. God. VI, str. 417—418. Reprodukcija: »Putnik«, str. 396. i »Autoportret« (pastel), str. 411.; — b) »Žene na našoj umjetničkoj izložbi«, Zdenka Marković — Zagreb, DOMAĆE OGNJIŠTE, Zagreb, br. 5. 1911. Str. 149—150.: »... Jedan od najdubljih je Šenoa-Rojc Nasta. To dokazuje ona uljena slika 'Putnik'. Na njoj nema puno što. Brijeg sav gotov u tami, da se jedva raspoznaju izorane brazde od drugih komada, koji su pokriti tračevom, nekoliko crnih vrana, nekoliko tamnih plastova sijena, — čega su li — i oblaci. Tamno sivi, gdje gdje smeđasti, olujni. Vidi se kako su teški i kako tište, lete. Vjetar ih goni. A strnim brijegom penje se — putnik. I čovjek bi ga jedva opazio, da nema one krpice modroga neba, uz koju se i on ističe. Tako je puno osjećaja, puno duše u toj slici...«; — c) »Izložba hrv. društva umjetnosti«, JUG, I. Spljet, lipnja 1911. br. 6. Str. 181—184.

vlada kupuje s te izložbe i jednu njezinu sliku, i to upravo Putnika!²⁰

S druge strane, Miroslav Kraljević provjerava rezultate svog jednogodišnjeg boravka u Požegi.²¹ »Njegov je autoportret od sviju izloženih portreta najbolji.«²² Da se podsjetimo, riječ je o Autoportretu s psom.²³ Uspjeh je tim veći što je tu sliku, zajedno s »bikom kod Jasala«, također kupila kraljevska zemaljska vlada, što je zabilježio i GLASNIK ŽUPANIJE POŽEŠKE od mjeseca lipnja, godine 1911.²⁴ Koliko je A. G. Matoš bio ispred svog vremena shvaćajući i pravilno ocjenjujući vrijednost »autoportreta«, govori i podatak koji donosi dr. Artur Schneider u svojoj monografiji o Miroslavu Kraljeviću:²⁵ »Odbor Strossmayerove akademije galerije slika, sumnjajući valjda o umjetničkoj vrijednosti ove umjetnine, nije se mogao odlučiti, da je uvrsti u Strossmayerovu galeriju i da je javno izloži, pa ona stoga visi u prašnom zakutku spremišta. Uza sve to nije nam bio dopušteno, da sliku dademo reproducirati u bojama, kako smo namjeravali.«²⁶

Međutim, da uspjeh nije bio slučajna okolnost dovoljno je prisjetiti se da u to vrijeme Kraljevićev Portret velikog župana Junkovića, jedno od remek-djela hrvatskog slikarstva XX st. već resi županijsku dvoranu u Požegi.²⁷ Također su dovršeni i modeli za spomen-ploče Vjekoslava Babukića, Janka Jurkovića i Josipa Eugena Tomića, koji se već od travnja te godine nalaze na lijevanju u Za-

20. »Iz izložbe Hrvatskog društva umjetnosti«, OBZOR, Zagreb, 1. lipnja 1911. God. L II, br. 162. Str. 2.; »Kralj je na predlog bana dra N. Tojtosti... Od gdje Šenoa-Rojc i g. Kraljevića kupile su se slike, ali

XX, br. 25. Požega, 17. lipnja 1911. Str. 6.; — a) Isto kao i bilj. 19. a) 21. »Slikarstvo minhenskog kruga«, Božidar Gagro, Katalog izložbe. Umjetnički paviljon u Zagrebu, 4. 4. — 2. 5. 1973. Kronologija, str. 125.

22. Isto kao i bilj. 4. a) Str. 108.

23. Isto kao i bilj. 19. — a) Reprodukcija: »Autoportret«, str. 404. — b) Isto kao i bilj. 21. Str. 97. Slika 139.

24. »Slike g. Miroslava Kraljevića«, GLASNIK ŽUPANIJE POŽEŠKE, God. XXI, br. 25. Požega, 17. lipnja 1911. Str. 6.; — a) Isto kao i bilj. 19. a) Reprodukcija: »Blk«, str. 434.

25. »Miroslav Kraljević«, Dr. Artur Schneider, Zagreb 1918. Izdanje SA-26. Isto, str. 6.

27. Isto kao i bilj. 24.

28. »Spomen ploče Požežanima«, GLASNIK ŽUPANIJE POŽEŠKE, God. XXI, br. 15., Požega, 8. travnja 1911. Str. 2.

grebu,²⁸ da bi 18. lipnja 1911. svečanim otkrivanjem postali dio naše kulturne baštine.²⁹

Uspjeh Miroslava Kraljevića na spomenutoj izložbi dakle, nije bio nimalo slučajan. Prije svega on je rezultat Kraljevićevog jednogodišnjeg upornog rada: od svibnja 1910, kad se sa školovanja vratio u Požegu,³⁰ do svibnja 1911, kad izlaže u Zagrebu. Miroslav Kraljević bio je već spreman napustiti Požegu i krenuti u Pariz. Na to se odlučuje još iste godine, par mjeseci nakon smrti oca,³¹ ostavljajući iza sebe: *Autoportret s psom*, 1910, *Djčvojčicu s lutkom*, 1911, *Tetku Lujku u vrtu*, 1911, *Izbore u Požegi*, 1911 — da nabrojimo samo neka djela iz njegove »požeške faze«³²...

Ali, vratimo se Nasti Rojc. Točnije, Nasti Rojc i Miroslavu Kraljeviću... Arhiv likovnih umjetnosti u Zagrebu, u svežnju dokumentacije o Nasti Rojc čuva i novinski isječak s reprodukcijom jedne od dviju varijanti slike Naste Rojc koja prikazuje *Mladića sa psom*.³³ Odnedavno je vlasnik druge varijante te slike Gradski muzej u Bjelovaru. Međutim, ta slika zove se *Mladi Miroslav Kraljević sa psom*! Riječ je o ulju na platnu, malih dimenzija, nastalom 1902. godine.³⁴ Prva varijanta te slike, čiju reprodukciju čuva Arhiv likovnih umjetnosti u Zagrebu, trebala bi biti atelijska verzija druge (?)³⁵ Ako prikazani lik mladića doista predstavlja slikara Miroslava Kraljevića, u dobi od sedamnaest godina (1902), onda je ta slika izravna potvrda njihova poznanstva i prije nego što će zajedno crtati akt u nekoj privatnoj školi. »Najmiliji mi je bio kurs crtanja akta gdje sam se sastajala sa

29. »Otkrivanje spomen-ploča slavnim Požežanima«, GLASNIK ZUPANIJE POŽEŠKE, God. XXI, br. 26., Požega, 24. lipnja 1911. Str. 1-6.

30. Isto kao i bilj. 21.

31. »Tomo pl. Kraljević« (Nekrolog), GLASNIK ZUPANIJE POŽEŠKE, God. XXI, br. 30, Požega, 23. srpnja 1911.

32. »Požeška faza u slikarstvu Miroslava Kraljevića«, Božidar Gagro. Katalog izložbe: MIROSLAV KRALJEVIĆ I POŽEGA, Slavonska Požega, 1983. Izložbena dvorana Muzeja Požeške kotline od 25. X do 9. XI

33. Arhiv likovnih umjetnosti, Zagreb, D-423/1 (gliptoteka), Fascikli: Nasta Rojc.

34. »Mladi Miroslav Kraljević sa psom«, Nasta Rojc, 1902. Ulje/platno. Vel. 272 x 125 mm. Bez signature (signature dolje vidljiva nije izvorna!). Gradski muzej, Bjelovar.

35. Prema usmenom navodu dr Josipa Kovačića.

našim slikarom Kraljevićem. U prenapunjenoj privatnoj školi, naša su mjesta bila uvijek jedan uz drugoga.«³⁶
Beč ili München?

Nasta Rojc, *Autoportret s kistom*, oko 1912.

36. »50-godišnjica Naste Rojc«, Nasta Rojc. ZENSKI LIST, God. IX, br. 10, oktobar 1933. Str. 32-33.

»Iz moje Münchenske dobe najdragocjenija mi je uspomena na prijateljstvo sa tragičnom dušom Kraljevića.«³⁷

Zanimljivo je napomenuti da su Nasta Rojc i Miroslav Kraljević izgleda istovremeno boravili u Beču, neposredno prije dolaska u München. Nasta Rojc studirala je u Beču na »Kunstschule für Frauen und Mädchen«. ³⁸ Profesori su joj bili: Tihiy, ³⁹ Tina Blau, ⁴⁰ kipar König ⁴¹ i Michalek. ⁴² »Nakon 2 godine pričinilo mi se je da su moji profesori u Beču moguće preblagi, da imade dalje po svijetu više toga da vidim i naučim i otišla sam u München.«⁴³

Miroslav Kraljević studirajući pravo u Beču, od 1904. do 1906. godine, istodobno pohađa i privatni slikarski tečaj kod Georga Fischofa. ⁴⁴ Napustivši studij prava, u jesen 1906. godine, Kraljević odlazi u München gdje se, od listopada te godine do travnja iduće godine, priprema za Akademiju u privatnoj školi prof. Moritza Heymana. ⁴⁵

Pouzdamo li se u autobiografske podatke Naste Rojc kao i u već uvriježenu biografiju Miroslava Kraljevića, moguće je da do njihovog susreta dolazi upravo kod Heymanna? ⁴⁶

»U Frauen Academy opet sam se upisala u sve kursove i zadovoljila sve profesore osim najdražeg mi slikara, učitelja profesora Knirra sa kojim sam se uvijek prepirala. Profesor Angelo Janck, Feldbauer, Weissgerber

37. Isto.

38. Isto.

39. Isto.: »... Najviše sam voljla profesora Tihiya i njegov način...«

40. Isto.: »... Profesorica Tina Blau stara iskusna slikarica na glasu dozvolila mi je u njezinom kursu ispravljati drugima, postavljati modele, te dolaziti kad mi se prohtije, a nedjeljom posjećivala sam ju u njezinom atelieru u Prateru te sam tako mnogo novih iskustava kroz nju stekla...«

41. Isto.: »... Profesor kipar König, stari učitelj, dozvolio mi je da polazim njegove kursove kad me zanima model te da model postavim po svojoj želji...«

42. Isto.: »... Hvala strogosti profesora Mihaleka, crtača i grafičara, koji me je prisilio da ne bude sa crtanjem kao u gimnaziji sa matematikom, pa su plastika i slikarstvo, već u prvoj godini bili pravi užitak...«

43. Isto.

44. Isto kao i bilj. 21.

45. Isto.

46. Ne bi nas trebalo smetati što Nasta Rojc piše prezime prof. Heymanna kao Heiman. Uostalom, dr Artur Schneider prezime tog profesora navodi kao Haimann.

i Heiman, pustili su me na miru da eksperimentiram na svojoj velikoj paleti po miloj volji.«⁴⁷

Prisjećajući se i opisujući njihove zajedničke trenutke provedene u za sada još neutvrđenoj privatnoj školi u Münchenu, Nasta Rojc ipak nam nudi određenu mogućnost da, usporedimo li ta sjećanja s mapama crteža iz njezine bogate likovne ostavštine, ⁴⁸ odredimo ne samo vrijeme postanka tih njezinih radova već, usporedimo li ih s Kraljevićevim radovima iz istog vremena, možemo ipak utvrditi o kojoj je privatnoj školi riječ? ⁴⁹

Pozornija i sustavnija istraživanja, ponajprije Münchenskih crteža Naste Rojc ali isto tako i njezine cjelokupne pisane ostavštine, omogućila bi, zacijelo, otkrivanje niza novih detalja, ne samo o njezinom likovnom radu već i o metodama pojedinih profesora kod kojih je studirala. ⁵⁰ Koliko bi nam bolje poznavanje tih metoda omogućilo lakše praćenje kako njezinog kretanja tokom studija tako i drugih naših slikara koji su osim nje i Miroslava Kraljevića također boravili i studirali u Münchenu, nije potrebno posebno naglašavati. Neki su studirali istovremeno kad i oni (J. Račić, V. Becić, O. Herman), a neki neposredno nakon njih (Lj. Babić, Z. Šulentić). ⁵¹

Dokazom njihovog druženja također možemo smatrati i fotografiju iz ostavštine Naste Rojc koja prikazuje Miroslava Kraljevića s tamburicom u ruci u nekom Münchenskom atelieru. Na poledini te fotografije Nasta Rojc

47. Isto kao i bilj. 36.

48. Te mape posjeduje dr Josip Kovačić.

49. Premda, na prvi pogled, kad je Kraljević u pitanju sve je već poznato.

50. Isto kao i bilj. 36.: »... Knirr mi je zabranio slikanje, sliho me da poput drugih učenika, većinom Nijemica, crtam po 1 oko svih 6 školskih dana. To oko mora biti nacrtano upravo kao da ga je Holbein nacrtao' (reprodukcije Holbeina visjele su za uzor na zidu atelieru). Naš južnjački temperamenat to nije mogao podnijeti, pa dok su druge crtale to jedno oko na sred papira, 'die Kroatien' je naslikala model sa svih strana, na obe strane slikarskih ljepenka, a onaj dan kada je imao doći profesor Knirr na korekturu posakrivala sam sve uljene slike i stavila papir sav pun istog oka na svoje mjesto. Cekajući profesora, risala sam po sivom zidu oko Holbeinovih reprodukcija kompozicije konja i golih jahača u nepotrebno jakim kretanjima, da bude bar negdje kretanje u toj teškoj nepomičnoj njemačkoj atmosferi...«

51. Becić je sudirao prije Naste Rojc kod Knirra (pripremajući se za prijemni ispit na Akademiju likovnih umjetnosti u Münchenu), a Zlatko Šulentić nakon Naste Rojc. Ljubo Babić pak polazi crtačku školu Angela Janika jednako kao i Nasta Rojc prije njega.

olovkom je zapisala mjesto i vrijeme kad je snimljena — München 1907.⁵² Zbog niza detalja vidljivih na fotografiji, skloni smo povjrovati da se radi o atelieru Naste Rojc, možda prije nego li atelieru Miroslava Kraljevića (ili nekog od njihovih zajedničkih kolega). Međutim, to i nije ono najbitnije kad je riječ o toj fotografiji jer, bez obzira radi li se o njezinom ili o atelieru Miroslava Kraljevića, možemo slobodno smatrati da je autor fotografije upravo Nasta Rojc. Naravno, ako se ustanovi da je riječ o njezinom atelieru onda je naša pretpostavka tim uvjerljivija, napose znamo li da je Nasta Rojc s puno ljubavi čuvala brojne fotografije svojih kolega i kolegica, pa tako i one iz vremena bečkih i Münchenskih studija. Među tim fotografijama nalaze se i fotografije, snimljene u atelieru neke od škola koje je pohađala, a na kojima su osim polaznica snimljeni i modeli, što nam izravno omogućuje usporedbu njezinih crteža s modelima na fotografiji, čime bismo učinili korak dalje u našem traganju za školama u kojima su ti radovi nastali, odnosno, u kojima je studirala Nasta Rojc ali i drugi naši slikari. Ono što je napose zanimljivo i što je razlogom našeg uvjerenja da je Nasta Rojc autorica nekih fotografija iz tog razdoblja, pa tako i ove naše, je i činjenica da nje same na tim (grupnim) fotografijama nema, pa stoga slutimo da ih je ona snimila. Potvrde li se tokom daljnjih istraživanja te naše, čini nam se opravdane pretpostavke, imat ćemo — uz njezin gore navedeni autobiografski tekst — još jedan pouzdan dokaz njihovog druženja, ali i trag koji bi nam trebao omogućiti daljnja istraživanja kako njezinih radova i tekstova, tako i nekoliko posebno zanimljivih i nadasve vrijednih fotografija snimljenih u Beču i Münchenu.^{52a}

52. Veličina fotografije iznosi: 91 x 120 mm. Vlasništvo je dr. Josipa Kovačića.

52a U vrijeme kad se tekst nalazio u tisku, izdan je katalog izložbe: **TAJNOVITE SLIKE JOSIPA RAČIĆA I MIROSLAVA KRALJEVIĆA**, Moderne galerije, Zagreb i Zavoda za restauriranje umjetnika, Zagreb, Zagreb, Braće Kavurića 1. 6. 3. — 6. 4. 1986.: U katalogu je na pretposljednjoj stranici reproducirana fotografija koja je također bila vlasništvo Naste Rojc. »Iz Münchena, 1907. (s lijeva: Olszewsky, Kraljević, Becić, Herman; Erna (Saj?), Carmen, Trnski? — fotografija Naste Rojc)«. Možda bismo taj podatak mogli smatrati kao još jednu potvrdu naše pretpostavke da je nekolicina fotografija Münchenskog porijekla koje je posjedovala Nasta Rojc ujedno ona i autor?

Miroslav Kraljević, Autoportret s paletom, 1912.

Naposljetku, završimo nit međusobnog povezivanja dvaju likovnih događaja koji su tijekom listopada 1985. pohodili Požegu, a suglasno tome i nit kojom smo pove-

zali Nastu Rojc i Miroslava Kraljevića, usporedbom **Autoportreta s kistom Naste Rojc s Autoportretom s paletom Miroslava Kraljevića**.⁵³ Ne namjeravamo, bez obzira na gotovo jednako kompozicijsko rješenje (koje nam i nehotice nudi određene zaključke), uspoređivati te autoportrete isključivo radi toga da utvrdimo kako je riječ o može biti neposrednom međutjecaju ili pak da se radi o istom predlošku kao uzoru oboje umjetnika, naprotiv. Uspoređujući međusobno te autoportrete, bez obzira što oni ne potječu iz vremena a niti iz prostora njihovog društva — uostalom, kao ni na početku spomenuti portret **Mladića sa psom Naste Rojc** — željeli smo završiti započetu nit kojom smo ih povezali ali i nagovjestiti početak onog daleko važnijeg puta daljnjih, sada već usporednih istraživanja njihovog Münchenskog opusa.⁵⁴

53. "Autoportret s kistom", Nasta Rojc. Oko 1912. Ulje/platno. Vel.: 305x225 mm. Sign. nema. Zbirka KOVAČIĆ, Zagreb. — Vidi bilj. 5.: Katalog: XVI Rojc, Nasta.

"Autoportret s paletom", Miroslav Kraljević. 1912. Ulje/platno. Vel.: 550 x 335 mm. Sign. g. l. u.: M. Kraljević. Moderna galerija, Zagreb.

54. Tko zna, možda također postoji nit kojom je Miroslav Kraljević, preko portreta **Mladića sa psom**, kojeg je 1902. naslikala Nasta Rojc i portreta **Slikara Ernesta Sattlera s dogom Wilhelma Leibla**, iz godine 1770. a kojeg je Kraljević možda mogao vidjeti u Münchenu, došao i do vlastitog **Autoportreta sa psom**, iz godine 1910.?

Ivan Srša

KRALJEVIĆ I POŽEGA

O obilježavanju 100. obljetnice rođenja slikara Miroslava Kraljevića 1885 — 1985

Kada je godine 1983. mjeseca travnja, Eleonora Geber — višegodišnji direktor i kustos Muzeja Požeške kotline — svoju dužnost, ali i ljubav za slikarstvo Miroslava Kraljevića, pretočila u pisanu riječ,¹ uobličivši ideju o obilježavanju 100. obljetnice slikarevog rođenja, vjerojatno je imala na umu ne samo ono što je Kraljević osjećao za Požegu i što je ostvario u njoj, već i ono što Požega osjećala za Kraljevića i kako bi mu se shodno tim osjećajima, trebala na dostojan način odužiti.

Nije nam namjera »svoditi račune« u odnosu Kraljević — Požega i obratno, niti bismo željeli da se to na taj način shvati, već posrijedi je nešto drugo. Naime, niz manifestacija² kojima se Požega nastojala, barem djelomično, »oduziti« slikaru Kraljeviću, nesumnjivo zavrjeđuje poštovanje, ali i pojašnjenje — pitanja i odgovore. Nastojat ćemo stoga ovom prilikom postaviti neka od mogućih pitanja istovremeno tražeći na njih i odgovore. Mišljenja smo da je nužno na ta »moguća« pitanja unaprijed odgovoriti, već i zato da se Požežani, manje upućeni u vrijednost slikarske baštine Miroslava Kraljevića³ i njezinog do-

1. Rukopis je pohranjen u Muzeju Požeške kotline. Fasc. MPK — M. K. 1885—1905, I i II.

2. Vidi: Kronologija obilježavanja 100. obljetnice rođenja slikara Miroslava Kraljevića 1885—1985.

3. Čemu je djelomično uzrok i to što se u Požegi nalazi tek neznatni dio te baštine.

prinosa razvoju modernog hrvatskog slikarstva, kao i oni koji možda još uvijek sumnjaju da jedan slikar zavrjeđuje toliku pozornost — razriješe dvojbe o vrijednosti te i takve baštine, odnosno dvojbe o potrebi da se jednom slikaru iskazuju takve počasti.⁴

Pitanja koja u tom smislu treba postaviti ne tiču se samo Kraljevićevog odnosa prema Požegi,⁵ odnosno načina na koji je taj odnos prikazan u njegovim djelima,⁶ već i vrednovanja tih djela⁷ kako bi upravo taj vrijednosni kriterij bio odlučujućim uzrokom — a ne tek puki emotivni naboj lokalpatriotskog obilježja — u konačnom odlučivanju Požežana za uspostavljanjem trajnog odnosa poštovanja prema Kraljevićevoj slikarskoj baštini, ali i prema samome umjetniku.⁸

4. Mogli bismo s pravom postaviti i pitanje — „Zar Kraljević nije zavrjedilo i više?“ — imajući pri tome u vidu prigode na koja su potrošena daleko veća sredstva skromnih ili čak beznačajnih rezultata.

5. Taj odnos bi trebalo po ne znamo koji put ponovo naglasiti, već iz činjenice što Kraljevićeva biografija umnogome izaziva nedoumicu o Kraljevićevoj pripadnosti ovome gradu, bez obzira što je Požega njegova djedovina. Podsjetimo se: rođen je u Gospiću; studira pravo i poahađa privatni slikarski tečaj kod Georga Fischhafa u Beču; prekida studij prava i odlazi u München gdje se nakon pola godine pripremanja za akademiju, u privatnoj školi grafičara Moritza Heymanna (od listopada 1906. do travnja 1907. godine), upisuje na Akademiju likovnih umjetnosti početkom svibnja 1907; ljetne praznike provodi u Požegi, a studij završava u svibnju 1910; iste godine vraća se u Požegu gdje ostaje do rujna 1911. kada odlazi u Pariz; u Parizu boravi do jeseni 1912. godine, a u Zagreb se vraća u studenom kad kod Ulricha priređuje samostalnu izložbu; u veljači 1913. godine, odlazi na oporavak u Brestovac; vrativši se u Zagreb umire 16. travnja iste godine; pokopan je u obiteljskoj grobnici na groblju sv. Ilje u Požegi.

6. Jer danas — s obzirom na sve što je do sada napisano o Kraljeviću, njegovoj životnoj i slikarskoj biografiji, ali i s obzirom na djela koja su ostala iza njega i koja rječitije govore od bilo koje napisane riječi — malo tko može posumnjati u Kraljevićevu ljubav prema Požegi i njegov osjećaj pripadanja ovome kraju.

7. Vrednovanja u smislu pojašnjenja stvarnog značaja koji je imala Požega u oblikovanju i sazrijevanju slikarske osobnosti netom svršenog studenta minhenske likovne akademije.

8. Ovo se ponajprije tiče nastojanja da se u Požegi uredi memorijalni prostor slikara Miroslava Kraljevića, za koji je planiran smještaj u prostoru Muzeja Požeške kotline.

Dakle, na koji je način Kraljevićevo doživljavanje Požege — kao prostornog prirodnog ateljea koji mu je ponuđen uz ljubav bližnjih i pejzaže pitomih brežuljaka; sjenovitost Grabrika i rzanje konja iz ratarničkih staja, te mir sobe s dvorišne strane kuće na trgu — prikazano u djelima koja su nam ostala kao trajni zalag kulturne, ponajprije likovne i kulturno-povijesne baštine Požege i Zlatne doline,⁹

I nadalje, da li je to što je svojim kistom dospio ovjekovječiti u prostorima ovoga grada i čitave doline, doista toliko vrijedno i značajno, ne samo za njegov slikarski razvoj već i za razvoj hrvatskog slikarstva 20. stoljeća?¹⁰

Želimo li redom odgovoriti na postavljena pitanja, onda se kao prvo susrećemo s Kraljevićevim djelima koja nam imaju poslužiti kao vjerodostojan i stoga jedini mogući putokaz u traženju odgovora i pokušaja shvaćanja Kraljevićevog doživljavanja Požege. No, prije toga potrebno je napomenuti da ovom prilikom ne smijemo i ne možemo zaobići djela nastala u Požegi, a koja se nalaze izvan onog, vremenski i stilski određenog pojma tzv. »požeške faze«,¹¹ već naprotiv. Obuhvatit ćemo, ako ne cijeli Kraljevićev požeški opus, onda barem njegov veći dio. Što znači, ne samo djela obuhvaćena »požeškom fazom« — dakle ona nastala u vremenu od svibnja 1910. do rujna 1911. godine, odnosno, od Kraljevićevog povratka u Požegu nakon završenog studija na minhenskoj likovnoj

9. Bez obzira što se veći dio djela slikanih u Požegi, danas nalaze u posjedu muzeja, galerija i privatnih zbirki širom Jugoslavije, ipak smatramo da su ta djela kulturna baština prije svega Požege, a koju su Požega i Kraljević dali svome narodu.

10. Potražimo li odgovore na ta pitanja u djelima samim, a potom usporedimo li tih biografskim i inim punovrijednim podacima, zasigurno ćemo naći odgovore, možda ne u cjelosti zadovoljavajuće, ali za ovu prigodu dostatne.

11. »Riječ je o ciklusu radova visoke i ujednačene kvalitete i motivski međusobno povezanih. Tu izrazitu motivsku kompaktnost daju sižeji sredine u kojoj slikar tada živi i radi — obitelj i ljudi iz njegove blizine, životinje, mrtve prirode i krajolici u slikarskim aranžmanima koji najčešće odaju mjesto i okolicu nastnk. »Požeška faza u slikarstvu Miroslava Kraljevića«, Božidar Gagro. Predgovor u katalogu izložbe MIROSLAV KRALJEVIĆ I POŽEGA. Izložba je održana u Muzeju Požeške kotline, od 25. X do 9. XI 1983.

akademiji do polaska u Pariz radi daljnjeg usavršavanja — već i ona, doduše malobrojna, nastala u vrijeme min-henskog školovanja, za ljetnih praznika provedenih u Požezi (1907, 1908, 1909).¹² Jer samo uvažavajući cijeli požeški opus moguće je tražiti odgovore na postavljena pitanja.¹³

Podijelimo li taj opus na:¹⁴ djela nastala prije 1910. i na ona nastala od svibnja 1910. do rujna 1911. godine — dakle u »požeškoj fazi«¹⁵ — primijetiti ćemo da ih vežu isti ili slični motivi i sadržaji:¹⁶ portreti Kraljevićeve nećakinje Ivane (»Ivo«, 1907. — »Djevojčica s luktom«, 1911), tetke Lujke (»Tetka Lujka u hodniku«, 1907/08. — »Portret tetke Lujke«, 1911, »Tetka Lujka u vrtu«, 1911), oca (»Portret oca u odori velikog župana«, 1909. — »Portret oca«, 1911); **animalistički motivi** (»Perad u dvorištu«, 1908, »Krave na paši«, 1909. — »Pastuh Osman«, 1910, »Goveda u staji«, 1911, »Bik«, 1911- »Konji u staji«, 1911. itd.); **pejsaži** (»Pejsaž«, 1908. — »Požeška dolina«, 1910, »Pejsaž s rijekom«, 1911. itd.). Dodamo li tom popisu motiva i **mrtvu prirodu** (»Divlje patke«, 1910, »Mrtvu prirodu s jataganom«, 1910, »Mrtvu prirodu s rotkvama«, 1910 i tako dalje), te **vedute Požege** (»Sajam« 1908, »Požeški sajam«, 1910, »Kapelica s izvor vrelom kraj Požege«, 1910, »Groblje u Požezi«, 1910. — »Pože-

12. Isto. Gargo smatra da bi se trebalo »... suzdržati od proširivanja požeške faze Kraljevićevog slikarstva na radove koji su nastali prije 1910., koji su nastajali u Požezi i koji čak predstavljaju motivski i stilski slične onima što su nastajali 1910-1911. Požešku fazu u slikarstvu Miroslava Kraljevića ne predstavljaju svi radovi vezani uz Požegu ili nastali u Požezi. Ali jednako tako ne treba ispustiti iz vida ni to da je nekolicina njegovih djela slikanih u tom gradu u vrijeme dok je on još student na minhenskoj akademiji neposredan nagovještaj i uvod u ciklus radova što će nastati u vrijeme njegova petnaestomjesečnog kontinuiranog boravka i izuzetno plodnog rada u Požezi, a povremeno i u Zagrebu.«

13. Osim već spomenute požeške izložbe u tome nam je pomogla, napose brojem eksponata, i MEMORIJALNA IZLOŽBA SLIKA JOSIP RACIĆ — MIROSLAV KRALJEVIĆ 1885—1985, koja je krajem prošle godine održana u Modernoj galeriji u Zagrebu.

14. Time smo i nehotice upali u zamku podjela na »faze«, međutim, nadamo se da ćemo time olakšati pregled, odnosno praćenje Kraljevićevog razvoja unutar požeškog opusa.

15. Sto će biti lakše za praćenje, s obzirom da smo tu podjelu već spominjali, odnosno s obzirom da je pojam »požeške faze« već uvriježen.

16. Nazivi slika i datumi korišteni su na temelju podataka obiju spomenutih izložbi.

ga (Pogled na požešku crkvu)«, 1911, »Izbori u Požezi«, 1911), manje više iscrpli smo sve značajnije motive.¹⁷ Zanimljivo je i potrebno spomenuti da se u Požezi nalazi i jedina dosada poznata zidna slika »Sv. Juraj«, 1908, koju je Kraljević naslikao na zabatu vinogradarske kuće strica Lace, više požeškog groblja Sv. Ilije, u vinogradu zvanom Đurđevac.¹⁸ Ovaj pregled slikarskih motiva nastalih u Požezi valjalo bi dopuniti i Kraljevićevim kiparskim radovima iz tog vremena. Tu ponajprije mislimo na tri medaljona sa spomen-ploča Vjekoslava Babukića, Janka Jurkovića i Josipa Eugena Tomića koje se i danas nalaze u Požezi. Naručene medaljone Kraljević je dovršio u proljeće 1911. a postavljeni su u lipnju iste godine na »kuće rođenja« tih požeških velikana,¹⁹ dok se u Muzeju Požeške kotline čuva reljef malih dimenzija s likom Kraljevićevog oca »Tomo pl. Kraljević«.²⁰

Nažalost, prostor i vrijeme ne dozvoljavaju nam upuštanje u detaljnije i cjelovitije analize i podjele unu-

17. Popis ne bi bio cjelovit kad ne bismo spomenuli i interijere (»Slika-reva soba u Požezi«, 1910, »Kod pisaoćeg stola«, 1911), napose što ovaj posljednji već pripada domeni autoportreta (naime, čini nam se da je portretirajući taj interijer i lik koji sjedi za stolom, Kraljević naslikao upravo sebe), čime smo se ujedno dotakli i jednog od najsnažnijih djela »požeške faze«. »Autoporeteta s psom«, iz godine 1910. Ta glasovita i toliko cijenjena slika, koja se uz »Djevojčicu s luktom«, ponajčešće izdvaja kao ono tipično i karakteristično za Kraljevićevo požeško razdoblje, snažna je i zanimljiva prije zbog portreta psa, nego li Kraljevićevog autoportreta.

18. HRVATSKI UMJETNICI, Matko Peić. »Znanje«, Zagreb 1963. Str. 308, 213, 216.; SLAVONJIA LIKOVNE UMJETNOSTI, Matko Peić. »Vez-Osijek 1975. Str. 61.

19. GLASNIK ŽUPANIJE POŽEŠKE, God. XXI, br. 26. Požege, 26. lipnja 1911. Str. 1-6.

20. Treba još spomenuti i radove pune plastike, također nastale u Požezi. Na primjer: terakotu Kraljevićevog oca »Očev portret« i »Portret nećakinje Ivane« (lik sa slika »Ivo« i »Djevojčica s luktom«), ali i tri zanimljive plastike »Podvezica« (1910), »Tučnjava« (1911) i »Pijanci« (1911), vlasništvo Moderne galerije iz Zagreba. Te tri plastike, s obzirom na njihovu stilsku ujednačenost, materijal (terakota) i signaturu (otisk obiteljskog grba) na »Podvezici«, možemo smatrati da su sve tri nastale u Požezi. — SLAVONJIA LIKOVNE UMJETNOSTI, Matko Peić. »Vez«, Osijek 1975. Str. 31, 36, 53, 63. — Katalog: MEMORIJALNA IZLOŽBA SLIKA JOSIP RACIĆ — MIROSLAV KRALJEVIĆ 1885 — 1985. Moderna galerija, Zagreb, 1985. Str. 46.

tar Kraljevićevog požeškog opusa, u smislu poblizjeg odredivanja pojedinih faza i njihovih međupreplitanja. Jednako tako nismo u mogućnosti vršiti ni analize u smislu —koja su djela nastala pod izravnim utjecajem minhenških studija i da li su to samo ona, nastala u vrijeme ljetnih praznika tokom studija ili im treba pribrojiti i neka iz »požeške faze«?²¹ Odnosno, da li su radovi nastali za vrijeme ljetnih praznika tek školski primjeri svladavanja određenog motiva i zadatka koji je pred sebe postavio student likovne akademije ili se već i u njima javlja onaj, kasnije toliko prisutan i kraljevićevski karakterističan, nemir u traženju novih stilskih preokupacija i rješavanja? Konačno, jednako kao što smo se zapitali da li je i koliki je bio utjecaj minhenskog školovanja, na djela nastala prije ali i tokom »požeške faze«, trebalo bi se zapitati i u kojoj je mjeri Kraljevićevo sazrijevanje u ovoj fazi neposredno utjecalo i na stilske preokupacije u pariškom razdoblju, koje se nastavilo na »požešku fazu«?

Na neka od postavljenih pitanja odgovorile su već spomenute izložbe (MIROSLAV KRALJEVIĆ I POŽEGA, 1983. i MEMORIJALNA IZLOŽBA SLIKA JOSIP RACIĆ — MIROSLAV KRALJEVIĆ 1885—1985, 1985), dok se na mnoga druga odgovori nalaze u brojnim tekstovima rasutim po novinama, časopisima, revijama ili knjigama. Počev od tekstova A. Milićinovića, K. Strajnića, A. G. Matoša, I. Gorenčevića, Lj. Babića, preko prve monografije o Miroslavu Kraljeviću Artura Schneidera (MIROSLAV KRALJEVIĆ, 1918) i doktorske dizertacije Vesne Novak Oštrić (UMJETNOST MIROSLAVA KRALJEVIĆA, knjiga I i II 1965), sve do impozantnog broja osvrta, prigodnih tekstova i studija Matka Peića.²²

Međutim, neka pitanja o Kraljevićevoj umjetnosti ostaju i dalje otvorena, a među njima svakako se nalazi i

21. Naravno, u tako mogućem slijedu pitanja, opravdano je zapitati se i da li je vremenski ograničen pojam »požeške faze« doista toliko čvrsto zaokružena cjelina da nije moguće, a ni potrebno, taj dojam proširiti i na cjelokupni Kraljevićev požeški opus? I nadalje, što je s djelima koja su nastala u Požegi ili se vežu uz ovaj grad, a nalaze se izvan tih uobičajenih vremenskih okvira («Portret strica Laca», 1912, »Unutrašnjost crkve u Požegi«, 1912)?

22. Vrijedan je pokušaj Moderne galerije Zagreb, da tiskanjem »Kritičke antologije«, uvrštene u katalog spomenute zagrebačke izložbe, sintetizira pregled likovne kritike o Miroslavu Kraljeviću (i Josipu Raciću), od Matoša do danas.

ono o udjelu koji je unutar te umjetnosti imala Požega. Naime, sa svakom novom generacijom neminovno dolazi do preispitivanja postojećih vrijednosti, s jedne strane u odnosu na vremenski razmak te generacije od vremena postanka — ne samo djela samih već i kritike koja je s tim djelima generacijama rasla, a s druge strane s obzirom na nove spoznaje ali i senzibiliteta generacije koja ih promatra očima svog vremena.²³

Već i površnijim promatranjem i uspoređivanjem djela obiju faza možemo uočiti da je riječ prije o interesu za isti motiv no što je u pitanju jednaka kvaliteta tih slika. Tako na primjer, djela animalističkog sadržaja, koja su uz portrete najbrojnija, očito pokazuju Kraljevićevu sklonost k tom motivu, te je on neprekidno prisutan u njegovim djelima, od »Peradi u dvorištu« (1908) i »Krava na paši« (1909) preko »Pastuha Osmana« (1910) i »Bika« (1911) do »Konja u staji« (1811) i drugih. Samo što te slike možemo dovoditi u međusobnu vezu jedino ako je u pitanju kontinuitet Kraljevićevog zanimanja za isti motiv, ali nikako, ako se postavi i pitanje kvalitete tih slika. Ako je Kraljević slikajući »Krave na paši« širokim i pastoznim pokretom i imao na umu iskustva minhenških animalista,²⁴ onda mu je slikajući »Pastuha Osmana« na požeškoj Ratarnici, jedino boja pastulovih sapi mogla biti uzorom.

23. Imajući u vidu skoro izlaženje iz tiska najavljenih monografija o Miroslavu Kraljeviću Vere Horvat Pintarić i Matka Peića, za očekivati je da ćemo u njima pronaći i ne samo odgovore na pitanja vezana uz Kraljevićev požeški opus, da će te monografije predstavljati i spomenuti zbir novih spoznaja, ali i da će odisati senzibilitetom našg vremena.

24. ... Poslije prvih »razočaranja« u novim prijateljima Kraljević se povlači s Poljakom Olszewskim u predgrađe Schwabing, u kavanu »Benz« i tu se druži sa slikarom Schram Zlittau, poznatim animalistom. Pod utjecajem toga kruga nastaju poslije njegove animalističke studije, koje radi za ljetnog odmora 1907—1908. u Požegi. — »Sjećanje na Racića i Kraljevića«, Vladimir Becić. HRVATSKA REVIIJA, Zagreb. God VIII, 1935. Str. 398—399.

... Platna s prikazima životinja nastala u vrijeme ljetnih boravaka u Požegi pokazuju sličnost s animalističkim slikarstvom Münchena tog doba. Među te spada i slika »Na paši« i »Perad u dvorištu«, gdje se široki potezi izmjenjuju s pastozno i temperamentno nanesenim partijama. — »Miroslav Kraljević«, Vesna Novak. Predgovor kataloga retrospektivne izložbe: MIROSLAV KRALJEVIĆ, Moderna galerija, Zagreb 1961.

Promatramo li portret Kraljevićevog oca »Tome pl. Kraljevića (u županijskoj odori), iz godine 1909. i usporedimo li ga s onim kasnijim »Portretom oca« iz godine 1911, primijetiti ćemo da, kad je u pitanju potonji, nije samo riječ o slobodnijem stavu prikazanog lika, izuzetog konvencionalnosti (otac u ruci drži upaljenu cigaretu!), koji u odnosu na raniji nije samo likovno snažniji — s naglaskom na glavi i ruci portretiranog — već da je Kraljević, negdje duboko u sebi morao naslutiti skorbu očevu smrt, prikazavši u psihološki snažno izraženim očima i licu — iz kojih izbija umor i tuga — vlastitu ljubav prema ocu.

Usporedimo li portret »Tome pl. Kraljevića (u županijskoj odori)« s »Portretom velikog župana Junkovića«,²⁵ pomisliti ćemo da je kod prvoga možda u pitanju skica za drugi, a kod drugoga ćemo se zapitati: otkud Kraljeviću tolika snaga da naručeni portret naslika ne samo slobodnije već i portretno izražajnije i koloristički čvršće nego li njegovi prethodnici Bukovac i Csikos, pogotovo ako uzmemo u obzir njegovo do tada neveliko iskustvo?^{25a} Imajući na umu Kraljevićevo poštovanje i divljenje za Velasquezovu umjetnost, dolazimo u napast da »Portret velikog župana Junkovića« usporedimo s nekim od svečanih portreta s kraljevskog dvora velikog uzora.

Ili zar usporedbu s Velasquezom ne bismo radije primijenili na »Djevojčicu s lutkom«, imajući na umu plavokosu infantkinju Margaritu, kći Filipa IV, u slici »Las Meninas«? U ovom slučaju usporedba Kraljevića s Velasquezom čini nam se prikladnom, ne samo zbog osjećaja i smisla da se u prikazanom liku, osim vjerne fizičke

25. U smislu indentičnog motiva.

25a »Nikola Jurković, veliki župan Zupanije Požeške«, Vlaho Bukovac, Zagreb, 1895. Ulje/platno. Vel.: 140x105 cm. Muzej Požeške kotline, Slav. Požega.

»Dragutin Gvozdanović, veliki župan Zupanije Požeške«, Bela Csikos Sessija, Zagreb, 1901. Ulje/platno. Vel.: 145x108 cm. Muzej Požeške kotline, Slav. Požega.

»Julije Junković od Velikog Tabora, veliki župan Zupanije Požeške, Miroslav Kraljević, Požega, 1911. Ulje/platno. Vel.: 145x108 cm. Muzej Požeške kotline, Slav. Požega.

sličnosti, izrazito snažno naglasi i psihološki trenutak, već i zbog likovne kvalitete kojom ta slika zrači.²⁶

Možda smo razmišljajući o portretu Kraljevićevog oca, onom iz godine 1911, trebali prozboriti i o pendantu toj slici »Portretu majke«, nastalom iste godine. Ovaj put poslužimo se tekstom dr. Artura Schneidera: »I tu se sa tamne plošne pozadine izdiže fina bolna glava sa prekrasno jasnim i nujnim očima, pepeljasto-siva svilenoprava, urešena crnim čipkama. I tu, kao kontrapost, na koljenu skrštene fine, uzane i koštunjave ruke. Čitava slika odaje bolnu smirenost, neko nujno pregranje.«²⁷

Krenemo li tako od slike do slike, nastalih u Požegi, imali bismo slijed: od »Ive« i »Djevojčice s lutkom« sve do »Tetke Lujke u hodniku«, »Portreta tetke Lujke«, odnosno »Tetke Lujke u vrtu«. Na tom putu neprestano bismo se susretali s motivom a trajno prisutnim i uvijek zanimljivim Kraljevićevom oku, ali i s primjetnom razlikom u kvaliteti slika. Na što želimo ukazati nego li da: »S radovima požeške faze Miroslav Kraljević dostiže visoku razinu osobne i osebnjane slikarske izražajnosti kakvom do tada nije ovladao.«²⁸

Prostor nam nažalost ne dozvoljava daljnje poredbe. No, nadamo se da je spomen na ovih nekoliko slika bio dovoljnim podsjetnikom, ne samo na Kraljevićevu slikarsku baštinu (ali i na udjel koji je Požega imala u stvaranju te baštine. Požega — bilo da slika grad sam ili pejsaže u dolini, bilo da portretira svoje najbliže ili pak nastoji u jednom dahu naslikati konjske sapi ili pseću njušku — ostaje trajnim Kraljevićevim nadahnućem. »... do ovog ciklusa radova, do svoje požeške faze Miroslav Kraljević je u 'Minhenskom krugu' bio bez vlastitog identiteta i

26. »... »Moja beba« (41. slika 7.) je prva u nizu slika, u kojima Kraljević više ne izolira kao prije prikazani lik od njegove pozadine i okoline. Za nj više nema kao prije 'prostornih akcesorija', za nj postoje odslije, jednako kao u Cezanne-a, jedino još šarene mrlje kao motiv slike«. MIROSLAV KRALJEVIĆ, Dr. Artur Schneider, Zagreb, Izdanje »Savremenika«. Str. 10.

27. Isto. Str. 9.

28. Božidar Gagro, cit. djelo.

ravnopravnog udjela! Jednako tako, bez tih njegovih radova ne bismo u 'Minhenskom krugu' imali jednu od njegovih najvrijednijih, konstitutivnih komponenata!«²⁹

Time smo se dotakli i posljednjeg pitanja koje zahtijeva odgovor, onog koje se odnosi na vrijednost Kraljevićevoga, ne samo požeškog³⁰ već cjelokupnog opusa, te značenja koji je Kraljevićeva umjetnost imala za razvoj hrvatskog slikarstva 20. stoljeća. Ako se kao odgovorom na to pitanje poslužimo tekstom dr. Artura Schneidera koji, premda napisan davne 1918. godine, može u cjelosti poslužiti još i danas, nadamo se da time nećemo nimalo pogriješiti. Možda je upravo ta ocjena, s obzirom na Schneiderovu suvremenost s tim dalekim vremenom, za ovu prigodu i najrealnija.

»... Kraljević je prvi naš umjetnik, koji je misaono i svijesno a ne tek spoljašnjim načinom usvojio osnovna načela moderne umjetnosti... Promatramo li i rasuđujem li danas, kad nam je iza pet godina po njegovoj smrti tako reći neka idealna daljina, neka nužna distancija, Kraljevićev oeuve, ne prikazuje nam se on kao jedna gotovo, zaokružena i uskladana cjelina. U njemu se, suviše, kazuju elementi, iz kojih bi se, zacijelo, kasnije bila razvila i izgradila jedna snažna i samostalna umjetnička individualnost. Ali ovaj oeuve, takav kakav jest, rudimentaran, znači ipak u razvoju naše likovne umjetnosti jednu određenu ishodnu točku. Umjetnička ličnost Miroslava pl. Kraljevića tako je snažna, da se s utjecajima njezinim susretamo još i danas u djelima najmlađe naše umjetničke generacije.«³¹

Onog prohladnog prijepodneva u subotu 14. prosinca 1985. godine, kada je u Požegi na Kraljevićev stoti ro-

29. Isto.

30. »Medutim, cjelovitost ovog ciklusa Kraljevićevih radova vrlo snažno ističu i pojačavaju razlozi koji se tiču njegova ukupnog slikarskog razvoja, njegova doprinosa slikarstvu tzv. »Minhenskog kruga« (Račić, Becić, Kraljević, Herman) i još šire — razvoju modernog slikarstva u Hrvatskoj.« Božidar Gagro. Cit. djelo.

31. Dr. Artur Schneider. Cit. djelo. Str. 1.

dendan, sa spomenika koji ga prikazuje u polufiguri s kistom i paletom u rukama skinut zastor, bio je to tek mali znak pažnje grada Požege svome sinu. Znak pažnje toliko nalik kiti cvijeća ili posveti napisanoj u knjizi i poklonjenoj slavljeniku. I nehotice opažamo igru sudbine povezujući otkrivanje spomen-popsrja Miroslava Kraljevića s otkrivanjem spomen-ploča slavnim Požežanima one davne 1911. godine. Kao što je Kraljević izradio portrete požeških velikana: Babukića, Jurkovića i Tomića za spomen-ploče podignute u njihovu čast, tako je sada njemu u spomen grad podigao spomenik. Ta poredba podsjeća nas da je Kraljević još onda svome gradu ostavio u baštinu dio svoje mladosti a s njome i želju da njegova djela, nastala u ovome gradu a sada rasuta zemljom, jednom budu vraćena u Požegu, u njegovu memorijalnu sobu.³²

Slavonska Požega, Kanižličeva 15. — spomen-popsrje Miroslava Kraljevića

32. Kada smo prionuli pisanju ovog teksta, namjera nam je bila njime pojasniti i olakšati praćenje »Kronologije obilježavanja 100. obljetnice rođenja slikara Miroslava Kraljevića«, dok je sama kronologija zamišljena kao sujet želja i nastojanja da tu značajnu obljetnicu Požege dostojno obilježi. Medutim, umjesto nekoliko redaka kraćeg uvoda nastao je opširniji tekst kojem i nadalje ostaje namjera da bude uvodom u kronologiju koja slijedi.

KRONOLOGIJA

Obilježavanja 100. obljetnice rođenja slikara Miroslava Kraljevića

I — OSNIVANJE ODBORA I IZRADA PROGRAMA

Travanj 1983. — Koncept Eleonore Geber (pisan rukom) s idejom o obilježavanju 100. godišnjice rođenja slikara Miroslava Kraljevića i s prijedlogom osnivanja Odbora.

29. travnja 1983. — Centar za kulturu i obrazovanje, Slav. Požega (u daljnjem tekstu samo Centar), dostavlja prijedlog o osnivanju Odbora — Komitetu za društvene djelatnosti općine Slav. Požega (dalje KDD). U prijedlogu je naznačen program od 8. točaka. S istim su poznati SIZ kulturu općine Slav. Požega i RSIZ u oblasti kulture.

15. lipnja 1983. — RSIZ, u dopisu upućenom Centru, prihvaća predloženi program s napomenom da ga treba »razraditi, cdrediti izvršioce pojedinih dijelova«, a i da program treba biti »verificiran od općinske SIZ kulture«. Na prijedlog RSIZ-a, Centar s programom upoznaje i Republ. konferenciju SSRNH.

7. srpnja 1983. — »Informacije o obilježavanju 100. — godišnjice rođenja Miroslava Kraljevića, stanje 6. 7. 1983.« (Centar).

11. srpnja 1983. — SRNH OK SP predlaže Općin. skupštini članove budućeg Odbora.

12. srpnja 1983. — Osnovan je »Odbor za obilježavanje 100. godišnjice rođenja slikara Miroslava Kraljevića«

14. srpnja 1983. — Centar, koji je zajedno s KPD zadužen za obavljanje administrativnih i organizacionih poslova Odbora, predlaže Skupštini općine »Centar«, Zagreb, podizanje spomen-ploče M. Kraljeviću na kući u kojoj je umro, u Medulićevoj ulici br. 3.

14. srpnja 1983. — Centar se obraća radnim organizacijama s područja općine Slav. Požega, s »molbom da u godišnji financijski plan i program za 1984. godinu uvrste izvjesnu svotu sredstava za fond Miroslav Kraljević

Rujan 1983. — Centar dostavlja SIZ-u u oblasti kulture općine Slav. Požega, prijedlog programa proslave i financijski plan.

9. siječnja 1984. — Centar upoznaje prof. dr Matka Peića s gore spomenutim programom kojom prilikom je i zamoljen da izrazi svoje primjedbe: »Nas prvenstveno zanimaju Vaše primjedbe na koncepciju ovog programa i Vaši prijedlozi za njegovo poboljšanje.«

Travanj 1984. — Sastanak s prof. dr Matkom Peićem, direktora Centra Nikole Cvjetkovića i predsjednika OKDD Zvonimira Fridricha. Tema: »Proslava 100. godišnjice rođenja slikara Miroslava Kraljevića«. (Pro memoria).

6. srpnja 1984. — »Prijedlog financijskog plana 1984. godine za obilježavanje 100 godina rođenja Miroslava Kraljevića.«

6. srpnja 1984. — Održan je sastanak Odbora. Na odboru se raspravljalo o prijedlogu programa za obilježavanje 100. godišnjice rođenja slikara M. Kraljevića.

Rujan 1984. — Općinska skupština i Odbor donose konačan oblik programa koji sadrži 12 točaka:

1. Osnivanje memorijal. prostora M. Kraljevića (u Slav. Požegi).
2. Osnivanje fondacije »Miroslav Kraljević« (za otkup djela, ali i za stipendiranje talentiranih pojedinaca, studenata slikarstva Slavonije i Baranje.).
3. Postavljanje spomen-biste Miroslavu Kraljeviću (u Slav. Požegi).
4. Postavljanje spomen-ploče u Zagrebu.
5. Izložba slika, crteža i skulptura Miroslava Kraljevića.
6. Kalendar s reprodukcijama slika M. Kraljevića. (za 1985.)
7. Simpozij o životu i djelu Miroslava Kraljevića.
8. Izrada plakata »100. godišnjica rođenja Miroslava Kraljevića.«
9. Izrada prigodne poštanske marke.
10. Izrada prigodnih razglednica i značaka.

11. Knjiga o životu i djelu M. Kraljevića. (Misli se na financij. pomoć u slučaju da dođe do tiskanja takve knjige, te o njezinoj promociji u Požegi).

12. Ostale priredbe.

Rujan 1984. — Elecnora Geber odlazi iz Muzeja Požeške kotline.

20. rujna 1984. — Centar upoznaje općinski SIZ kulture s konačnim oblikom programa i ujedno moli da se o tome obavijesti RSIZ.

24. siječnja 1985. — Centar upoznaje Razred za likovne umjetnosti JAZU, Zagreb, s programom obilježavanja spomenute godišnjice.

1. veljače 1985. — Na mjesto kustosa (u Odjelu za povijest umjetnosti), Muzeja Požeške kotline dolazi Ivan Srša (samim time uključen je u rad Odbora).

1. veljače 1985. — Predsjednik Odbora, Miroslav Badanjak, saziva sastanak Odbora zakazan za 8. veljaču. Prva točka dnevnog reda bila je: 1. Dogovor o provođenju programa proslave 100. godišnjice rođenja slikara Miroslava Kraljevića.

II — IZBOR LOKACIJE ZA POSTAVLJANJE SPOMEN-POPRSJA I ORGANIZACIJA NATJEČAJA ZA IZRADU SPOMEN-POPRSJA

8. veljače 1985. — Muzej Požeške kotline (u daljnjem tekstu MPK), za potrebe sastanka Odbora radi: »Prijedlog mjesta postavljanja spomen-biste (skulpture) Miroslava Kraljevića (1885-1985) povodom 100. godišnjice umjetnikova rođenja.«

13. veljače 1985. — Centar (MPK) upućuje Odsjeku za urbanizam i komunalne poslove općine Slav. Požega: »Zahtjev za utvrđivanje uvjeta uređenja zemljišta.« (Za lokaciju I varijante.)

6. ožujka 1985. — Centar (MPK) dostavlja Općinskoj skupštini (Komisiji za izbor mjesta postavljanja poprsja slikara Miroslavu Kraljeviću povodom 100-godišnjice rođenja) dvije varijante »Prijedloga za izbor mjesta postavljanja poprsja.« (Prva je ona od 8. veljače, a druga je

prijedlog lociranja poprsja u Kanižličevoj ulici ispred zgrade br. 15.)

15. ožujka 1985. — Predsjedniku Odbora, Miroslavu Badanjku, dostavljene su dopune prijedloga za izbor lokacije. (Centar-MPK).

20. ožujka 1985. — Predsjednik Odbora saziva sastanak Odbora zakazan za 25. ožujka. Prva točka dnevnog reda: Dogovor o postavljanju biste Miroslavu Kraljeviću (lokacija, natječaj za izradu biste i dr.).

25. ožujka 1985. — Prijedlozi lokacija koju je predložio MPK nisu prihvaćeni, već su uz dva nova prijedloga dati na razmatranje stručnjacima. (Zapisnik sa sjednice Sekretarijata Odbora).

27. ožujka 1985. — Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Osijek, obavještava Centar (MPK) o svojoj podršci pristupu problemu izbora lokacije o čemu je obaviješten u ožujku 1985.

29. ožujka 1985. — Centar (MPK) upoznaje Odsjek za urbanizam i komunalne poslove općine Slav. Požega s »Prijedlozima i Dopunama prijedloga za izbor mjesta postavljanja poprsja.«

29. ožujka 1985. — Izvršni Odbor Društva povjesničara umjetnosti SRH, Zagreb, poziva svog člana Ivana Sršu da prisustvuje sastanku Izvršnog Odbora u raspravi o lokaciji spomenika Miroslavu Kraljeviću u Slav. Požegi.

2. travnja 1985. — Centar (MPK) upućuje Institutu za povijest umjetnosti, Centar za povijesne znanosti, Zagreb, — »Zahtjev za mišljenjem o predloženim lokacijama za postavljanje poprsja Miroslavu Kraljeviću u Slav. Požegi.«

5. travnja 1985. — Centar (MPK) traži od Hrvatskog društva likovnih umjetnika, Zagreb, mišljenje o uvjetima raspisivanja javnog natječaja za izradu poprsja slikaru Miroslavu Kraljeviću.

11. travnja 1985. — Društvo povjesničara umjetnosti SRH i Odjel za povijest umjetnosti, Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, dostavljaju »Mišljenje o lokaciji poprsja tj. spomenika Miroslavu Kraljeviću u Sl. Požegi« Stručnjaci spomenutih ustanova suglasni su s pri-

jedlogom da se izabere lokacija u Kanižličevoj ulici ispred zgrade br. 15.

12. travnja 1985. - Centar (MPK) obaviještava sa spomenutim mišljenjem KDD općina Slav. Požega, Odsjek za urbanizam i komunalne poslove Slav. Požega i Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture Osijek.

24. travnja 1985. — Regionalni zavod Osijek daje suglasnost za lokaciju u Kanižličevoj ulici br. 15. u skladu s prijedlozima i mišljenjem Društva povijesničara umjetnosti SRH i Odjela za povijest umjetnosti, Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

29. travnja 1985. — Hrvatsko društvo likovnih umjetnika (HDLU), Zagreb, dostavlja Centru mišljenje o uvjetima raspisivanja natječaja s obrazloženjem da: »... iskustveno znamo da ukupna svota s kojom Odbor raspolaže nedostatna je za osnovnu provedbu i realizaciju javnog natječaja.«

30. travnja 1985. — Centar upoznaje KDD s mišljenjem Regionalnog zavoda Osijek o predloženoj lokaciji za spomen-poprsje.

20. svibnja 1985. — Centar upućuje HDLU »Zahtjev za mišljenjem o realizaciji poprsja slikaru M. Kraljeviću putem pozivnog natječaja (s prijedlozima autora).«

29. svibnja 1985. — HDLU dostavlja popis od 17 autora (kipara) koje se preporuča za ulazak u uži izbor pozivnog natječaja.

18. lipnja 1985. — Društvo povijesničara umjetnosti SRH, Zagreb, predlaže trojicu slijedećih kipara: Krunu Bošnjaka, Stanka Jančića i Mira Vuca.

20. lipnja 1985. — Centar (MPK) predlaže Odboru što hitniji sastanak kako bi se konačno odredila lokacija (na temelju pristiglih mišljenja) i odabrala trojica autora za pozivni natječaj.

Lipanj 1985. — Od Gliptoteke JAZU, Zagreb, zatražena je posudba kataloga nekolicine kipara koji se bave portretnom plastikom.

25. lipnja 1985. — Predsjednik Odbora, Ivica Pekčec, saziva sastanak Odbora zakazan za 2. srpnja 1985.

25. lipnja 1985. — Centar formulira financijski plan obilježavanje 100. godišnjice rođenja M. Kraljevića.

2. srpnja 1985. — Sastanku Odbora prisustvuju: Ivica Pekčec (predsjednik Odbora i predsjednik Skupštine općine), te članovi Anka Modrić, Marija Radonić, Nikola Cvjetković, Ivan Srša, Josip Barić, Mladen Milinović, Slavko Bartošak, Miroslav Badanjak, Đuro Ivančević, Zdenka Ivančević, Antun Crevar, Simo Banjanin, Željko Guzmić Zvonimir Fridrich (koji je vodio zapisnik). Na sastanku je prihvaćena lokacija poprsja u Kanižličevoj ulici ispred zgrade broj 15. Na temelju pristiglih mišljenja i prijedloga za izbor trojice autora (potpomognuto i ilustracijama iz njihovih kataloga), Odbor odlučuje da se pozivni natječaj uputi slijedećoj trojici: Kruni Bošnjaku, Zagreb, Svanu Vujičiću, Zagreb i Mati Šangu, Slav. Požega. U alternati (u slučaju da neki od predloženih autora odustane) bili su: Stanko Jančić i Miro Vuca. Visina prve nagrade određena je na: 150.000,00 din. Druga i treća su u istom iznosu (otkupne) i glase: 50.000,00 din (brutto).

3. srpnja 1985. — Centar (MPK) upućuje Općinskom komitetu za privredu, urbanizam i komunalno stambene poslove, Odsjeku za urbanizam i komunalne poslove, »Zahtjev za utvrđivanje uvjeta uređenja prostora.«

8. srpnja 1985. — Isti općinski komitet naručuje izradu projekta parterno-hortikulturalnog-ambijentalnog rješenja od organizacije A PLUS »GOŠA« Beograd.

12. srpnja 1985. — Centar (MPK) upućuju izabranim autorima ponude za sudjelovanje u pozivnom natječaju za izradu poprsja slikaru Miroslavu Kraljeviću.

18. srpnja 1985. — »Požeški list« objavljuje vijest o izboru lokacije za postavljanje poprsja.

Srpanj 1985. — Sva trojica autora kojima je ponuđeno sudjelovanje u pozivnom natječaju pozitivno odgovaraju na ponudu.

Srpanj-kolovoz 1985. — Autorima Centar (MPK) dostavlja: Tekst obrazloženja uz odabranu lokaciju i fotografije lokacije, te Idejni projekt parterno-hortikulturalno-ambijentalnog rješenja kojemu su autori: Elizabeta Plovanić, arh., Zlatko Uzelac, interdicipl. urbanist i Vladimir Marković, dipl. ing. pej. arh.

28. kolovoza 1985. — Izvršno vijeće Općinske skupštine Slav. Požega, izdaje uvjerenje da je lokaciju u Kanižličevoj potrebno hortikulturalno i parterno riješiti.

30. rujna 1985. — Završava pozivni natječaj.

1. listopada 1985. — Održano je žiriranje poprsja trojice autora. Članovi žirija bili su: dr Vinko Zlamalik (Predsjednik Društva povjesničara umjetnosti SRH, Zagreb), dr Željka Čorak (Institut za povijest umjetnosti, Centra za povijesne znanosti, Zagreb), interdiscipl. urban. Zlatko Uzelac (jedan od autora idejnog projekta za uređenje lokacije, A PLUS Beograd), ak. slikar Nenad Opačić (voditelj Galerije KARAS, Zagreb), ak. slikar Predrag Purić (tajnik Saveza HDLU, Zagreb) i ak. slikar Peruško Bogdanić (voditelj stručne službe HDLU, Zagreb). Zapisnik je vodio Ivan Srša (kustos MPK). Zaključak žirija: »U datim okolnostima, s obzirom da se ne želi odustatati od obilježavanja 100. godišnjice rođenja Miroslava Kraljevića, rješenje Krune Bošnjaka treba smatrati prihvatljivim, jer svojim likovnim kvalitetama zadovoljava kriterije, ali bi trebalo razmotriti mogućnost da se u Slav. Požegi izradi spomenk slikaru Miroslavu Kraljeviću u cijeloj figuri.«

10. listopada 1985. — »Požeški list« objavljuje tekst pod naslovom: »Izaberite skulpturu — poprsje«. U Izlož-

Izložbena dvorana Muzeja Požeške kotline, Izložba »Tri prijedloga za spomen-poprsje Miroslava Kraljevića« (slijeva: Svan Vujčić, Kruno Bošnjak i Mate Šango)

benoj dvorani MPK, postavljena su sva tri rada, kako bi građani i sami mogli reći svoje mišljenje. Skulpture su izložene od 2. do 16. listopada 1985.

17. listopada 1985. — Održan je sastanak Odbora kojem prilikom su članovi Odbora upoznati s odlukom žirija i stavovima i mišljenjem građana.

31. listopada 1985. — »Požeški list« objavljuje rezultate natječaja.

1. studeni 1985. — Centar (MPK) upućuje Općinskom komitetu za privredu, urbanizam i komunalno stambene poslove, Odsjeku za urbanizam i komunalne poslove, zahtjev za izdavanjem rješenja o postavljanju poprsja slikaru Miroslavu Kraljeviću.

13. studeni 1985. — Isti komitet izdaje gore traženo rješenje.

26. studeni 1985. — Ljevaonica umjetnina Zagreb, obaviještava Centar da je lijevanje poprsja Miroslava Kraljevića, rad ak. kipara Krune Bošnjaka, dovršeno te da ga se može podići.

2. prosinca 1985. — Centar (MPK) saziva sastanak Odbora radi dogovora oko definitivnog uređenja lokacije i radi dogovora oko protokola otkrivanja poprsja. Sastanak je održan 6. prosinca 1985.

22. studenog 1985. — Centar (MPK) na sastanku Odbora održanom toga dana, predlaže protokol otkrivanja spomen-poprsja.

14. prosinca 1985. — Svečano otkrivanje spomen-poprsja slikara Miroslava Kraljevića u prostoru Kanižličeve ulice, ispred zgrade br. 15. Poprsje je otkrio dr Jakov Sitrković, predsjednik JAZU, Zagreb. Nakon otkrivanja u zgradi općine održan je prigodni program, dok je uvodnu riječ o životu i djelu Miroslava Kraljevića održao prof. dr Matko Peić.

15. prosinca 1985. — »Vjesnik«, Zagreb objavljuje informaciju o otkrivanju spomen-poprsja (»Počasti M. Kraljeviću«).

19. prosinca 1985. — »Požeški list« objavljuje tekst o otkrivanju poprsja, pod naslovom »Požega Kraljeviću«.

Kruno Bošnjak, spomen-poprsje Miroslava Kraljevića

III — TISKANJE KALENDARA, RAZGLEDNICE I ZNAČKE

Krajem 1984. — Tiskan je kalendar za 1985. godinu s reprodukcijama djela Miroslava Kraljevića. Popratni tekst uz reprodukcije napisao je Matko Peić. Kalendar je izdao VELEBIT, OOUR »Grafotisak«, Zagreb. Fotografije (dia-pozitivi): Krešimir Tadić.

22. veljače 1985. — U Zagrebu su vođeni razgovori s prof. Želimirom Janešom u vezi izrade modela za značku.

13. ožujka 1985. — Centar (MPK) upućuju prof. Želimiru Janešu ponudu za izradu spomenutog modela.

4. travnja 1985. — Na osnovu pristiglih ponuda, Centar se odlučuje tiskanje razglednica s reprodukcijama slika Miroslava Kraljevića, ponuditi TURISTKOMERCU, Zagreb. Tog dana »Turistikomercu«, Zagreb predani su dia-kolori za potrebe tiskanja razglednica, autora Krešimira Tadića. Odabrane su slijedeće slike: »Autoportret sa psom«, 1910, »Djevojčica s lutkom«, 1911. i »Autoportret s lutlom.« Tiskanje razglednica dovršeno je krajem lipnja, a u prodaju su puštene tokom srpnja.

29. svibnja 1985. — Prof. Želimir Janeš dovršio je i dostavio model za značku, te je Centar na sugestiju samoga profesora tiskanje značke povjerio radnji Mataušić u Zagrebu. Izrada značaka dovršena je početkom srpnja kada je puštena u prodaju.

31. listopada 1985. — »Požeški list« objavljuje vijest da je Filatelističko društvo iz Slav. Požege tiskalo koverte s pečatom dana simpozija koji je održan u Požegi 25. listopada 1985.

IV — OSTALE MANIFESTACIJE

16. travnja 1985. — Delegacija Odbora za obilježavanje 100. godišnjice rođenja slikara Miroslava Kraljevića, položila je cvijeće na slikarov grob.

25. svibnja 1985. — U lapidariju Muzeja Požeške kotline priređena je izložba učeničkih radova na temu »Slikar Miroslav Kraljević«. Na izložbi su sudjelovali učenici osnovnih škola grada Požege.

*Lapidarij Muzeja, Izložba učeničkih radova na temu
»Slikar Miroslav Kraljević«*

25. listopada 1985. — U Slav. Požegi održan je znanstveni skup na temu: »Život i djelo Miroslava Kraljevića«. Opširniji osvrt na taj skup objavljen je u »Požeškom listu«, od 31. 10. 1985.

20. prosinca 1985. — U Zagrebu je otkrivena spomen-ploča Miroslavu Kraljeviću, u Medulićevoj ulici br. 3.

Osim navedenih manifestacija treba još spomenuti da je u postupku osnivanje memorijalnog prostora Miroslava Kraljevića (akcija započeta u kolovozu i rujnu 1985. godine), zatim otkup, te nastojanje da se restauratorsko-konzervatorskim zahvatom sačuva i prenese u Muzej Požeške kotline zidna slika Miroslava Kraljevića »Sv. Juraj«, a u toku je i rad na katalogu za izložbu »Miroslav Kraljević — Josip Račić«, koja bi se u proljeće 1986. godine trebala održati u Požegi.

Manifestacije koje su uvrštene u program obilježavanja 100. obljetnice rođenja slikara Miroslava Kraljevića, a koje nisu održane, ili ih se nije moglo iz financijskih ili nekih drugih razloga izvršiti su slijedeće: Osnivanje fondacije »Miroslav Kraljević«, Plakat »100. godišnjica ro-

đenja Miroslava Kraljevića«, Izrada prigodne poštanske marke i promocija knjiga o životu i djelu Miroslava Kraljevića. Ovo posljednje nije se ispunilo iz razloga što dvije najavljene monografije, ona Vere Horvat Pintarić i ona Matka Peića, još uvijek nisu izašle iz tiska, premda je njihovo izlaženje najavljeno u 1985. godini.

*Slavonska Požega, Znanstveni skup o životu i djelu
Miroslava Kraljevića (1885—1985)*

Branimir Kempf

*IZ BIOGRAFIJE I BIBLIOGRAFIJE JULIJA KEMPFA
1864 — 1934)*

Moj otac Julije rođen je u Slav. Požegi prije 120 godina 25. siječnja 1864. kao 12. dijete svojih roditelja, pivarskog obrtnika Ferde Kempfa i majke Julijane. Osnovnu školu i šest razreda gimnazije završio je u Slav. Požegi, a zatim se 1880. godine upisao, iz osobite ljubavi prema učiteljskom zvanju, u prvi razred Učiteljske škole u Zagrebu. Trogodišnju učiteljsku školu završio je 1883. i položio završni učiteljski ispit. Kao pripravnik šk. g. 1881/82. napisao je članak »Knjižnica učiteljskih pripravnika«, koji je objavljen 1. III 1882. g. u časopisu Hrvatskog pedagoško-književnog zbora »Napredak« u Zagrebu kao prvi članak mladoga Julija Kempfa. U tom je učiteljskom listu i nadalje mnogo surađivao.

Prvo mu je učiteljsko mjesto bilo u Novom Vinodolskom, gdje je poletno službovao u Dječjačkoj pučkoj školi od 1883. do 1885. g. Pored pedagoških članaka u »Napretku« počeo je od 1884. g. pisati putopisne i pedagoške članke u časopisu »Hrvatska vila« i u omladinskom listu »Smilje« u Zagrebu.

Nakon raspisanog natječaja za popunu učiteljskog mjesta na Dječjačkoj pučkoj školi u Požegi, bio je imenovan, po molbi 1885. g. kao pravi učitelj Požežanin Julije Kempf. Tako se nakon dvogodišnjeg učiteljevanja u Novom, vratio moj otac iz Hrvatskog primorja u rodni grad Požegu, da u jesen 1885. godine nastavi s velikom ljubavlju svoj prosvjetni rad u osnovnoj školi. Otada će doživotno ostati u Požegi kao ugledni prosvjetni, društveni i književni radnik. Skoro 5 decenija je inicijator i promicatelj značajnih prosvjetno-kulturnih akcija u našem gradu i Požeškoj kotlini. 1934. godine taj je zaslužni

sin i oduševljeni zaljubljenik Slav. Požege, Julije Kempf, u svom obiteljskom domu 8. lipnja blago preminuo u 71. godini dragocjenog života.

Već potkraj 1885. g. bio je J. Kempf osnivač »Učiteljskog društva požeške doline« pa je 1886. na prvom društvenom sastanku u Požeškim Sesvetama, kao društveni tajnik i predavač, 1. XI. čitao raspravu »Spomen na veliku učiteljsku skupštinu g. 1886. u Pragu« koja je izašla u književnom listu »Balkan« u Zagrebu 1887. g. Spomenuto je društvo izdalo u Zagrebu za g. 1892, 1893. i 1894. »Učiteljski koledar« pod uredništvom Jul. Kempfa uz suradnju Šime Vudija, učitelja u Kaptolu.

U svome matičnom staleškom Učiteljskom društvu, bio je Julije Kempf stalni radiša i kao tajnik (1886—1904), podpredsjednik (1904—1910) i predsjednik (1910—1917). Također je dugi niz godina sudjelovao kao aktivni član i odbornik, u više požeških društava: od 1886. u Hrvatskom pjevačkom društvu »Vijenac«, u kojem je od 1887. do 1898. bio tajnik; od 1890. u »Narodnoj čitaonici«, tj. od 1903. »Hrvatskoj čitaonici« bio je od 1893. do 1906. tajnik i knjižničar; u Dobrovoljnom vatrogasnom društvu bio je od 1901. do 1922. tajnik, a zatim predsjednik, 1922—1934. Već 1898. godine bio je Julije Kempf osnivač podružnice Hrvatskog planinarskog društva (»Matica« od 1874. u Zagrebu) po imenu »Papuk«, koja je lije-po napredovala nekoliko godina, ali je 1903. g. prestala djelovati. Tek 1933. g. nastojanjem J. Kempfa ponovno je osnovana podružnica HPD u Slav. Požegi pod imenom »Sokolovac« (1933—1941). Iza II svjetskog rata, od 1950. godine obnovljeno je u Slav. Požegi Planinarsko društvo »Sokolovac«, koje se do danas, snažno razvilo pod vodstvom prof. Antuna Petkovića i suca Ivica Martineka.

U časopisu HPKZ »Napredak« izašli su od 1886. do 1891. g. Kempfovi značajniji članci: »Pozornost i zanimanje«, »Učitelj i putovanje«, »Mladi učitelj i drugovanje«, »Učiteljev rad i njegova zadovoljnost«, »Učiteljska društva« te rasprava »Daljnja obrazovanost pučkih učitelja«. To je pedagoško predavanje, odnosno raspravu s predloženim rezolucijama, čitao moj otac ljeti 1891. u Zagrebu na velikoj skupštini Saveza hrvatskih učiteljskih društava, koju je organizirao zaslužni predsjednik i vođa hrvatskog učiteljstva Ivan Filipović. Tada je u Zagrebu bila otvorena veoma uspješna Gospodarsko-šumarska jubi-

larna izložba prigodom 50-godišnjice Gospodarskog društva u Zagrebu (1841—1891), na kojoj su s mnogobrojnim izloščima sudjelovali Požeška gospodarska podružnica u zajednici s Učiteljskim društvom požeške doline, te u posebnom paviljonu Kutjevačko vlastelinstvo Turkovića.

Kao mladi učitelj u razdoblju od 1890. do 1900. J. Kempf je u ljetnim školskim praznicima mnogo putovao po Hrvatskoj i susjednim jugoslavenskim zemljama, te gotovo cijelom Podunavlju. Zanimljive »Bilješke s puta« tada su izlazile u omladinskom listu »Pobratim« u Zagrebu, pod uredništvom prof. Petra Markovića, Kaptolčanina.

Na nagovor svoga osobitog prijatelja Julija, odvažni Požežanin Dragutin Lerman za svoga drugog istraživačkog boravka u Kongo-zavalju (1888—1891) slao je zanimljiva pisma, koja je moj otac 1891. izdao u Požegi s predgovorom, a pod naslovom »Listovi iz Afrike od Dragutina Lermana, Požežanina, člana Stanleyeve Kongo-ekspedicije«. S trećeg boravka u Kongu (1891—1894) izašla je u Požegi 1894. g. Kempfova brošura »Novi listovi iz Afrike od Dragutina Lermana«. Kasnije je J. Kempf 1931. g. priredio za tisak s predgovorom i 100 slika »Afrički dnevnik Dragutina Lermana (1882—1896)«. Taj se prepis i originalni Lermanovi dnevnik nalaze od 1954. g. u JAZU u Zagrebu.

Nakon smrti Ivana Filipovića (28. X 1895), osnivača HPKZ-a (1871) i Hrvatskog učiteljskog doma (1889) u Zagrebu, izašao je u »Napretku« Kempfov komemorativni članak »U spomen nezaboravnom I. Filipoviću«. Godine 1896. izlazi u »Napretku« Kempfov opširni članak »Školstvo na českoj narodopisnoj izložbi u Pragu 1895. g.«, a zatim velika rasprava »Život i rad Ivana Henrika Pestalozzija, u slavu 150-godišnjice rođenja«. Godine 1898. nalazi se u književnom listu »Vijenac« Kempfov članak u nastavcima »Hrvatski pedagoško-književni zbor u Zagrebu«.

Prva očeva omladinska knjiga »Od Save do Adrije, Bosnom i Hercegovinom«, s 50 slika, tiskana je 1898. g. u Zagrebu u izdanju HPKZ-a. Drugo popunjeno izdanje te knjige izašlo je u Zagrebu 1907. godine, a treće prerađeno i popunjeno izdanje 1923. g. u tiskarskom zavodu »Tipografija« u Zagrebu. Drugu Kempfovu putopisnu knjigu »Uz obalu Adrije«, s opisom i slikama Hrvatskog

primorja od Opatije do Karlobaga, izdao je HPKZ 1902. godine u Zagrebu.

Od 1902. do 1917. godine Julije Kempf je ravnajući učitelj (upravitelj) Dječjačke pučke škole u Požegi. Kao agilni tajnik Dobrovoljnog vatrogasnog društva napisao je »Spomenicu o 30-godišnjem postojanju DVD-a u Požegi 1874/5 — 1904/5.«, koja je izašla tiskom Hrvatske tiskare u Požegi 1905. g. — U siječnju 1906. g. Julije Kempf se oženio Terezijom Filić, rodom 1880. u Požegi, dotadašnjom učiteljicom Gradske ženske stručne škole u Požegi. — Godine 1907. u đlačkom listu »Smilje« u Zagrebu izlazi prvi puta očev sastavak »1000 riječi iz hrvatske povijesti«. Iste godine izlazi u Požegi posebno izdanje u maloj brošuri »Mladom djačetu 1000 riječi iz hrvatske povijesti«, koja je knjižica ponovo izdana 1910. g., a 1913. g. doživjela i treće izdanje. — U zagrebačkom dnevniku »Hrvatska« objavljuje J. Kempf 1907. g. vrijednu ocjenu pedagoškog djela Davorina Trstenjaka »Zrio učitelj«, a 1908. g. ocjenu opsežnoga djela Antuna Cuvaja »Grada za povijest školstva u Hrvatskoj i Slavoniji«.

U razdoblju od 1898. do 1910. godine Julije Kempf je izvan školskog vremena marljivo skupljao građu i pisao svoje glavno književno djelo »Požega, zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i požeške županije«. To je monumentalno očevo životno djelo izašlo u tisuću primjeraka 1910. g. na 777 strana teksta, s 318 slika i 4 priloga tiskom »Hrvatske tiskare i knjižare« u Požegi. Kao pandan monografije »Požega« izašla je 1914. godine prije I svjetskog rata Kempfova knjiga »Iz Požeške kotline« na 190 strana i 130 slika u tekstu, namijenjena omladini, tiskom Lavoslava Kleina naslj. u Požegi.

Godine 1915. izašao je u glasilu »Hrvatski učiteljski dom« Kempfov odulji članak »Naša pučka škola i rat«, a u časopisu HPKZ »Napredak« značajniji članak »Načela uzgojne obuke«. U »Glasniku požeške županije« u ožujku 1917. g. izlazi očev oduševljeni članak: Jedna osobita knjiga — »Priče iz davnine« od Ivane Brlić-Mažuranićeve.

U jesen 1917. g., nakon navršene 34 godine učiteljske službe, imenovan je zaslužni Julije Kempf odlukom Kr. zemaljske vlade županijskim školskim nadzornikom kod županijske oblasti u Požegi, na kojoj će dužnosti ostati

do konca 1924. g., kad je umirovljen u Kraljevini SHS na službi kod Okružnog načelstva u Požegi.

U 1920. g. izašli su članci J. Kempfa u časopisu »Napredak«: »Pismene radnje u pučkoj školi« i »Prilog samoradnji učeničkoj«, a u listu »Smilje« članak o našoj rijeci »Savi«, koja od izvora do ušća sa svim svojim pritokama napaja i ujedinjuje zemlju Slovenčevu, Hrvatovu i Srbinovu. Godine 1921. u zagrebačkom dnevniku »Obzor« izlaze članci »Nove čitanke za pučke škole od dra Sigismunda Čajkovca«. Godine 1922. u »Vjesniku županije virovitičke«, Osijek, J. K. daje prikaz i ocjenu knjige prof. Stjepana Ratkovića »Savremeno staranje za djecu i mladež«. God. 1923. objavljuje »Uspomene na Dragutina Lermana« u knjiž. časopisu »Vijenac« u Zagrebu. God. 1924. u časopisu »Hrvatski učitelj« u Zagrebu izlazi članak »Ivan Filipović u Požegi — o stogodišnjici rođenja«. Iste godine napisao je J. Kempf omladinsku knjigu »Oko Psunja« — zemljopisno-povijesne crtice za mladež, koju je izdao HPKZ u Zagrebu tiskom tiskare C. Albrechta 1924. g.

U posljednjem deceniju svog zaslužnog života (1924 —1934) moj otac je dao sintezu svog životnog djela kao dokaz trajne ljubavi prema rodnom gradu Požegi i svojim sugrađanima. Potkraj 1924. godine na inicijativu Julija Kempfa bio je osnovan »Gradski prosvjetno-kulturni odbor« sa zadacima: organiziranje analfabetskih tečajeva, sabiranje knjiga za gradsku knjižnicu, javna pučka predavanja, osnivanje kulturno-historijskog muzeja i uređenje starog gradskog arhiva. Predsjednik odbora bio je gradski načelnik, a glavni poslovođa Julije Kempf. U ostvarivanju zadataka Gradskog prosvj.-kult. odbora najviše su gl. poslovođa i direktoru muzeja Juliju Kempfu od 1925. do 1934. g. pomagali požeški učitelji Ladislav Beršek i Marica Metzger, te sinovi Branimir i Tomislav. U razdoblju od 1925. do 1932. g. održano je u Slav. Požegi stotinu javnih pučkih predavanja, od kojih je 10 imao moj otac.

Voljom velike većine građana Slav. Požege izabran je umir. šk. nadzornik Julije Kempf 1925. g. za gradskog načelnika, koju je časnu i odgovornu dužnost savjesno vršio do 1929. godine. Proučavajući arhivsku građu iz požeške prošlosti, objavljuvao ju je u podlistku »Požeških novina«, a zatim je J. Kempf tu građu izdao u tis-

*Julije Kempf pred spomen-pločom na kući
Franje Čirakija 1926. god.*

kari Dragutina Rališa u Požegi 1926. g. (brošura s 223 str.) pod naslovom »Iz prošlosti Požege i požeške županije« — bilješke po vrelima iz domaćih arhiva. Godine 1927. izašlo je u Požegi u brošuri prigodno predavanje J. Kempfa »Janko Jurković, o stogodišnjici rođenja«. God. 1928. su u osječkom »Hrvatskom listu« izlazili mnogi očevi članci, a među njima u 8 nastavaka »Iz Dnevnika afričkog putnika Hrvata Dragutina Lermana«. Potkraj 1928. g. izašla je u listu »Hrvatski učiteljski dom« Kempfova pedagoška rasprava »Prvi među jednakima«.

Ljeti 1929. g. boravio je Julije Kempf na liječenju reume u Topuskom i sabrao historijsku građu, pa je iste godine izašla tiskom »Tipografije« u Zagrebu njegova knjiga »Lječilište Topusko u Hrvatskoj« na 107 strana s 20 slika. God. 1930. izašla je u Zagrebu brošura J. Kempfa »O grofovskoj porodici Jankovića Daruvarskih«, tiskom Zaklade tiskare »Narodnih novina« kao separadni pretpisak iz Vjesnika državnog arhiva sv. IV 1929. g. u Zagrebu.

U »Narodnim novinama« u Zagrebu 9. XII 1931. g. izišao je članak Julija Kempfa, predsjednika DVD-a, »Posveta i svečano otvorenje Vatrogasnog doma u Požegi« (6. XII 1931).

Godine 1932. izišao je očevo opširni članak »50-godišnjica Hrvatskog pjevačkog društva »Vijenac« u Slav. Požegi« u časopisu »Sv. Cecilija« u Zagrebu.

Godine 1933. izašla je zadnja očeva brošura: »Posljednja«... Dnevnik Ane Jelisave Janković, posljednje iz grofovske porodice Jankovića Daruvarskih, s njemačkog jezika preveo J. Kempf. Brošura je na 55 strana s više slika tiskana u nakladi »Dobra štampa« u Slav. Požegi u tiskari »Grafika« Antuna Kurtakera.

Pored navedenih književnih geografsko-historijskih djela i pedagoških članaka, Julije Kempf je u razdoblju od 1882. do 1934. napisao preko 400 članaka, koji su izlazili u pedagoškim i omladinskim časopisima, naučnim listovima i knjigama, te napose u lokalnim požeškim novinama i u zagrebačkoj i osječkoj štampi.

U ostavštini Julija Kempfa u obiteljskoj kući se nalazi rukopis pod naslovom »Moji memoari«, koje je napisao pred smrt od 1933. do 1934. g. u 3 sveska (bilježnice) na ukupno 608 stranica, stigavši do 1925. godine.

Nakon osnutka Gradskog prosvjetno-kulturnog odbora, moj otac je kao glavni poslovoda odbora počeo od 1925. g. sabirati darovane knjige za gradsku i muzejsku knjižnicu i sakupljati predmete za uređenje kulturno-historijske zbirke muzeja u Slav. Požegi. Prve prostoroje za muzej, knjižnicu i stari gradski arhiv (1800—1848. g. na latinskom jeziku) bile su dvije iznajmljene male sobe u Franjevačkom samostanu od 1925. do 1930. godine, s početnom arheološkom, kulturno-historijskom i etnografskom zbirkom. Prigodom proslave Tisućugodišnjice hrvatskog kraljevstva (925—1925) bila je priređena u dvorani Više i niže djevojačke škole prva izložba važnijih povijesnih dokumenata i muzejskih predmeta s narodnim rukotvorinama iz drveta i narodnim nošnjama iz Požeške kotline.

Godine 1930. uspio je Gradski prosvjetno-kulturni odbor za povećane muzejske zbirke, gradsku knjižnicu i gradski arhiv, dobiti bivšu županijsku dvoranu (danas velika dvorana Općinske skupštine) s 2 nusprostoroje, jednu za kancelariju muzeja, a drugu za smještaj gradske knjižnice s velikim ormarima i policama za gradski arhiv. Osim godišnje gradske novčane dotacije razvitku muzeja mnogo su pripomogli pojedini Požežani većim i manjim novčanim darovima i tako omogućili da se u toku 1930. g. nabave za muzej potrebni stolovi i vitrine, stalci (vješalice) za narodne nošnje, okviri za slike, staklo i dr. Za povećanje broja predmeta za muzejske zbirke, znatno su mome ocu pomogli mnogi učitelji i učiteljice i ostali prijatelji i bivši učenici u Požegi i širom Požeške kotline. Svečano otvorenje Gradskog kulturno-historijskog muzeja u Slav. Požegi održano je u nedjelju 19. listopada 1930. g. u velikoj dvorani muzeja, kojem su prisustvovali pored mnogo građana Požege i okolice predstavnici grada i kotara (sreskog načelstva) i predstavnici »Šijačkog kluba« iz Zagreba i Osijeka. Nakon uznositog pozdravnog govora i izvještaja Julija Kempfa o dotadašnjem razvitku požeškog muzeja, slijedila su usmena čestitanja i pismena priznanja osnivaču i ravnatelju muzeja kao vjernom čuvaru i promicatelju požeške kulturne baštine.

Muzejska kulturno-historijska zbirka i nadalje se punjavala dobrohotno darovanim predmetima stanovnika Požege i Požeštine tako da je do polovine 1934. godine imala ukupno preko 9000 inventiranih priloga. Očekuju-

ći profesorsko namještenje stalno sam s marljivim ocem surađivao od 1. XII 1933. g. u muzeju, a nakon očeve smrti (8. VI 1934) ostao sam kustos muzeja i nastavio njegov požrtvovni rad do jeseni 1935. godine, kada sam nastupio profesorsku službu u Strumici u Građanskoj školi kao suplent s položenim prof. ispitom iz povijesti i zemljopisa.

Na trajnu uspomenu za neprolazne zasluge Julija Kempfa za rodni grad Požegu, priredio je Gradski prosvjetno-kulturni odbor u Slav. Požegi 1936. godine pod vodstvom predsjednika gradske općine dra Leona Cirakija i agilnog tajnika odbora Ladislava Beršeka, v. d. kustosa muzeja, 18. listopada u nedjelju, svečanu proslavu otkrivanja brončane spomen-ploče s reljefom na Kempfovoj kući (danas u ul. Julija Kempfa 31) i brončanog poprsja Julija Kempfa u Gradskom muzeju (umjetnički radovi kipara Antuna Petrovića 1932. g., rodom iz Rešetara kod N. Gradiške, prof. u Obrtnoj školi u Zagrebu). Tekst na spomen-ploči glasi: Svome najzaslužnijem sinu JULIJU KEMPFU, rođ. 25-I-1864 8-VI-1934, podigoshi zahvalni Požežani i prijatelji. Otkrila Braća Hrvatskoga Zmaja 1936.

Ljubazni i ljubljani oče Julije, neka Ti je u našem rodu i narodu i svim zbratimljenim narodima u Titovoj SFR Jugoslaviji vječna hvala i slava!

Branimir Kempf

IZ KORESPODENCIJE: GJURO SZABO
— JULIJE KEMPF

Kada je moj otac Julije Kempf, kao ravnajući učitelj Dječjačke pučke škole u Požegi i zaslužni pisac monografije »Požega« (1910), imenovan 1911. godine konzervatorom Zemaljskog povjerenstva za čuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji (akt br. 35 od 11. VIII 1911.), doskora je počelo službeno i prijateljsko dopisivanje između profesora Gjura Szabe, tadanjeg tajnika Zem. povjerenstva, i moga oca.

Zem. povjerenstvo. . . , Zagreb, 5. ožujka 1912.

Br. 26. Veleštovani gospodine! Vaše se pismo od kolovoza 1911. nije izgubilo, već sam baš zato, što ste se Vi odjavili, pečat konservatorski poslao i videći Vašu spremnost ponudio popis i kartu svih iole zanimljivih mjesta u požeškoj županiji, koji ću Vam poslati čim se dovrši, a to će još neko vrijeme potrajati, jer je to opsežan, a sadržavati će ujedno i program za sav rad u požeškoj županiji. Dakako da će biti i drugih mjesta, koje tek valja potražiti.

Za sad izvolite primiti izraz poštovanja od odanog Vam **prof. Gj. Szabe**, (v. r.) tajnika povjerenstva.

Zem. povjerenstvo. . . , Zagreb, 11. kolovoza 1912.

Br. 79. Veleštovanom gospodinu konservatoru Juliju Kempfu u Požegi. Na Vaš izvještaj od 2. kolovoza 1912. primjećuje ovo povjerenstvo, da mu je žalostno stanje samostana u Velikoj poznato: tijekom dugih decenija nije se baš ništa učinilo, da se išto sačuva. Tako je zgrada došla u ono stanje, kako ste ga Vi, veleštovani gospodine, zatekli. Nu kako mi neimamo nikakova zakona, po kojem bi vlasnik bio dužan takovu građevinu čuvati, koja je

danas prestala služiti namijenjenoj svrsi, koja je tako trčna, da bi opravak njen stajao ogromne svote, koje novi vlasnik pogotovo nebi htio žrtvovati, ne preostaje ino, već zamoliti vlasnika za sačuvanje, upozorivši ga na zanimljivost tog spomenika. A da se sačuva bar spomen na taj samostan, dati će ga povjerenstvo arhitektonski snimiti i fotografirati, pa moli Vas, veleštovani gospodine, da budete izaslaniku na ruku.

Predsjednik povjerenstva: Tadija Smičiklas, uz. prof.

Gj. Szabo (v. r.).

Zem. povjerenstvo. . . , Zagreb, 7. I. 1915.

Br. 1 — 1915. Veleštovani gospodine! Za Vaš iscrpivi izvještaj ovo Vam zem. povjerenstvo najljepše zahvaljuje, te će se upotrebiti, kad se bude izrađivao inventar hist. i najst. spomenika županije požeške. — Što se tiče samostana u Velikoj, to je izaslanik ovoga povjerenstva isti pomno pregledao i kr. zem. vladu izvijestio. Pokazalo se, da je od gotske crkve ostalo samo nešto kod sanktuara (srodno s građevnim stanjem kapele u Drenovcu) i zasedani gotski ulaz iza oltara. Cijela je ostala građevina djelo XVIII vijeka, a nije trošna, već upravo vandalski zapuštena. — Što se tiče ostataka opatije Rudina, to je vrlo žalosno, da se ovako nesmiljeno s njima postupalo. Naročito je šteta za izginule napise, koje je još potpisani vidio, a pogotovo za jedan turski napis. Slikarije su bile vanredno živim bojama izvedene, a mogle su još iz XV vijeka potjecati. Onaj kameni križ može tek iz XII v. biti, a sa starijim ga djelima spaja samo tradicija. Mjesto se Rudina spominje već god. 1210. Od posudja osobito je zanimljiva kadionica, izvedena valjda tijekom XVI v. Ova se kasna gotika sačuvala u zlatarskim radovima sve do XVII vijeka, a da nije puka imitacija postala. Prilaže se ovdje kao vrlo srodan primjer kadionica iz franjevačkoga samostana u Iloku, nastala u drugoj polji XVI vijeka. Kod misnoga ruha važan je oblik kazule, pa će u buduće biti potrebno, da se i cijeli komad fotografira.

Poznavajući Vašu skrb za upoznavanje historije Požege, mislim da će Vam dobro doći priloženi preris staroga grada požeškoga iz god. 1785. Ujedno Vam za sada šaljem lještojni izvještaj ovoga povjerenstva o spomenicima kotara Krapina — Zlatar, jer Vam ne možemo poštom poslati čitavoga Vjesnika hrv. arheol. društva, u ko-

jem je i ovaj izvještaj odštampan. — Bude li prilika posjetit će Vas izaslanik ovoga povjerenstva uskoro, te Vam i osobno izreći zahvalu. Požeške su crkve i građevine veoma zanimljive, te zaslužuju potanji snimak. — Ako još posjedujete fotografiju crkve u Orljavcu, bilo bi Vam ovo povjerenstvo vrlo zahvalno, da mu istu odstupite.

Sa svim poštanjem, po nalogu predsjedništva prof. Dj. Szabo, tajnik (v. r.)

Vlastoručno pismo Julija Kempfa:

Veleugledno predsjedništvo! Čast mi je tek sada — nakon podulje boljetice — zahvaliti se za priposlanu knjigu »Spomenika« i za prijazne upute glede nekih požeških starina, koje će mi upute vrlo dobro doći kod daljnega rada. Žalim, što ne mogu poslužiti sa slikom crkve u Orljavcu, budući da je nijesam još posebno snimio. Zahvaljujem toplo i za tloris požeške tvrđe od 1785., koji sam već dao povećati, a slobodan sam lijepo zamoliti za kratku obavijest, gdje je sačuvan taj nacrt i ima li kakvi opis iz onoga doba — budući da je meni poznat jedino opis tvrđe (bez nacrt) baruna Berlichingena i Karla Palfija od 19. rujna 1770., što sam ga citirao na str. 371. svoga djela »Požege«.

S odličnim štovanjem i s toplom odanošću

U Požegi, 22. veljače 1915. Jul. Kempf (v. r.)
Zem. povjerenstvo. . . , Zagreb, 25. veljače 1915.

K br. 1 — 1915. Veleštovani gospodine! Ispunjavajući Vašu želju, javljam Vam, da se onaj plan grada Požege nalazi u zemalj. arhivu, nu opis nije nikaki priložen. Međutim sam saznao, da se nacrt grada Požege nalazi u Karlsruhe u vojnom arhivu, kamo je valjda sa spisima Ljudevita Badenskoga došao. Žali bože nije nam bilo moguće pre-risa dobiti, ma da je sam vel. vojvoda badenski već pri-volio, očito su tu po srijedi bile političke stvari. Nu za budućnost dobro je to zapamtiti. Iz onih opisa, koje ste Vi u svom djelu priopćili i onako si ne možemo prave slike stvoriti, pisani izvori nisu nikada za takove stvari dostatni. — Ako Vam u Vašem daljem radu uzmognemo u ičem pomoći, stojimo uvijek rado pripravnici.

Sa svim počitanjem **prof. Gj. Szabo, tajnik.** (v. r.)
P.S. U privitku dostavljam Vam 3 snimke kapele sv. Dimitrije u **Drenovcu.** To je vrlo lijepa kapela, koju Vam preporučam na pažnju, da ne dođe u ruke kakova kvartelja. Ako uzhelite može Vam se poslati kopija nacrtu i opis te kapele. (Ovu zadnju rečenicu je vlastoručno dopisao prof. Szabo).

Zem. povjerenstvo. . . , Zagreb, 4. I. 1916.

Br. 2. Veleštovani gospodine! Znajući da se Vi zimate osobito za povijest svoga rodnoga grada, šaljem Vam u prilogu kopiju staroga plana Požege, koju sam pribavio iz vojnoga arkiva u Karlsruhe. Plan je u toliko zanimljiv, što pokazuje mnogo točnije stari grad nego onaj nacrt, koji sam Vam prije poslao. Pravo reprodukcije zadržano je povjerenstvu. — Sa svim počitanjem odani:

prof. Gj. Szabo, tajnik povjerenstva (v. r.)

Zem. povjerenstvo. . . , Zagreb, Zrinski trg 11, 18. travnja 1916. Br. 25. Veleštovani gospodine! Čast mi je saopćiti Vam, da ću se iza Uskrsa naći u Požegi, pa Vas molim, da mi poklonite koji čas, da se uzmožemo porazgovarati o svim pitanjima, koja se tiču očuvanja spomenika požeškoga kraja.

Ostajem sa svim počitanjem odani

prof. Gj. Szabo, tajnik povjerenstva. (v. r.)

Zem. povjerenstvo. . . , Zagreb, 23. srpnja 1916.

Br. 46 — 1916. Veleštovani gospodine konservatore! Na Vaš cijenjeni dopis od 17. o. m. čast mi je priopćiti, da onaj ormar u sakristiji franjevačke crkve u Požegi ne može nikako ovaj muzej kupiti, jer premda je to vrlo lijepa i solidna radnja, opet to nije nikako komad za arheološki muzej, već bi prije spadao u muzej za umjetnost i obrt. A pogotovo je kup onemogućen veoma velikim objamom toga komada. Molim Vas najljepše, da o tome obavijesti-

te starješinstvo samostana. — Srdačno Vam zahvaljujem za vanredno lijepu fotografiju Kaptola, to je izvanredno uspjela stvar. Bit ću Vam veoma zahvalan za točne izmjere grada Velike; ja sam dakako mogao samo najnužnije mjere uzeti, nu za naše je to svrhe dostatno. Molim Vas lijepo izvolite naročito izmjeriti kutove.

Primite najljepši pozdrav i želju, da nestane uskoro svake bolesti u Vašoj vrijednoj porodici. Do skoroga viđenja ostajem odani

prof. Gj. Szabo. (v. r.)

Dopisnica prof. Gj. Szabe, Zagreb, 8. XI 1922.:

Gosp. inspektor Jul. Kempfu u Požegi

Veleštovani g. inspektore! Od srca Vam hvala za Vašu viest. Što se tiče klišeja koji Vam uvijek sve na dispoziciju. Što se naslova tiče, čini mi se bolje: »Oko Psunja«. Ako Vam treba što od mojih radova — stoji sve na Vašu upotrebu. Upozorujem Vas na moju studiju »Lijesnica«, za kraj oko Okučana. Ja Vas najsrdačnije pozdravljam, Vaš odani Szabo (v. r.).

Iz ostavštine Julija Kempfa priopćio

U Slav. Požegi, 10. III 1925. **prof. Branimir Kempf.**

Mirjana Šperanda

*RAD GOSPODARSKOG ODJELA GRADSKOG NOO-a
U VRIJEME PRVOG OSLOBODENJA POŽEGE 1944.
GODINE*

Slavonija je poslije kapitulacije Italije i Drugog zasjedanja AVNOJ-a bila izuzetno važno područje jugoslavenskog ratišta na kome se NOP uspješno razvijao, a oružana oslobodilačka borba vodila u širokim razmjerima. Stvaranjem velikog slobodnog teritorija koji je obuhvaćao skoro polovinu regije, raslo je raspoloženje i masovno opredjeljenje za revolucionarni program. U prvoj polovini 1943. godine u Slavoniji su stvorena najviša vojna,¹ partijska i politička rukovodstva,² a u toku je bio i proces izgradnje narodne vlasti.³ U drugoj polovini 1943. godine u toku je proces horizontalnog i vertikalnog povezivanja postojećih i novoizabranih NOO-a, a završen je do kraja 1943. godine formiranjem Privremenog NOO-a za Slavoniju,⁴ odnosno Oblasnog NOO-a za Slavoniju.

Narodnooslobodilačka borba u Požeškoj kotlini razvijala se uporedo s borbom u Slavoniji uopće. Ona je imala izuzetno važan značaj za tempo borbi i razvoj rata, te stvaranje slobodnog teritorija u Slavoniji zbog svog ekonomsko-političkog i geografskog položaja. Požeško gorje zatvara Požešku kotlinu u cjelinu na koju je bilo vrlo teško izvesti brze intervencije. Da bi onemogućio dalje širenje NOP-a, držanje Požeške kotline, stvaranje uporišta, neprijatelj je u Požegi, centralnom dijelu oslobođenog teritorija, imao najjaču posadu od 800 — 1000 vojnika.⁵

¹ Građa, knjiga 5, dok. 131, str. 298.

² Građa, knjiga 5, dok. 150, str. 341.

³ Građa, knjiga 5, dok. 150, str. 348.

⁴ U izvještaju Oblasnog komiteta KPH za Slavoniju upućenom CK KPH od 22. V 1943. god. prvi put spominjao Privredni oblasni NOO koga čini 7 članova.

Napadi njemačkih i ustaško-domobrantskih snaga na oslobođeni teritorij bili su žestoki, te su iz tog razloga na ovom području često boravile i najjače partizanske snage.

U proljeće 1943. godine u Slavoniji je neprijatelj poduzeo ofanzivu »Braun« i bitkom kod sela Šušnjara žestoko je poražen. Ova pobjeda značila je vojno jačanje, a to potvrđuje formiranje Šestog korpusa, zatim čišćenje neprijateljskih uporišta, odnosno oslobođenje do koga je došlo već tokom 1943. godine. Jača uporišta, Požege i Pleternica, savladana su u rujnu 1944. g. Ponovno zaposjedanje velikih garnizona kasnije, bilo je privremenog karaktera ili, bolje rečeno, bili su to pljačkaški upadi na oslobođeni teritorij.

Borbama za oslobođenje Požege prethodila je borba za žetvu u ljeto 1944. godine. Zaštita žetve je bio jedan od najprioritetnijih zadataka vojnih jedinica, ustanova VI korpusa i cijelog stanovništva. Njemačke i ustaške vlasti također su pridavale veliki značaj žetvi angažirajući oko 10.000 ljudi.⁵ Pod naletom XII divizije neprijatelj je morao braniti svoja uporišta, a nakon 15 žetvenih dana, uz učešće vojske i naroda, uspješno su bili obavljani žetveni radovi. Neprijatelj je bio blokiran u Pleternici i Požezi, a to dovodi do demoralizacije unutar njegovih garnizona.

Nakon uspješno obavljenog zadatka na pruži Zagreb—Beograd, Vrpolje—Osijek—Našice i Banova Jaruga—Pa krac—Daruvar, otpočela je borba za oslobođenje Požege. Neposredni napad na garnizon u Požezi određen je zapovješću Štaba VI korpusa od 5. rujna u 11,30 sati.⁷ Napad je bio planiran u sklopu akcije savezničkih aviona 5/6 rujna, a kako avioni nisu doletjeli, napad je ipak izvršen. Nije uspio do kraja zbog nedovoljne pripremljenosti. Odluka o ulasku u grad donesena je brzo i pomalo nepromišljeno. Iznenadni prodor neprijatelja od Pleternice, otpor ustaša i gestapovaca na Trgu, pogibija komandanta, uvjetovalo je obustavu i povlačenje NOV iz borbe.⁸ Ovaj napad je doveo do demoralizacije posada u oslabljenim

uporištima Pleternici i Požezi i one se povlače u Slav. Brod i Novu Gradišku.

Zbog teške vojne i političke situacije na jugoslavenkom ratištu i savezničkim frontovima, neprijatelj je povukao svoje snage iz Slavonije na druge frontove. Garnizon je prepušten ustaško-domobrantskim snagama koje u oslabljenim uporištima nisu mogle opstati, pa se povlače u jače centre, a u grad ulaze jedinice Požeškog NOP odreda i organi narodne vlasti. Određene pripreme za uspostavljanje vlasti učinjene su ranije. Grad je već 1942. god. imao prvi Ilegalni NOO od 3 člana i predsjednika, odbor žena, partijsku jedinicu i skojevsku grupu.⁹ Pripreme za organizaciju vlasti u oslobođenim gradovima izvršene su na vanrednoj sjednici Izvršnog odbora Oblasnog NOO-a za Slavoniju u kolovozu 1944. god. Oblasni komitet KPH je uputio Okružne komitete na način preuzimanja vlasti u gradovima.¹⁰ Zadatak ilegalnih NOO-a bio je da pripreme uvjete organizacije vlasti u gradovi-

Članovi Gradskog NOO izabrani na prvoj sjednici nakon oslobođenja 13. IX 1944. god.

5 Jerković, Mato. Borbe u Slavoniji za vrijeme četvrte i pete neprijateljske ofanzive. Vojnohistorijski institut JA, Beograd, 1951. str. 54.

6 Zbornik Vojnohistorijskog instituta JA, Beograd, tom XII, knjiga 4, dok. 94, strana 425 (dalje: Zbornik).

7 Zbornik, tom V, knjiga 33, strana 46, 47 i 48.

8 Zbornik, tom V, knjiga 33, strana 232—234.

9 Izvještaj Okružnog komiteta Nova Gradiška od 19. II i 3. IV 1944.

10 Lazić, N. Gradski NOO Slav. Požege 1944. g. Zbornik HISB, god. 19, br. 1, Slav. Brod 1982. god.

ma do oslobođenja. Okružni NOO, nadležan za područje Požege, prateći događaje oko oslobođenja, isticao je nužnost stvaranja narodne vlasti u gradu: Gradskog NOO-a koji je formiran čim je NOV ušla u grad. Bilo je to na prvoj sjednici održanoj 13. IX 1944. god. Za članove NOO-a bili su birani zaslužni i provjereni ljudi na čelu s predsjednikom koji je odgovarao za kompletan rad, te tajnikom koji je vodio organizaciju rada. Da bi se što brže uspostavilo mirnodopsko stanje, normalizirao život i uočili najprioritetniji zadaci, formirani su odjeli: upravni, gospodarski, sudski, socijalni, zdravstveni, prometni, prosvjetni, propagandni, a vremenom, prema potrebama, broj odjela se povećavao. Na čelu pojedinih odjela nalazili su se pročelnici koji su uočavali probleme i potrebe te izvještavali na sastancima Gradskog NOO-a o svom radu. Ova raspodjela poslova i zadataka i briga za narod, pokazala je ozbiljnost u konstituiranju i afirmaciji nove vlade. Uspostavljanje narodne vlasti može se sagledati na osnovu sačuvane knjige zapisnika Gradskog NOO-a.¹¹ Na prvom sastanku je rečeno: »Drug Zvonko¹² iznosi značajne i dužnosti narodno-oslobodilačkog odbora, te navodi da je dužnost NOO-a da se usko povezuje sa narodom, vodi računa o svom narodu, zatim mobilizirati sve što je sposobno za N.O.V.«¹³

Pitanja imovine, opskrbe vojske i naroda, trgovine, obrta, nastavak rada tvornica, stvaranje budžeta i drugo, rješavao je gospodarski odjel za koga su zaduženi pročelnici Simo Sekulić, Antun Drobni i Mile Petrović. U početku je bilo najvažnije rješavati prehrambene i stambene probleme, zatim pitanje ogrjeva, pomoć sirotinji i starcima. Trebalo je popisati svu napuštenu imovinu: »Napuštenu imovina koja se nalazi u gradu ima se još danas popisati, a za ovo se zadužuje drug Petrović. Ova imovina spada u gradski NOF za grad Požegu. Na ovo treba najstrože paziti, da se ne bi dogodila kakva krađa ili pljačka. Što se tiče trgovina židovskih i srpskih, ima sve

11 Knjiga zapisnika Gradskog NOO-a nalazi se u Muzeju Požeške kotline (dalje: Knjiga zapisnika).

12 Zvonko Brkić iz Oblasnog NOO-a.

13. Knjiga zapisnika. Zapisnik sastanka građana grada Požege kojem je prisustvovalo oko 50 građana, te članova Oblasnog NOO-a, Okružnog NOO-a, Kotarskog NOO-a, Kotarskog komiteta KPH održanog dana 13. IX 1944.

da se zapečati, vojska će uzeti što je njoj najpotrebnije i to uz revers. Kasnije će biti postavljeni povjerenici koji će obavljati trgovinu, kao i u ostalim trgovinama».¹⁴

Na drugom sastanku održanom 14. IX 1944. god. istaknuti su zadaci koje treba obaviti u gradu: ubiranje za električnu energiju i pitanje električne centrale i njenih radnika, rad gostiona treba nastaviti bez državnog poreza uz dogovorenu trošarinu, pijacovinu i maltarinu ukinuti, a sajmove održavati na uobičajen način.

Trebalo je nastaviti i sa radom Fleissigove tvornice, odnosno ispitati tko je sve vlasnik i od novca za struju isplatiti radnike. Da bi se isplaćivalo radništvo, dozvoljena je i prodaja posija i mekinja iz Kirovog mlina. Problem osvjetljenja grada s prenošenjem generatora s centrale na Ciglanu, zatim radno vrijeme trgovina, te sistem plaćanja gradskim radnicima u žitu, pitanja su rješavana na sastancima GNOO-a.¹⁵

Slijedeći sastanak, održan 25. IX 1944. godine, gotovo u cijelosti rješava gospodarska pitanja.

ZAPISNIK

sa sastanka gradskog NOO-a Požege, održanog 25. IX 44.

Politička situacija ostaje bez značajnijih promjena.

Drug Rončević predlaže da se otsada na sjednicu grad. N.O.O.-a sazivaju i Kotarski N.O.O.-i. Prijedlog je jednoglasno prihvaćen.

Posjednici židovskih i srpskih imovina bit će još jedamput pozvani, da stvari prijave. Tko se ne odazove s njima će se najstrože postupati. Zadužen Milanković i Drkulac (dopisano olovkom).

Što se tiče stvari izbjeglih bivaće razdjelivane najsiromašnijim i najubogijim. Stvari onih, koji su proglašeni narodnim neprijateljima pripašće nama. Za stvari onih za koje se ne zna čije je vlasništvo, biće pozvane dvije osobe. Osoba koja stvari nije prijavila, ta očigledno lopovski mi-

14 Knjiga zapisnika, Zapisnik sastanka NOO-a održanog dana 14. IX 1944.

15 Knjiga zapisnika, Zapisnik sa sastanka gradskog NOO-a Požege održanog 19. IX 1944.

sli, tko za njih zna treba se odmah prijaviti, da se s njim najstrožije postupi.

Stočni izbjeglica sa sela, ako se dokaže da je njihov vratiti, a ako je njihovih izbjeglih možda zadržati.

Zidovske će se radnje dvije ili tri sjediniti i sa inventarom predati povjereniku. Zatim trgovina počima kao i u ostalim trgovinama.

Od dana napada na Požegu svi ugovori i kupovina važe.

Što se tiče soli za općinu Bektež, djelenje bit će u dogovoru sa Okr. N.O.O.-om. U prvom redu treba ustanoviti koliko je još ima, jer se u prvom trebalo podmiriti naša vojska.

Za najsiromašnije za koje se zna da je zaista nemaju odredit će se jedna količina odmah. Zadužen Petrović (dopisano olovkom).

Prodaja crijepa koji Okr. N.O.O. potražuje, rješeno je na taj način, što će se za materijal uzimati hrana (ili novac).

Drug Srbin daleko je od toga, da zalazi u privatnu svojinu, ali predlaže, ako je nešto neophodno potrebno za naš narod (kao npr.: ulje za vršalicu) moraće se nasilno oduzeti, odnosno rekvirirati.

Zob pustare Ferovac može se prodavati samo u dogovoru s Kotarskim N.O.O.-om, dok će se za potrebe vojske rekvirirati i dati revers. Pitanje zobi ustupa se Kot. N.O.O.-u.

Potražnja putnih računa »Sempca« odbija se.

Građanstvo će mjesto bivšeg poreza plaćati akontaciju.

Odobrava se, da se građanstvo za rad oko berbe mobilizira: radnike u podrumu platiti, a berače i vozače mobilizirati.

Đuro Đokić bivši opć. bilježnik grada Požege prima se na rad u gradski N.O.O.

Drug Vlastnik predlaže da se izaberu iz sudbenog stola poneki suci, budući da tamo ima i naših ljudi, odnosno antifašista.

Đurić Nikola, a isto tako i Cepance (nećitko) Matija uzimaju se za povjerenike kod H. Stock i H. Nestle.

Pokrenuto je pitanje mogućnosti prodaje drva. Nemoćnima i najubogijim dat će se i drva i podvoz. Kupovina

će se odobriti onima, koji imaju manje od 3 m, što će se po lugu ustanoviti.

Trgovci manufakturne robe pozvaće se sutra u 6 sati popodne na dogovor, da bi se pitanje prodaje tekstila i manufakture rješilo.

Pitanje povjerenika kod Kira ima izvršiti drug Mile Petrović.

Članovima činovničke aprovizacije se ne odobrava pomoć, budući da su dobili plaću za 2 mjeseca unaprijed.

Gradska bolnica će se opskrbljivati krumpirom i povrćem sa kaznionice, a mlijekom sa Ratarnice.

Da bi se imala dovoljna količina struje za bolnicu iskopčaće se 2 ili 3 puta nedjeljno sva struja u cijelom gradu.

Odobrava se 200.000 ku zajma bolnici od okruž. N. O.O.a

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Tajnik:
Rikanović

Predsjednik:
Sekulić

Na kratkom sastanku održanom 27. IX 1944. god. ponovo se ističe problem imovine i vinograda izbjeglih. Zbog nedozvoljenog ulaska vojske u vinograde, zadužen je drug Drkulec da zajedno s komandom mjesta odredi dva građana koji će vojsku snabdijevati potrebnom količinom grožđa.

Slijedeći problemi, tada istaknuti su nabavka drva, prodaja crijepa, popravak dječje pučke škole, isplata Fleisigovih radnika u novcu.

Da bi se obavila berba, uzima se privremeno agrom sastanku izabran je još jedan pročelnik, zatim je širenih poslova unutar gospodarskog odjela, na navedenom sastanku izabran je još jedan pročelnik, zatim je izvršen prijevoz zapečaćene imovine izbjeglih, izabrana je komisija za raspodjelu ušura iz Kirovog mlina za potrebe vojske i naroda.

16 Knjiga zapisnika, Zapisnik sa sastanka Gradskog NOO-a održanog 28. IX 1944. god.

Zbog aktuelnih problema i zadataka te zajedničkog koordiniranja, bilo je potrebno da se održavaju sastanci sa svim strukturama NOP-a i izvan grada. Tako je prvi sastanak članova Kotarskog i Gradskog NOO-a održan 4. X 1944. Zajednička pitanja je trebalo razmotriti na jednom mjestu: npr. za prijevoz drva u gradske ustanove dat će podvoz Kotarski NOO.

»Kako je cijena kruha velika, drug Vlastnik daje jednu količinu brašna za otvaranje nove pekare po kretajućim današnjim cijenama. Kruh će se prodavati 150 ku po kilogramu«.

Na ovom sastanku se spominje da tvornica »Stock« za potrebe vojske daje 700 boca konjaka, 1000 kg marmelade i 100 kg himbera.

Na račun Gradskog NOO-a izdavali su se lijekovi za potrebe vojske, a u slučaju da zatreba, opskrba će ići preko Oblasnog NOO-a.

Zbog čvršćeg povezivanja sela i grada, naročito zbog održavanja vašara, odlučeno je da će se davati propusnice za grad i »pasuši« za stoku i to će se plaćati 50 ku za sitnu i 150 za krupnu stoku. Kupoprodaja će se vršiti uz prisustvo odbornika Kotarskog NOO-a i po jednog odbornika svake općine.

Važno je bilo i pitanje razvoja obrta, pa je u Orpljavcu uspostavljena kožara. Za sjetvene radove je trebalo osnivati posebne odbore na čelu sa članom gospodarskog odjela. Gradskog NOO-a. Tada je odlučeno da se mora izvršiti popis svih plugova i traktora i to prvenstveno onih na uglj i drva.

Slijedeći sastanak održan je sa članovima Oblasnog NOOa i ZAVNOHa.¹⁷ Tada su potaknuta brojna pitanja, a u izvještajima se osjećala odgovornost, obim poslova se povećavao, a vlast dobivala na ugledu. Tada je istaknuto da treba pomoći popaljenim krajevima, rješavati poljoprivrednu problematiku, posvetiti se stvaranju budžeta, razvoju obrta i idustrije, osigurati prehranu otvaranje vojničkih i oficirskih kuhinja i za NOOe. Cijene kruha su pale, a vršena je akcija prikupljanja stoke i žitarica (20000 kg pšenice, 28000 kg ostalog zrna). Nabavu krumpira ri-

ješio je kotarski NOO. a veću količinu soli dobila je vojska, zatim općine i grad.

Problematičan i nepravilan je bio odnos grada i sela. Poljoprivredia nije napredovala. Kirovi mlinovi su stavljani pod vojnu upravu, regulirano je i kontrolirano korištenje mlinova i određivanje ušura. Obrt je trebalo poticali zbog potreba vojske, opskrbu drvima treba isplanirati. Financije su bile u posebnom lošem stanju. Novac narodnih neprijatelja je konfisciran, a greška je učinjena kada je zauzet grad, jer je tada novac razdijeljen. Što se tiče trgovine, dolaskom u grad zatečena su tri tipa trgovina i to: građanske, narodnih neprijatelja, te srpskih i židovskih vlasnika. Za njih su zaduženi povjerenici.

Iz Zapisnika sastanka članova ZAVNOH-a, Oblasnog NOO-a i članova Gradskog NOO-a održanog dana 10. X 1944.

Kroz ostale zapisnike u toku narodne vlade, koja je trajala do 17. XI, provlači se uglavnom ista problematika s tim što se može uočiti raznovrsna i bogata aktivnost pojedinih odjela, povećanje broja odjela i sve veća inicija-

17 Knjiga zapisnika, Zapisnik sastanka članova ZAVNOH-a, Oblasnog NOO-a održanog dana 10. X 1944. god.

tiva njihovih pročelnika. Tako je odjel prehrane imao najbogatiju atktivnost. Drug Šćulac i Relić su zaduženi da ustanove stanje školskih kuhinja, prehrambeni inventar predan je Kotaru.¹⁸ Na navedenom sastanku¹⁹ predsjednik izvještava da ima na raspolaganju 380 kg šećera. Pročelnik za zdravstvo predlaže da se jedan dio stavi na raspolaganje kotarskom NOO-u, dio vojnoj bolnici, a ostatak Gradskom NOO-u. Ovaj prijedlog je prihvaćen uz napomenu da se šećer za djecu, bolesnike i starce dijeli na preporuku liječnika. Na istom sastanku predložio je drug Pavlović da se tiskarima Rališu i Kurtnakeru da pomoć u hrani jer rade za Prop-odjel Oblasnog NOO-a. Prihvaćeno je da se pomogne Kurtnakeru, jer je prvi dobrog imovnog stanja. Drug Šćulac je obavijestio da školske kuhinje dobro rade, a predsjednik da Niža poljoprivredna škola daruje preko 10 jutara zemljišta zasadenog krumpirom i da se on može besplatno vaditi. Socijalni odjel je bio zadužen odrediti površinu onima kojima je krumpir potreban.²⁰ U zapisniku od 2. XI još se iz područja prehrane spominje, pod razno, potreba osnivanja činovničke menze i prolazne kuhinje. Dogovoreno je da se to učini u sporazumu sa Kotarskim NOO-om. Nakon diskusije je odlučeno da se osnuje zadružna mljekara, mesnica i pekara.

Po izvještaju druga Barunovića²¹ o organizacionim problemima prehrane informira se prisutne o živežnim namirnicama. Zatim, Kotarski NOO prema uputama Okružnog NOO-a izvještava da je predano oko 7 vagona žita i raznih živežnih namirnica oko 40.000 kg. Tada je predloženo da činovničko-nabavljачka zadruga snabdijeva živežnim namirnicama sve činovništvo. Pročelnik za prehranu je zadužen za sabiranje meda i masti na dobrovoljnoj bazi preko JNOF-a.

Osim prehrane bilo je važno održavati tvornice, obrt i trgovinu. U već spomenutom zapisniku od 16. X odlučeno je da se Fleissigovoj tvornici odobri zajam od 40.000

18 Knjiga zapisnika, Zapisnik Gradskog NOO-a održanog dne 27. X 1944.

19 Knjiga zapisnika, Zapisnik sastanka članova Gradskog NOO-a održanog 2. XI 1944.

20. Knjiga zapisnika, Zapisnik sastanka Gradskog NOO-a održanog dne 9. XI 1944.

21 Isto.

ku²² i hrana za radnike, a da potrebe ispita drug Vlastnik, pročelnik prehrambenog odjela.

Oblasni pročelnik za prehranu predlaže da se onemogućiti nesavjesnim obrtnicima prekomjerno bogaćenje na račun naroda.²³ Na istom sastanku su razmatrane dvije molbe. Prva za otvaranje gostione je odbijena, a ona za otvaranje trgovine za prodaju Fleissigovih artikala bila je prihvaćena. Što se tiče privrednog jačanja, zaključeno je da se osnuje zadružna kovačnica i kolarija za besplatne popravke seljaštvu i građanstvu. Dakle, u periodu kada je nared od svih ustanova NOP-a najintenzivnije osjećao rad Gradskog NOO osim pitanja prehrane bilo je stvarati i ekonomsku osnovu vlasti, dakle, voditi računa o poslovanju tvornica, zbrinjavanju radnika, razvoju obrta i trgovine, sprečavanju bogaćenja, špekulacija i kontroliranju cijena.

Obzirom da je ulaskom NOV u grad novac neprijatelja konfisciran i podijeljen, trebalo je osnovati budžet. U zapisniku sa sastanka Gradskog NOO-a održanom 16. X 1944. god. drug M. Petrović je bio zadužen da do 23. X osnuje budžet Gradskog NOO-a. Zadatak finan. odjela bio je namaknuti sredstva, pa je na inicijativu Oblasnog NOO-a uvedeno privremeno davanje raznih dažbina. Prema izvještaju pročelnika za financije, do sastanka 9. XI sakupljeno je 511.000 k za Okružni NOO i od 12. IX — 7. XI sakupljena je, za popaljena sela, svota od 4175662 k.

Nakon 67 dana slobode, afirmacije i ugleda Gradskog NOO-a, aktivnost narodne vlasti se prekida 17. XI, kada je grad ponovo zaposjednut. Ratne okolnosti otežavale su i usporavale djelatnost Gradskog NOO-a ali ipak, bez obzira na nepovoljne okolnosti, period demokratske vlasti je bio dovoljno čvrst da bi opstao i služio kao primjer ostalim gradovima. Dosljedno i s puno ozbiljnosti i inicijative, Gradski NOO provodio je demokratske principe, vlasti i tako stekao povjerenje morala.

22 Nije naznačeno čega, ali prema prethodnim podacima pretpostavljam da se radi o kunama.

23 Isto kao br. 19.

Dane Pavlica

*BRIGA NARODNE VLASTI ZA RAZVOJ
KULTURNO-UMJETNIČKE DJELATNOSTI
U SLAVONIJI U NOB*

(Odlomci iz veće cjeline)

U narodnooslobodilačkoj borbi umjetnost se javlja kao potreba za humanizacijom odnosa među ljudima, za izgrađivanje estetskih i etičkih sudova, te ocjenu vrijednosti čovjekovog rada uopće.

Protivnici narodnooslobodilačkog pokreta i konzervativni pripadnici pokreta u borbi za oslobođenje smatrali su da kulturne aktivnosti služe zabavi malograđanskih struktura koje nisu došle da se bore protiv agresora i domaćih izdajnika, i da je stvaranje kulturnih dobara u ratu gubljenje snage i vremena.

U situaciji kada nije bilo prostora za polemike i meditiranja, rukovodstvo NOB-a u kadrovskoj strukturi izvodilo je česte promjene i nije dozvolilo da kulturno-prosvjetne medije vode barbarosi koji bi kulturu pretvorili u običnu lakrdiju i doveli je u kontrapost stvarnoj kulturi i umjetnosti, a od propagande za kulturno-umjetnička oblikovanja napravili bi antipropagandu za kulturne vrijednosti koje čovjek stvara u posebnim uvjetima života.¹

POČECI KULTURNOG DJELOVANJA

Razvoj kulture i umjetnosti u Slavoniji, u uvjetima oslobodilačke borbe, logična je usporednica razvoja kul-

¹ Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske (dalje: IHRPH), zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske, Zbornik dokumenata (dalje: ZAVNOH), Zagreb 1964, dok. 184, str. 589.

turno-umjetničkog rada na oslobođenoj teritoriji Hrvatske i Jugoslavije.

Oskudna je dokumentacija o pionirskim koracima u ovoj djelatnosti na oslobođenom području sve do polovine 1942. godine, pa je predodžba o počecima nejasna i nedefinirana. Već je formirano mišljenje da je kulturno-umjetnička aktivnost u Slavoniji počela u jesen 1942. godine, međutim, ima podataka da je počela godinu dana ranije, na Papuku: U selu Kruševu omladina je uređila Dom kulture u kojem su priređivali igranke i kulturno-prosvjetne programe. U repertoar su unosili umjetnička štiva i narodne pjesme.²

Vrativši se iz borbe u Gornjim Vrhovcima,³ Papučko-krndijska četa zalagorovala je na Lomu (Papuk). Te večeri (6. siječnja 1942. godine) izvedena je za njih kraj logorske vatre priredba koju su pripremili rukovodioci Čete. Zima je bila neobično jaka, zato su borci naložiti vatre, pa su »glumci« repertoar nekoliko puta ponavljali.⁴

U siječnju 1942. godine partizani s područja Okučana izbjeglom narodu i borcima na Begovači priređuju kulturne programe, da bi im ublažili muke na zimi i snijegu, u zemunicama, i vratili povjerenje za ciljeve zbog kojih su pošli u borbu.⁵

Prešavši Savu (24. svibnja 1942.), borci Banijske proletherske čete okupljenom narodu iz Vrbovljana i Klenika izveli su dio programa kojeg su uvježbali i izvodili u Bosni na putu za Slavoniju. Program uz harmoniku i cjeelokupno raspoloženje boraca ostavilo je na narod snažan utisak.⁶

U prvoj polovini lipnja 1942. godine Banijska četa boravila je u Sobockoj, gdje je održala miting s narodom

2 »Požeški list«, 28. XII 1979, str. 8.

3 Ljubijanović, Srećko. Spomenici revolucije, SUBNOR, Slavonska Požega 1968, str. 36.

4 Kalendar za 1949. godinu, SKPD »Prosvjeta«, Zagreb 1949, str. 39. Vidi: Centar za društvena istraživanja Slavonije i Baranje u Slavonskom Brodu (dalje: CDISB), K-28, fascikla 5, registar 6-12/5, memoarska građa učesnika borbe u Gornjim Vrhovcima.

5 Čalić, dr Dušan. Svjedočenja o pokoljenju revolucionara, Zagreb 1992, str. 276.

6 Joka, Milan. Kazivanje autoru. Vidi: Miloš Crnobrnja: Banijska proletherska četa, drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Sisak 1981, str. 123-129, 132-136.

i razvila kulturno-prosvjetnu aktivnost. U toku narednih nekoliko dana ponovili su program u selima oko Bučja i Kamenskog Vučjaka.⁷ Bilo je to u skladu s naredbom Vrhovnog štaba i druga Tita da partizani u krajevima kroz koje prolaze moraju »vršiti jaku propagandu i politički rad« te »priređivati kulturne priredbe«.⁸

Ulazeći u drugo polugodište, Banijski su već imali oformljenu ekipu za kulturno-zabavne programe, koju je vodio Nikola Mraković Učo.⁹ Od boraca Čete oformljen je pjevački zbor, recitatorska i dramska sekcija. Program se sastojao od recitacija, odlomaka većih kazališnih komada (»Sluga Jernej i njegovo pravo«) i popularnog »Vrapca«.¹⁰

Bosanski proletherski bataljon iz sastava Odreda »Zdravko Čelar« prelaskom u Slavoniju u junu 1942. godine, osim vojnih vještina, donio je i nekoliko drugih vrtilina koje su bile u programu njihova rada. Diletantska grupa na repertoaru imala je skečeve, zborne i solo recitacije te borbene pjesme. Priređivanjem priredbi borci su još više postajali dio slavenskog naroda koji ih je prihvatio i ugostio. Prvu priredbu izveli su u Striježevici, a potom su do odlaska iz Slavonije gostovali u mnogim selima. Oni su utjecali na Slavonce da u svojim jedinicama formiraju kulturno-prosvjetne grupe a u jesen 1942. godine da osnuju Slavonsko partizansko kazalište.¹¹

Borci Dvanaeste slavonske brigade¹² formirali su dramsko-recitatorsku sekciju koja je u mjestima, gdje se Brigada odmarala, priređivala kulturno-umjetničke priredbe.¹³ Na borbenom pohodu kroz sela oko N. Gradiške i Požešku kotlinu u svim oslobođenim mjestima poslije mitinga borci su recitacijama i pjesmom u narodu stvarali raspoloženje i simpatije prema narodnooslobodilačkoj borbi.¹⁴

7 Joka, Milan. Kazivanje autoru. Crnobrnja, N. d, str. 172-176.

8 Vojnoistorijski institut. Zbornik dokumenata o NOR-u naroda Jugoslavije (dalje: Zbornik), Beograd, Zbornik, tom V, knj. 3, str. 16.

9 Crnobrnja, N. d, str. 52.

10 Isto, str. 236.

11 Puač, Dako. Kazivanje autoru, 14. III 1984.

12 Jungić, Đorđe Stijenkica: Dvanaesta je majka Slavonije... II izdanje, Osijek 1946, str. 7. Brigada je formirana 11. X 1942. u Budićima, Pakrac

13 Isto, str. 135.

14 Isto, str. 135. Uspjele su priredbe u Bačindolu, Rešetarima i Banićevcu (N. Gradiška).

Do kraja 1942. godine Slavonija je u kulturno-umjetničkom radu stekla izvjesna iskustva. U to vrijeme u nekim drugim krajevima Hrvatske istinu o NOB-u s partizanskih pozornica kazivali su profesionalci Zagrebačkog kazališta i amateri koje su oni u tom poslu obučili.¹⁵

SLAVONSKO PARTIZANSKO KAZALIŠTE

Agitprop Povjerenstva CK KPH za Slavoniju u listopadu 1942. godine formirao je Slavonsko kazalište koje ima petnaest članova.¹⁶ U to vrijeme mu je, osim ostalog, zadaća da propagira izbore za članove NOO-a.¹⁷ Prvu veću priredbu Kazalište je održalo u Voćinu. U programu učestvuje i glazbena sekcija. Prisutno je oko 500 gledalaca.¹⁸

Osnivanje Slavonskog kazališta pada uoči Partijskog savjetovanja na Zvečevu, 25—27. prosinca, koje je unijelo prekretnicu u radu mnogih foruma i organizacija. Broj omladinskih i partijskih jedinica naglo se povećao, a priliv boraca u jedinice svakodnevno je rastao.¹⁹ U proljeće 1943. godine izgrađena je osnova za formiranje Oblasnog narodnooslobodilačkog odbora za Slavoniju. Žene svoju pripadnost NOP-u manifestiraju putem NOF-a i AFŽ-a.²⁰

U organizacionom pogledu dolazi do promjena u partijskom vrhu. Umjesto Povjerenstva za Slavoniju i Sri-

jem formiran je Oblasni komitet KPH za Slavoniju. Stvoreni su uvjeti za formiranje Oblasnog komiteta SKOJ-a, Oblasnog odbora NOF-a i Oblasnog odbora AFŽ-a.²¹

Pri Štabu III operativne zone formiran je Centralni prosvjetni odbor za Slavoniju i Srijem²² koji ima zadatak da radi na pripremama za početak rada učiteljskih tečajeva i osnovnih škola. Otvorene su šire mogućnosti za agitaciono i propagandno djelovanje, izdavačku djelatnost, obrazovanje partijskih i drugih kadrova.²³

U takvim uvjetima pojačanu aktivnost razvija i Slavonsko kazalište prikazavši prije »Braun« ofanzive nekoliko priredbi u oslobođenim selima na području Pakraca i Slatinskog Drenovca.²⁴

Oblasni odbor AFŽ-a poklonio je Kazalištu zastavu od crvenog sukna sa zlatno izvezenom zvijezdom i natpisom: Prvo slavonsko partizansko kazalište.²⁵

Za vrijeme »Braun« ofanzive Kazalište je prestalo djelovati. Borci su uloge zamijenili oružjem i nalaze se u sastavu XII brigade, ali u određenim prilikama održavaju priredbe.²⁶ S njima su i članovi Prop-odjela, PK KPH za Slavoniju i polaznici skojevskog kursa.²⁷

Poslije ofanzive trebalo je mnogo vremena i još više upornosti da kulturno-prosvjetni rad zaživi. Neprijatelj je spalio domove kulture, kadrovi su bili u partizanskim jedinicama. Inicijativni odbor ZAVNOH-a traži da se u mjestima koja su bila zahvaćena ofanzivom, a tamo gdje je rad stagnirao, pojača aktivnost. U tu svrhu šalje upute kako rad treba organizirati.²⁸

Propagandni odjel ONOO-a za Slavoniju 15. kolovoza 1943. godine poziva borce i omladinu, koji imaju smisla za glumu, da se jave radi osnivanja kazališta.²⁹ Pripre-

15 Batušić, Nikola. Povijest hrvatskog kazališta, Zagreb 1978, str. 460—471.

22. IV 1942. pod vodstvom Vjekoslava Afrića u partizane su otišli zagrebački glumci, antifašisti: Salko, Repak, Ivka Rutić, Milan Vujnović, Zorž Skrigin, Joža Rutić i Zvonimir Cvija. Oni su 14. IX 1942. prešli u Bosnu, gdje su osnovali Kazalište narodnog oslobođenja Jugoslavije. Vidi: Hrvatsko narodno kazalište, Zagreb 1960, str. 114—128.

16 Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod (dalje: HISB). Građa za historiju NOP-a u Slavoniji (dalje: Građa), knj. III, dok. 177, str. 469. Slavonsko partizansko kazalište mijenjalo je više puta ime: Slavonsko partizansko kazalište, Slavonsko kazalište, Prvo slavonsko kazalište, Kazalište narodnog oslobođenja Slavonije, Kazališna družina Slavonije. U ovom radu bit će tretirano kao Slavonsko kazalište. Vidi: »Slavonski partizan«, br. 5—6, I. XI 1942, str. 37—38.

17 Građa IV, dok. 16, str. 42.

18 Građa IV, dok. 73, str. 172. Kazalište u to vrijeme ima 14 članova.

19 Čalić. Značaj partijskog savjetovanja Slavonije (25—27. XII 1942) za razvoj NOP u Slavoniji, HISB, Zbornik, br. 1/1963, str. 77.

20 Građa III, dok. 217, str. 555.

21 Zbornik, tom II, knj. 7, str. 234.

22 Hrvatski školski muzej (dalje: HSM), K-2607. Zapis o razvoju školstva u Slavoniji za vrijeme NOB. Vidi: Građa IV, dok. 119, str. 268.

23 Kao pod 18.

24 Aparac, Luka, Zavjesa Prvog slavonskog partizanskog kazališta. Kazališni bilten broj 5, Osijek 1955.

25 Život i rad Prvog slavonskog partizanskog kazališta, Kazališni bilten, br. 5, Osijek 1955.

26 Građa V, dok. 159, str. 372.

27 Građa V, dok. 22, str. 50.

28 ZAVNOH I, dok. 58, str. 136.

29 »Glas Slavonije«, br. 6, 15. VIII 1943.

me su trajale dugo i konstituiranje je izvršeno 25. listopada.³⁰ Na uvježbavanje programa za prvu priredbu novoformirani ansambl utrošio je dosta vremena. Pred publikom se pojavio 22. studenog s točkama: »Stara priča«, »Cestar Mujo«, »Seljakovo june«, »Radna bojna«, recitacijama i pjesmama koje je izvodio mali orkestar.³¹

Od osnivanja do oslobođenja Kazalište je dalo oko 400 priredbi.³² Radilo je u teškim uvjetima; bez opreme, bez stalne pozornice, glumci su vježbali na proplancima, stalno su bili u pokretu: jednom su s Dilja do Bučja za tri dana prepješačili oko 150 km.³³ Održavali su priredbe u neposrednoj blizini neprijateljskih uporišta (Skenderovci kod Slavonske Požege).³⁴ Pod takvim okolnostima radile su i druge kazališne grupe. U Uljaniku kod Daruvara Virovitičko kazalište bilo je opkoljeno, neki su glumci zarobljeni.³⁵ Kad je slavonsko kazalište gostovalo u Orahovici, u proljeće 1944. godine, od avionskih bombi poginula je članica Kazališta, drugarica Jovanka, mezzosopran, i njezin brat, borac.³⁶

Kazalište je imalo Pravilnik o radu koji je nastao u jesen 1943. godine. U njemu stoji naziv: Kazalište narodnog oslobođenja Slavonije,³⁷ koje ime je nosilo do promjene u: Kazališna družina Slavonije. U zadacima navedenim u Pravilniku, između ostalih, stoji: »Zadatak je Kazališta da potpomaže narodnooslobodilačku borbu, da izdiže kulturno-umjetnički nivo naroda, da razvija kulturno-umjetničko stvaranje i da proširi interes za kazališnu umjetnost«.³⁸

Pred zimsku ofanzivu 1944/45. godine, Kazalište se dijeli u dvije grupe. Jedna se pridružila jedinicama VI korpusa, a druga je prešla u Mađarsku pa u Vojvodinu

gdje je nastavila djelovati. U oslobođenom Osijeku grupe su se opet udružile.³⁹

Početkom 1945. godine u Požegi je osnovano, i tu je počelo raditi, Oblasno marionetsko kazalište, koje je trebalo svojom kulturno-prosvjetnom aktivnošću pokrivati cijeli slobodni teritorij u Slavoniji. Kazalište je održalo samo tri priredbe, dvije u Požegi i treću u Kaptolu kraj Požege, kada je prestalo raditi zbog čestih upada neprijatelja na slobodni teritorij.⁴⁰

RUKOVODEĆI KADROVI I ANSAMBL KAZALIŠTA

Od rukovodilaca Povjerenstva CK KPH za Slavoniju, u jesen 1942. godine, dobili su zadatak da formiraju kazalište Nikola Jakšić Gedžo i Ivica Gretić.⁴¹ Zadatak su izvršili na taj način što su glumce prikupili iz operativnih jedinica. U ansambl su ušli: Luka Aparac, Petko Levi, Saveta Kečanin, Marko Mijatović, Miro Klobas, Branko Fodor, Mitar Poljak, Ljubo Ojdanić i Marica Rakiževac »Strelka«,⁴² Soka Trbojević i Drago Dragičević,⁴³ Oto, Nada, Viktor, Laura.⁴⁴ Ako se pod nadimcima ne krije netko od već navedenih glumaca, Kazalište je imalo šesnaest članova. Prema drugim izvorima, bilo ih je dvadeset.⁴⁵

Kada je Kazalište drugi puta osnovano, ansambl je bio brojniji. Na slobodnu teritoriju prešao je scenograf i reditelj osječkog kazališta Đorđe Petrović, koji je pre-

30 Spajić, Emil. Narodno kazalište na oslobođenom teritoriju Slavonije 1942—1945. Osječki zbornik IV, str. 70.

31 »Glas Slavonije«, br. 17, 2. XII 1943. Vidi: »Revija«, br. 5—6/1961, Osijek 1961, str. 74.

32 Kazalište u NOB-u. Kazališni bilten, br. 5, Osijek 1955.

33 Kao 29, Vidi: Kazališni bilten br. 5, Osijek 1955, str. 8.

34 Kao pod 32.

35 Isto, str. 14. Vidi: »Revija«, 5—6, 1961, Osijek 1961, str. 78.

36 Kao pod 32.

37 Građa IX, dok. 41, str. 104.

38 Narodno kazalište na oslobođenom teritoriju Slavonije 1942—45, Osječki zbornik IV, str. 164.

39 Isto, str. 69.

40 Lipovac, dr. Milan. Školstvo i prosvjetno kulturna djelatnost na oslobođenom teritoriju Slavonije, Zaoreb 1981, str. 149.

41 SPAJIC, N. d. Vidi: Kazalište u NOB-u, Kazališni bilten, br. 5, Osijek 1955. Vidi: Građa IV, dok. 18, str. 44.

Vidi: Josip Korde: Kulturno-prosvjetna aktivnost NOP-a u Slavoniji, IHSB Slavonija u NOB, Slav. Brod 1966, str. 117; Organizacija kazališta povjerenja je Nikoli Jakšiću i Ivici Gretiću.

42 Nitko od autora ne navodi imena 14 ili 15 glumaca, koliko ih je Kazalište imalo u osnivanju. Spisak od deset imena napravljen je sintezom citiranih rukopisa: Spajića i Korde.

43 Život i rad Prvog slavonskog partizanskog kazališta, Kazališni bilten, br. 5, Osijek 1955, str. 4.

44 Spajić, N. d. Bilten, br. 5, Osijek 1955, str. 4. Vidi: Nikola Kaloper: Božica Talića cura partizanska, »Glas Slavonije«, 24. VI — 11. VII 1981.

45 Građa IX, dok. 41, str. 104.

uzeo upravu u družini. Politički rukovodilac (komesar) bio je Luka Aparac. Od prosinca 1943. godine politički komesar Kazališta postaje Ivan Flec, a od ljeta 1944. tu ulogu izvršava Joža Bunjevac.

U Kazalištu su radili slijedeći, pjevači ili svirači (bez naprijed navedenih): Đokica Milaković, Milan Vučinić, Ratko Zura, Slavko Pavlović i Hinko Singer. U proljeće 1944. u Kazalište je došao Emil Kutijaro, a u jesen iste godine: Stjepan Dobrić, Pero Dobrić, Nikola Čuk, Josip Hajnc i Ante Žunić.

Kraći ili duži staž u Kazalištu su još stekli: Maca Bencek, Marica Čačić, Ankica Vrban, Mica Psoška, Radovan Bardarić, Pero Kloc, Edita Husar, Dane Matić, Rudika Marin, Dušan Vuković, Slavica Marin, Milivoj Rakin, Marija Čupić, Biserka Prekodravac, Mileva Plavšić, Milan Markoci, Lela Kovačević, Anka Savić, Ivo Katale-nac, Nikola Perušić, Jelka Ljubetić i pionir Boris.

Iz Slavenskog kazališta otišli su: Emil Kutijaro i Đorđe Petrović u Centralnu kazališnu družinu Hrvatske, Hinko Singer u Kazalište »A. Cesarec«, pionir Boris u partizansku školu.⁴⁶ Iz Kazališta »A. Cesarec« u Slavensko kazalište prešla je Zdravka Higl i Dane Mejacki.⁴⁷

Pri Kazalištu je djelovala i muzička sekcija koja je u programima za publiku uvijek imala po neku numeru. U sekciji su bili zapaženi Ljubo Ojdanić, harmonikaš, i Hinko Singer, rukovodilac malog orkestra, koji je jedno vrijeme okupljao 40 izvođača. Orkestar je posjedovao sve potrebne instrumente.

Glazbena kultura imala je svoje mjesto u širokim narodnim masama. Na oslobođenom području Slavonije djelovalo je oko osamdeset i osam pjevačkih zborova.⁴⁸

REPERTOAR KAZALIŠTA

U nedostatku tekstova i skromnih mogućnosti ansambla, Kazalište je uvježbavalo solo recitacije, zborne recitacije i manje igrokaze. U početku je bilo interesantno i za gledaoce i izvođače, ali nakon mjesec-dva dana repertoar je postao otrcan i prepoznatljiv, pa u tom vremenu »Slavonsko kazalište ne zadovoljava«.⁴⁹ Tokom rada, posebno u 1944. godini, program postaje bogatiji i snažniji, »on je rastao zajedno s uspjesima narodne borbe, dobivao od nje na poletu i sam je davao polet«.⁵⁰ U to vrijeme Kazalište izvodi jače kazališne komade: »Teški časovi«, »Lupež iz Amsterdama«, »Dragopoljka«, »Na dnu života« i dr.⁵¹

Za dvije godine postojanja i djelovanja Kazalište je izvelo mnogobrojne solo recitacije, solo pjesme, zborne pjesme, zborne recitacije, zborne slavonske narodne pjesme, skečeve, komedije, dramske tekstove, solo interpretacije i improvizacije. Program su završavali Raportom, Kolom ili Vrapcom.⁵²

Režiseri Slavenskog kazališta odabirali su tekstove koji su na najadekvatniji način interpretirali revolucionarna gibanja u prošlosti i približavali ih jugoslavenskoj revoluciji. Kroz humor i satiru razobličavali su nenarodne režime, a popularizirali novu narodnu vlast. Događaje iz partizanskog života književno su uobličavali borci iz kolona i glumci te rijetki književnici. Korišćeni su tekstovi lijevo orijentiranih pisaca i revolucionara iz ranijih vremena.

Junaci u pozorišnim tekstovima podijeljeni su u nekoliko grupa. Jedni su borci za slobodu, koje je publika slavila i nagrađivala, drugi su fašisti. Glumci — nosioci negativnih uloga u narodu su loše prolazili. Žene i djeca vikali su za njima, ružili ih ne htijući znati da i takve uloge netko mora glumiti.

46 Pregled imena napravljen je prema izvorima: Spajčić, n. d; Osječki zbornik IV, str. 69; Kazališni bilten br. 5, Osijek 1955; Osječki zbornik V, Osijek 1956, str. 159. »Revija«, 5—6, str. 72.

47 Građa IX, dok. 76, str. 203.

48 Sinteza cit. radova: Spajčić Korda, Bilten 5, Osijek 1955; »Glas Slavonije«, br. 17, 2. XII 1943; »Revija«, br. 5—6, Osijek 1961, str. 74; HISB, f. CK-a 6/1—30/1—75—181, Izvještaj KK SKOJ-a Požege OK KPH Nova Gradiška, 11. IX 1943.

49 Građa IV, dok. 143, str. 343.

50 »Glas Slavonije«, br. 33, 14. XII 1944.

51 Kazališni bilten, br. 5, Osijek 1955, str. 8.

52 Osječki zbornik IV, Osijek 1954, str. 74; Osječki zbornik V, Osijek 1956, str. 159; Kazalište, list osječkog Narodnog kazališta, 7. XII 1967; Kazališni bilten, br. 5, Osijek 1965; »Glas Slavonije«, br. 17, 2. XII 1943; Revija, br. 5—6, Osijek 1961, str. 74.

Između pozitivnih i negativnih likova lavirali su kolebljivci kojima nije »mirisala« ni jedna ni druga strana. Oni su tražili svoje gnijezdo i čekali da rat završi pa da grade sopstveni život koristeći plodove tuđega rada. U mnogim igrokazima kolebljivci su kod publike prolazili slično negativcima.

AUDITORIJ KAZALIŠTA

Za vrijeme postojanja Kazalište je dalo oko 400 priredbi. Osim što su imali kraće predaha dok su uvježbavali program, u Orljavcu i Voćinu, gdje su imali nešto veći i pogodniji prostor, glumci su stalno u pokretu. Ponekad su dnevno prewaljivali do pedeset km. Priredbe su davali na otvorenom prostoru, u domovima kulture, školskim zgradama, seljačkim kućama, bolnicama; na položajima, u blizini neprijateljskih uporišta; po kiši, snijegu; za vrijeme bombardiranja i u raznim drugim prilikama. Gostovali su u selima, gradovima, zbjegovima, zdravstvenim ustanovama; na mitinzima, konferencijama, proslavama; aplaudirali su im borci, seljaci, ranjenici, prosvjetni radnici.

Kretali su se po cijelom slobodnom teritoriju Slavonije i brzo su prelazili iz mjesta u mjesto, na pr.: 16. srpnja 1944. godine bili su u Podsreću, 19. u Kutjevu, 20. u Mitrovcu, 22. i 23. u Velikoj, 29. u Orljavcu, 30. u Perencima, 31. u Đulovcu, i tako neprestano krstarenje: Dilj, Krndija, Papuk, Pšunj, Bilo-gora.

Da je Kazalište gostovalo na području Dilja, potvrđuje odlomak teksta Luke Aparca, koji kaže: »7. XI 1943. godine, nakon intenzivnih pokusa, došlo je do prvih izvedaba programa, 'Stara priča', 'Cestar Mujo', 'Seljakovo june', 'Radna bojna', te zbornih recitacija i pjesama uz nastup malog orkestra koji je vodio Hinko Singer. Toga dana prvi nastup družine bio je u Voćinu povodom zasjedanja Oblasnog narodnog odbora i konferencije učitelja. Poslije toga uslijedio je put preko naših planina Papuka, Pšunja, Ravne gore, Dilja i Bilo-gore te je družina bila u živom pokretu i nastupu svog djelovanja.«⁵³

Na konferenciji kod Pištana, u srpnju 1944. godine, kojoj je prisustvovalo nekoliko tisuća ljudi i gdje su izneseni rezultati takmičenja u skupljanju hrane i mobilizaciji boraca, program su izveli: Slavonsko kazalište, Kazališna družina Okruga Slav. Brod i folklorne grupe mađarske i čehoslovačke narodnosti.⁵⁴ Bila je to najava okupljanja kazališnih i diletantskih grupa Slavonije da se pokažu dostignuća na ovom području. Festival je trebalo održati krajem 1944. godine,⁵⁵ ali zbog nastale situacije na slavonskim frontovima, bio je zakazan za 6. 7. i 8. siječnja 1945. u Daruvaru. Do toga vremena na ratištima je došlo do mnogih promjena, pa je smotra otkazana.⁵⁶

KAZALIŠNE DRUŽINE OKRUŽNIH NOO-a I DILETANTSKE GRUPE

Diletantske grupe u selima na oslobođenom prostoru Slavonije razvijale su se, prvenstveno, u mjestima gdje su radile škole, jer su prosvjetni radnici, u to vrijeme najsposobniji i najvičniji takvom poslu. Poslije nastavnog rada okupljali su omladinu kojoj je bio zadatak da radi na kulturno-prosvjetnom izgrađivanju. U jesen 1943. godine priredbe su održane u nekoliko sela na području Pakraca,⁵⁷ iako se na području novogradiškog okruga mnogo ranije počelo osnivati grupe i omladinske domove.⁵⁸ Nisu postignuti vidniji rezultati jer nije bilo iskustva u radu i zbog nedostatka radnog materijala.

Na području Okruga Slav. Brod ovaj rad je tekao nešto sporije, jer u Agitpropu nije bilo osobe koja bi radila na ovim pitanjima.⁵⁹ Međutim, neovisno od Agitpropa OK KPH Brod, na nekim područjima omladina i druge orga-

54 Isto. Vidi: Izvadak iz dnevnika Kazališne družine za Slavoniju, Kazališni bilten, br. 5, Osijek 1955, str. 11.

55 »Glas Slavonije«, br. 35, 24. XII 1944.

56 »Glas Slavonije«, br. 36, 3. I 1945.

57 HSM, K-2607. Izvještaj o kulturno-prosvjetnom radu kotara Pakraca, br. 15/43, 31. XII 1943.

58 Grada IV, dok. 99, str. 217.

59 CENTAR ZA DRUŠTVENA ISTRAŽIVANJA SLAVONIJE, SLAV. BROD (dalje: CDISB), K-25/1, F-1, Reg. 1-2/1. Izvještaj Agitpropa OK KPH Brod Agitpropu OK KPH za Slavoniju, 17. V 1943; Isto, Reg. 2-4/1. Izvještaj, 14. VI 1943; Isto, Reg. 3-3/1. Izvještaj, 3. IX 1943.

53 »Revija«, br. 5-6, Osijek 1961, str. 74.

nizacije samoinicijativno pokreću rad. Za proslavu 1. maja 1943. god. Agitprop Komande Diljskog područja izveo je u Paučju igrokaz »Partizani idu«.⁶⁰

U izvještaju Kulturno-prosvjetnog odbora Oblasnog NOO-a z Slavoniju kaže se da je u D. Breznici opet počela raditi diletantska grupa (znači da je i ranije radila — primjedba D. P.) i da je oformljen pjevački zbor.⁶¹

Do kraja 1943. godine aktivnost na razvoju kulture zabilježena je u većini kotareva Slavonije: na području Grubišnog Polja, priredbe izvode pjevački zborovi i diletantske grupe,⁶² u Požeškoj kotlini su aktivni pjevački zborovi u nekoliko sela,⁶³ na području Daruvara krajem godine priredbe priprema osamnaest diletantskih grupa.⁶⁴

U toku 1944. godine broj diletantskih grupa i pjevačkih zborova stalno se povećava: na području brodskog okruga u veljači je registrirano sedam diletantskih grupa i jedanaest pjevačkih zborova. Njihova aktivnost je tada minimalna.⁶⁵ Mjesec dana kasnije u selima je otvoreno četrnaest omladinskih domova koji nisu iskorišteni za prave namjene, jer su i diletantske grupe pasivne.⁶⁶ Poslije toga skojevski i omladinski aktivni kulturnim aktivnostima prilaze ozbiljnije. Na općinskoj konferenciji USAOH-a Bračevci nastupala je diletantska grupa iz Mandićevca igrokazom »Nove žene«. Pjevački zbor iz V. Nabrđa otpjevao je nekoliko pjesama.

Na općinskoj konferenciji Sibokovac omladina iz St. Zdenkovca izvela je »Nove žene«. Poslije radnog sastanka općinske omladinske konferencije u Dubokoj program je izvela omladina iz Jasika s igrokazom »Nove žene« i omladina iz Čaglina čiji je zbor otpjevao nekoliko pjesa-

ma. Tih dana omladina Jasika priredila je u svom selu kulturno veče reprizirajući »Nove žene«.⁶⁷ Krajem travnja aktivno je trinaest diletantskih grupa koje nastupaju s igrokazima: »Nove žene«, »Mati«, »Cestar Mujo« i većim izborom recitacija.⁶⁸

Za proslavu 1. maja 1944. godine omladina iz Zdenkovca i Jasika okupljenom narodu u blizini Čaglina izvela je »Nove žene« i nekoliko pjesama. Svečanost je otvorena himnom Hej Slaveni.⁶⁹ U svibnju je na okrugu Slav. Brod atkivna dvadeset i jedna diletantska grupa. Na zboru u Paučju nastupali su pioniri iz Slobodne Vlasti, L. Varoši i Čenkova.⁷⁰ Grupe iz V. Nabrđa, L. Varoši, Mandićevca, Kindrova, Korduševca, Matković Male i G. Slatnika priređuju program kao domaćini i gostuju u susjednim naseljima.⁷¹ U srpnju djeluju dvadeset i dvije grupe.⁷²

Do kraja rujna na području virovitičkog okruga djeluje pedeset i jedna diletantska grupa.⁷³ U Slavoniji se koncem listopada 1944. godine kulturnom aktivnošću bavilo 123 takve grupe.⁷⁴

Na području Slavonske oblasti 1944. godine djelovale su kazališne družine okružnih NOO-a: Virovitica, Slav. Brod, Nova Gradiška i Našice.

Virovitičko kazalište sa jedanaest članova počelo je raditi 11. siječnja. Formirao ga je umjetnički rukovodilac Marin Rudi. Sjedište su imali u Đakovcu. U vlastitoj zgradi uredili su pozornicu i prostorije za probe. Prvu priredbu održali su 20. siječnja za mještane Đakovca i članove Oblasnog NOO-a. Program su ponovili tri dana kasnije u neposrednoj blizini Grubišnog Polja, gdje se nalazilo neprijateljsko uporište. Repertoar: »Jankec na straži«, »Seljakovo june« i neke druge točke.

60 Isto, fotokopija, 49/165. Izvještaj Komande Diljskog područja Staba III operativne zone o političkom radu na Području, 9. V 1943.

61 Arhiv Hrvatske (dalje: AH). Prosvjetni odjel ZAVNOH-a. Dopis KPO oblasnog NOO-a za Slavoniju IO-u ZAVNOH-a, br. 204/43, 21. X 1943.

62 Grada V, dok. 106, str. 246.

63 CDISB, f. CK-a, 10/1-31/2-4. Izvještaj KK SKOJ-a Slav. Požega OK KPH Nova Gradiška, 11. IX 1943. Zborovi su nastupili u Vraniću, Klisi, Orijavcu i Striježevici.

64 Grada IX, dok. 163, str. 452.

65 IHRPH, K-14/1556. Izvještaj KK SKOJ-a Đakovo o radu SKOJ-a i USAOH-a OK SKOJ-a Slav. Brod, 6. II 1944.

66 Isto, K-14/1557. Izvještaj o radu KK SKOJ-a Đakovo OK SKOJ-a Slav. Brod, 7. III 1944.

67 Isto, K-14/1560. Dopis KK SKOJ-a Đakovo OK SKOJ-a Slav. Brod, 21. IV 1944.

68 CDISB, K-25/1, F-2a, Reg. 16-16/2a. Izvještaj OK KPH Brod.

69 Isto, F-3a, Reg. 22-2/3a. Dopis OK KPH Slav. Brod OK KPH za Slavoniju, 24. V 1944.

70 IHRPH, Zagreb, KP-163/6389. Izvještaj OK KPH Brod, 30. V 1944.

71 Kao pod 60.

72 Isto, reg. 29-29/3a. Izvještaj OK KPH Slav. Brod, 30. V 1944.

73 Isto, F-2b, reg. 23-27/2b. Izvještaj OK KPH Slav. Brod, 1. VIII 1944.

74 IHRPH, SKOJ - 14/1538. Izvještaj OK SKOJ-a za Viroviticu OK SKOJ-a za Slavoniju, 4. X 1944.

U grupi su imali dva harmonikaša: Joža Neverkal i Fronto Žada, te gitaristu i solo pjevača Ratka Žuru pa je ansambl bio sposoban da zadovolji i profinjene ukuse publike. Nastupali su na području okruga, odlazili su ili dočekivali borce iz jedinica, ugošćavali ranjenike u bolnicama.

Krajem polugodišta Kazalište je povećalo ansambl na čamnaest članova. Ali doživjelo je i udarac kad je neprijatelj zarobio osam njihovih drugova.⁷⁵

Kazališna družina Okružnog NOO-a Slav. Brod osnovana je u proljeće 1944. godine i zadatak joj je da održava priredbe na području brodskog i đakovačkog kotara. Za 1. maj prikazala je igrokaz »Nove žene«. U srpnju je posjetila deset mjesta na području Broda i Đakova.⁷⁷ U rujnu Kazalište gostuje na oslobođenom i poluoslobođenom području Županje. Tada je stručni rukovodilac Kazališta Sreto Avramović,⁷⁸ a zborovođa Janko Kostelnik⁷⁹ i Dita Kovač.⁸⁰ S Kazalištem je nastupala kao recitator učiteljica Ivana Milčić.⁸¹

U rujnu je brodska Kazališna grupa nastupala u Paučju, a diletantska grupa iz Paučja u Bračevcima.⁸² Svoje programe izmijenjalo je još osam diletantskih grupa i jedanaest pjevačkih zborova.⁸³

Kada su radovi na poljima posvršavani, omladina je više vremena odvajala za kulturno-prosvjetni rad: Gradištani drže priredbu u Kutjevu a Kutjevčani u Gradištu.⁸⁴ Kazališna grupa iz Paučja 15. listopada nastupala je u Drenju, 16. listopada u Mandićevcu. Dvadeset prvog lis-

topada u Paučju je svečano proslavljeno oslobođenje Beograda.⁸⁵

Diletantska grupa iz Paučja najaktivnija je na području brodskog okruga. Osim što posjećuje susjedna mjesta, nastupala je u Kutjevu. Kazališna grupa ONOO-a Slav. Brod ponovo gostuje na području Županje gdje je održala šest priredbi. Skojevska grupa pri komandi mjesta u Kindrovu s omladinom Kindrova održala je kulturno veče.⁸⁶ Takva posjela imala je i omladina V. Londžice, Mokraša, i Ljeskovice.⁸⁷ Pod konac godine Kazališna grupa dobila je naziv: Kazališna grupa brodskog NOF-a. U to vrijeme vrlo je aktivna. Prestala je djelovati u veljači 1945. godine.⁸⁸

Krajem listopada 1944. godine počinje djelovati Kazališna družina ONOO-a N. Grdiška sa dvanaest članova.⁸⁹ Premda je kasno formirana, uspjela je razviti živu aktivnost. Teško je dolazila do stručnih kadrova pa joj je to sputavalo rad.⁹⁰

Pripreme za osnivanje Kazališta pri Prop-odjelu ONOO-a Našice počele su u srpnju,⁹¹ a završene u kolovozu. Kazališna grupa ima četrnaest članova i pjevački zbor. Nedostaju zborovođa i reditelj.⁹² U studenom broj članova ansambla povećao se na trideset sedam. Od osnivanja do dana izvještavanja Kazalište je održalo trideset dvije priredbe kojima je prisustvovalo 15.000 gledalaca.⁹³

75 IHRPH, SKOJ — 14/1500. Izvještaj OK SKOJ-a za Slavoniju OK KPH za Slavoniju, 14. X 1944.

76 Kazališni bilten, br. 5, Osijeck 1935, str. 9—15; »Glas Slavonije«, br. 35, 24. XII 1944.

77 Kao pod 70.

78 Kao pod 73.

79 AH, Prosvjetni odjel ZAVNOH-a. Dopis Prosvjetnog odjela Oblasnog NOO-a za Slavoniju IO ZAVNOH-a, 26. IX 1944.

80 IHRPH, NV-89, KNGO Đakovo, Podaci o učiteljima, nedatirano.

81 »Revija«, br. 5—8, Osijeck, 1961, str. 77.

82 Pismo autoru.

83 IHRPH, K-14X1573. Izvještaj MK SKOJ-a Paučje OK SKOJ-a Slav. Brod, 13. IX 1944.

84 Isto, K-14/1577. Izvještaj o radu KK SKOJ-a Đakovo OK SKOJ-a Slav. Brod, 24. IX 1944.

85 Isto, K-14/1500. Izvještaj KK SKOJ-a Đakovo OK SKOJ-a Slav. Brod, 3. X 1944.

86 Isto, K-14/1584. Izvještaj MK SKOJ-a Paučje OK SKOJ-a Slav. Brod, 29. X 1944.

87 Isto, K-14/1592. Izvještaj MK SKOJ-a Paučje OK SKOJ-a Slav. Brod, nedatirano.

88 Isto, K-14/1597. Izvještaj OK SKOJ-a Slav. Brod, 3. II 1945.

89 HSB, fotokopija, CK KPH 31/23. Izvještaj OK KPH Brod, br. 218, 2. XII 1944; »Glas Slavonije«, 3. II 1945; IHRPH, K-14/1597. Izvještaj OK SKOJ-a Slav. Brod, 3. II 1945.

90 HSB, fotokopija, br. 1038, CK 44/283—291. Izvještaj OK KPH N. Grdiška OK KPH za Slavoniju, 11. XI 1944.

91 Zbornik, Tom IX, knj. 3, dok. 87.

92 Muzej u Našicama, F — grada OK KPH Našice, (dalje: MN), dok. br. 41. Izvještaj OK KPH Našice OK KPH za Slavoniju, agitacija i propaganda za VII/1944.

93 Isto, dok. br. 116. Izvještaj OK KPH Našice OK KPH za Slavoniju o agitaciji i propagandi za VIII/1944.

U siječnju 1945. godine na području okruga aktivnost je veoma zapažena. Održano je: dvadeset pet kazališnih predstava i tresteset pet priredbi koje je izvelo četrdeset diletantskih grupa.⁹⁴

DOMOVI KULTURE

U domovima kulture i omladinskim domovima osim kulturnih obavljale su se i druge aktivnosti: opismenjavanje, održavanje usmenih novina, priređivanje zidnih novina i dr.⁹⁵

Domovi su otvarani od početka 1943.⁹⁶ do kraja 1944. godine.⁹⁷ Radili su s promjenljivim uspjehom, ovisno o tome da li su se nalazili na oslobođenom ili poluoslobođenom teritoriju. U domovima su otvarane knjižnice i čitaonice i uvođeni drugi sadržaji rada.⁹⁸

U veljači 1943. na području Pakraca uređeno je šesnaest domova,⁹⁹ na području P. Slatine sedam,¹⁰⁰ Požege dvadeset jedan,¹⁰¹ na području okruga Brod šesnaest,¹⁰² na teritoriju okruga našičkog krajem 1944. šezdeset dva doma.¹⁰³

Rad domova kulture na brodskom okrugu vezan je za rad osnovnih škola. U selima bez odgojno-obrazovne ustanove i učitelja, rad u domovima ovisio je o omladinskom i skojevskom rukovodstvu. U selima: Duboka, Jurkovic, Jasik, Sibokovac i drugima nisu škole radile, ali su domovi kulture djelovali kontinuirano.¹⁰⁴

94 Isto, dok. br. 140. Mjesečni izvještaj OK KPH Našice OK KPH za Slavoniju za XI/1944, broj 615/1944, 7. XII 1944.

95 Isto, dok. 33. Pregled rada, propaganda i kulturno-umjetnički sektor na okrugu Našice od 1. do 31. I 1945.

96 «Mladi Borac», br. 1, 1. I 1943, str. 6-7.

97 Grada IV, dok. 79, str. 186.

98 «Glas Slavonije», br. 35, 24. XII 1944.

99 Isto.

100 Grada IV, dok. 99, str. 217.

101 Grada VI, str. 184, 507.

102 CDISB, f. CK-a 10/1-32/2-4. Izvještaj KK SKOJ-a Slav. Požege OK KPH N. Gradiška, 11. IX 1943.

103 Isto, K-25/I, F-2a. Reg. 16-16/2a-25. Izvještaj OK KPH Brod, 29. IV 1944, str. 16.

104 MN, dok. br. 33. Pregled rada, propaganda i kulturno-umjetnički sektor na okrugu Našice, 1-31. I 1945.

U veljači 1944. godine na đakovačkom kotaru aktivno je četrnaest domova kulture,¹⁰⁵ u srpnju dvadeset sedam,¹⁰⁶ u studenom dvadeset devet.¹⁰⁷

Kulturno-prosvjetne aktivnosti na Diljskom području često su prekidane upadom neprijatelja na oslobođeno područje, pa se mnogo puta počinjalo od osnovnih stvari. Uništene zgrade-domove trebalo je prethodno urediti i stvoriti minimalne uvjete za rad.¹⁰⁸

Zapaženije uspjehe na đakovačkom kotaru postigli su domovi u Podgorju i Ostrošincima;¹⁰⁹ L. Varoši, Sapni, Slatiniku, Zdenkovcu, Velikom Nabrđu, Pakoj, Čaglinu, Gradištu,¹¹⁰ V. Londžici,¹¹¹ Dubokoj, Milanlugu, Jurkovcu,¹¹² Kindrovu, Oriovčiću, Matković Maloj, G. Slatiniku, Ježeviku, Korduševcima, Vrhovinama, Klokočeviku¹¹³ i drugim mjestima.

Za urednost najbolje su ocijenjeni domovi u Trnavi-brdu i Migalovcima.¹¹⁴

U nekim selima dolazilo je do nesporazuma oko vlasništva prostorija. Omladina je tražila da domovi budu u njenom posjedu i da se zovu omladinski. Takvo sektaženje izazivalo je pripadnike drugih organizacija. Zbog svađa obično se u tim selima na kulturno-prosvjetnom radu nije radilo. Prosvjetni odjel ZAVNOH-a upućuje na jedinstvo i zajedničku akciju, jer i nije bitno čije će ime dom nositi, već koliko će se u njemu razvijati kulturno stvaralaštvo.¹¹⁵

105 CDISB, f. CK-a, K-20/I, reg. 131-153.

106 IHRPH, SKOJ, K-14/1537. Izvještaj KK SKOJ-a Đakovo OK SKOJ-a Slav. Brod, 7. III 1944.

107 Isto, K-14/1570. Zapisnik sa sastanka KK SKOJ-a Đakovo, 12. VII 1944.

108 Isto, K-14/1587. Dopis KK SKOJ-a Đakovo OK SKOJ-a Slav. Brod, 21. XI 1944.

109 AH, Prosvjetni odjel ZAVNOH-a. Dopis KPO-a ONOO-a za Slavoniju IO ZAVNOH-a, br. 294, 21. X 1943.

Vidi: IHRPH, NV-89, Zapisnik sa sjednice KNOO-a Slav. Brod, 25. X 1944.

110 Isto.

111 MUZEJ ĐAKOVŠTINE, Zbirka dok. NOB-a, inv. br. 633. Dopis KNOO-a Đakovo ONOO-u Slav. Brod, 22. III 1944.

112 Marković, Trivo, bivši omladinski rukovodilac, sjedanje.

113 Kao pod 103.

114 Isto.

115 IHRPH, K-14/1570. Zapisnik sa sastanka KK SKOJ-a Đakovo, 12. VII 1944.

Godine 1944. domovima su upravljali odbori koje su sačinjavali predstavnici MNOO-a, USAOH-a i AFŽ-a.

Razvoj kulture i prosvjete na području Slavonije imao je isti karakter kao i u drugim krajevima Jugoslavije za vrijeme NOB-a jer ih je organizirala i vodila KPJ.

Narodno prosvjeđivanje provodeno je putem analfabetskih tečajeva, zidnih i usmenih novina, opetovnica, konferencija, savjetovanja i sastanaka, čitalačkih grupa, predavanja, partizanske štampe i drugih oblika rada.

Preko domova kulture, diletantskih grupa, kazališnih grupa i drugih sekcija šireni su kulturni i prosvjetni vidici, nazori i saznanja.

Đuro Stanković — Janko

ČETIRI ZNAČAJNE DEPADANSE MUZEJA POŽESKE KOTLINE

Muzej Požeške kotline kao jedna od najstarijih institucija kulture u Požegi, danas raspolaže s velikim brojem značajnih eksponata iz prošlosti koje rado pogledaju posjetioči, a pogotovo oni koji naš grad posjećuju iz drugih krajeva. Isto tako raspolaže vrijednim eksponatima iz historije razvoja radničkog pokreta, narodnooslobodilačke borbe i naredne revolucije s kojima treba uskoro opremiti odjel NOB-e u sadašnjem prostoru Muzeja.

Prikupljanjem eksponata iz novije prošlosti nije se težilo tome da ih se koncentrira na jednom mjestu, nego da ih se jednim dijelom smješta u spomen-sobama na terinama za koje su vezani određeni događaji iz prijeratnog i ratnog perioda. Na taj način eksponati su dostupni posjetiocima s našeg i drugih područja. Ovom prilikom skrećemo pažnju posjetiocima, da posjećujući spomen-objekte socijalističke revolucije u Požeškoj kotlini, ne propuste mogućnost da posjete i spomen-sobe o kojima će biti riječi.

Izlaganjem eksponata u spomen-sobi smještenoj u zgradi bivše osnovne škole u Dubokoj cilj je da se obilježe događaji koji su se desili u istočnom dijelu sadašnjeg teritorija Općine Slav. Požega u periodu 1935. — 1941. godine. Intenzivniji revolucionarni rad na tom području započinje formiranjem Partijske organizacije u selima Duboka — Jasik 1935. godine, koja je u početku imala samo tri člana. Inicijativu za formiranje organizacije dao je Stanko Radovanović Udarnik, obučarski radnik, kome su tadašnje vlasti odredile stalno mjesto življenja u rodnoj Dubokoj.

Partijska organizacija je osnovnu bazu svojeg djelovanja imala među šumskim radnicima koji su na tom

terenu radiji na eksploataciji šuma, radnicima koji su radili na preradi drvnih sortimenata u Ljeskovici i u naprednijem dijelu seljaštva. U navedenom periodu, uz jačanje i omasovljavanje članstva i kandidata Partije, razvijao se i napredni radnički pokret, URS-ovi sindikati, čija je uloga i uticaj jačao u redovima radničke klase. Do 1941. godine formirane su na tom području tri partijske organizacije — Dubaka, Jasik i Ljeskovica — sa oko 17 članova uz nekoliko kandidatskih grupa Partije. Pored toga, Partija je imala u selima čaglinskog kraja preko 50 aktivnih simpatizera koji su u praksi podržavali i provodili ideologiju KPJ.

Partijske organizacije i radnički pokret, pod rukovodstvom Općinskog komiteta KPH Duboka, bili su dovoljna revolucionarna snaga da se na istočnom dijelu Požeške kotline već 1941. godine formira partizanska grupa u Benčinom dolu kod Duboke i organizira narod na borbu protiv okupatora i domaćih izdajica (o tome s detaljnije govori u knjizi »POŽEŠKA KOTLINA U NARODNOOSLOBODILAČKOJ BORBI I SOCIJALISTIČKOJ REVOLUCIJI 1941 — 1945). Pored prikupljenih i izloženih materijala iz revolucionarnog rada Partije iz navedenog perioda, istaknute su i fotografije predratnih članova Partije te spomen-bista druga Udarnika koji je bio organizator Partije i narodnog ustanka u tom dijelu Požeške kotline.

Spomen-sobom u renoviranom objektu bivše osnovne škole u Zvečevu, sada namijenjenom za boravak i rekreaciju daka osnovaca, obilježen je značajan događaj iz NOB-e, a vezan je za razvoj Agitaciono-propagandne aktivnosti narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji, pa i šire. Pod rukovodstvom Povjereništva KPH za Slavoniju i Sijem Centralnog komiteta KPH, osnovana je instancija Agit-prop koja je imala zadatak da se bavi razvijanjem propagande u korist bržeg razvoja NOP-a i NOB-e. Ista je podjednako bila potrebna u partizanskim jedinicama i u narodu oslobođenog, poluoslobođenog i neoslobođenog teritorija. Početak je bio skroman. Na tim poslovima je radilo svega nekoliko ljudi sa skromnom tehnikom smještenom u jednoj radničkoj kući, koja danas nažalost ne postoji kao autentični objekt iz NOB-e. Tu je odštampana prva fotografija druga Tita.

Usporedo s razvojem NOP i NOB razvijala su se i sredstva javnog informiranja koja su odigrala značajnu ulogu u narodu i partizanskim jedinicama u tumačenju stvarnih ciljeva naše oslobodilačke borbe. Od skromne izrasla je snažna izdavačka tehnika i djelatnost, posebno nakon oslobođenja Koprivnice kada su dopremljeni štamparski strojevi, a dobrovoljno došli u partizane štamparski radnici. Sve je to bilo smješteno u brdovitim predjelima Ravne gore na Paleškoj kosi. Štamparija Oblasnog komiteta za Slavoniju, njen Agit-prop i uredništvo »Glasa Slavonije« djelovali su na tom području do završetka rata, kada su preseljeni u Osijek.

Na inicijativu dr Pavla Gregorića i Karla Mrazovića već 1942. godine počeo je izlaziti list »Slavonski narodnooslobodilački partizan«. Iz ovog lista se rodio »Glas Slavonije«. Osim »Glasa Slavonije« izlazio je list Oblasnog odbora USAOH-a »Mladi borac« i list Oblasnog odbora AFŽ-a za Slavoniju »Udarnica«. Uz navedena glasila, koja su imala slavonski karakter, štampani su listovi i džepne novine komandi partizanskih jedinica.

Razvijajuće njegovanje tradicija NOB-e i narodne revolucije, koji se odnose na obilježavanje značajnih mjesta, događaja i ličnosti iz novije historije razvoja radničkog pokreta, narodnooslobodilačke borbe i narodne revolucije, na našem području trebalo je obilježiti nekoliko značajnih događaja kojima su domicil dale društveno političke strukture i radne organizacije. Domicil partizanskim jedinicama: Požeški NOP odred, Banijska proleterska četa i Krajiški proleterski bataljon, dala je Općinska skupština i društveno-političke organizacije. Ekspoziti domića izloženi su u prostorijama Muzeja Požeške kotline.

U toku ove, 1985. godine, kada smo nizom manifestacija obilježili jubilarnu 40-godišnjicu oslobođenja, dvije radne organizacije preuzele su domicil nad dva vrlo značajna događaja iz naše revolucionarne prošlosti.

Osnovna organizacija kooperanata Velika, Poljoprivredno prehranbenog kombinata Kutjevo, preuze'a je domicil prema Požeškom vojnom području.

Razvoj narodnooslobodilačke borbe zahtijevao je da se osnivaju prateće vojno-pozadinske ustanove. Njihov zadatak je bio višestruk. Već 1942. godine bilo je formira-

no Psunjsko-papučko vojno područje sa sjedištima na Leštatu koje je obavljalo vojno-pozadinske zadatke. Prvom polovicom 1943. godine ukazala se potreba formiranja vojnih područja na užim partizanskim teritorijama. Postojeće područje je rasformirano i formirana su tri vojna područja, novogradiško, požeško i slatinsko. Požeško vojno-područje je bilo smješteno na području Gornjih Vrhovaca gdje ostaje do prestanka svojeg rada.

Neću pogriješiti, ako kažem da je Požeško vojno područje bilo jedno od najrazvijenijih u Slavoniji jer se nalazilo na teritoriji koja je bila najpogodnija za smještaj bolničkih kapaciteta, narodne vlasti, društveno-političkih rukovodstava i svih oblika male partizanske privrede. Na tom području su se nalazile mehaničke radionice, električne centrale, sjedište korpusne vojne oblasti, intendanтура korpusne vojne oblasti, krojačke radionice, postolarske radionice, partizanske straže i sve druge prateće institucije razvoja NOB-e u Slavoniji.

U društvenoj prostoriji, koja je ujedno i domicilna soba, pored priznanja koje je dobila Osnovna organizacija za svoj uspješan rad u razvoju poljoprivredne kooperacije, smješteni su i eksponati o djelovanju Požeškog vojnog područja. Na pet velikih panoa dati su podaci o formiranju i djelovanju Požeškog vojnog područja u toku njegovog postojanja. Pored tekstualnog dijela izloženog na panoima izloženo je preko 30 uvećanih fotografija koje su svjedočanstvo pozadinske uloge i djelovanja Požeškog vojnog područja. Detaljnije o tome ima u knjizi Ivana Miškovića Brka »VOJNA POZADINA U SLAVONIJI 1941 — 1945.«

Osnovna organizacija kooperanata u Čaglinu Poljoprivredno prehrambenog kombinata Kutjevo, dala je domicil partizanskoj grupi formiranoj 1941. godine u Benđinom dołu, kod sela Duboke. Razvoj događaja, o kojima je bilo riječi, na istočnom dijelu Općine neminovno su doveli do toga da su Općinski komitet KPH i ostale slobodarske snage na poziv KPJ i druga Tita, prišle organiziranju narodnog ustanka. Partizanske grupe formirane kod Duboke i Kruševa, uz ostale partizanske grupe u Slavoniji, bile su okosnica veličanstvenog razvoja narodnog ustanka u Slavoniji koji je snažno rastao i razvijao se paralelno s narodnim ustankom u Jugoslaviji.

U društvenoj prostoriji Osnovne organizacije kooperanata u Čaglinu smješteni su eksponati koji svjedoče o razvoju Partije, radničkog i narodnooslobodilačkog pokreta na tom dijelu Općine Slav. Požega. To je ujedno postala spomen-soba tih značajnih dana iz narodnooslobodilačke borbe i narodne revolucije.

Muzej Požeške kotline sa svojim depadansama i bogatim posjedovanjem eksponata starije i novije prošlosti, prilika su da se sadašnje i buduće generacije upoznaju sa historijskim događajima i kulturnim razvojem Požeške kotline. Posjetite nas, bit ćete nam uvijek dragi gosti!

IZVJEŠTAJ O RADU MUZEJA POŽEŠKE KOTLINE
OD 1979 — 1985. GODINE

PROSTOR

Krajem 1979. god. Muzej Požeške kotline dobio je na korištenje kat susjedne zgrade s kojom je dosadašnja zgrada Muzeja građevinski vezana. Uselenjem u nove prostorije, Muzej je gotovo udvostručio svoj prostor. Adaptirane su 4 prostorije za rad kustosa, depo za smještaj potrebne dokumentacije i stručna muzejska knjižnica, čime su stvoreni bolji uvjeti za rad.

KADAR

Do kraja 1979. god. broj zaposlenih radnika u Muzeju je bio isti (direktor — pov. umjet. i pedagog, kustos-arheolog, preparator, tajnik-računovođa i čistačica), a od tada nastupaju u Muzeju česte kadrovske promjene. Krajem 1979. god. Muzej je napustio preparator Ivan Štimac, a otvoreno je novo radno mjesto kustosa pripravnika etnologa, koje je obavljala Vesna Klikić, prof. Od kraja 1981. god. etnolog je u Muzeju Ljubica Igić, prof. Početkom 1981. god. otvara se novo radno mjesto kustosa povijesti koje obavlja Mirjana Šperanda, prof. U rujnu 1984. god. Eleonora Geber, prof. i Zlatko Uzelac, prof. (koji su radili skraćeno radno vrijeme) na mjestu kustosa povijesti umjetnosti, napuštaju Muzej, a početkom 1985. god. kustos povijesti umjetnosti u Muzeju je Ivan Srša, prof. Drago Rašković i Tomislav Radonić zamjenjivali su kustose arheologa i povjesničara (bolovane). Od poč. 1981. god. Muzej Požeške kotline je radna jedinica za muzejsko-galerijsku djelatnost u sastavu Centra za kulturu i obrazovanje Slav. Požega, te je integriran sa Narodnom knjižnicom i čitaonicom u Slav. Požegi, Narodnom knjižnicom u Pleternici, Amaterskim kazalištem, Centrom za kulturu i Narodnim sveučilištem u Slav. Požegi.

GALERIJA

Krajem 1980. god. ovoren je u Muzeju stalni postav galerijskog odjela, a autori su prof. Tihomil Stahuljak i Elenonora Geber, prof. U tri prostorije smještena su djela od 15—20 st. U prvoj prostoriji je izložena Sperandieva medalja (druga pol. 15. st.), ulje Wouwermana iz 17. st., oltarna slika sv. Augustina iz crkve u Velikoj, Rođenje Kristovo (ulje na drvetu) iz župne crkve sv. Terezije u Slav. Požegi iz 18. st., te portreti (ulja na platnu iz 18. st.) Ivana, Alojzije i Antuna Jankovića i baruna Trenka.

U drugoj prostoriji su portreti požeških župana (ulja na platnu iz 19. st.) — Nikole Jurkovića, rad Vlahe Bukovca, Dragutina Gvozdanovića-Grabarskog, rad B. Csikos Sesije, Julija Jankovića, rad Miroslava Kraljevića, Ignjata Thallera, rad Otona Ivekovića, četiri ulja na platnu Evandelistu, rad O. Ivekovića, te ulja Gustava Poše i građanski portreti iz 19. st.

U trećoj prostoriji su djela Miroslava Kraljevića: plaketa oca Tome Kraljevića, crtež »Autoportret«, ulja na platnu »Dvorište u Požegi«, »Ženski akt pred zatorom« i akvarel »Pastuh«.

OTKUP UMJETNIČKIH DJELA

1980. godine Muzej je otkupio dva ulja Miroslava Kraljevića »Ženski akt pred zatorom« i »Dvorište u Požegi«, te temperu »Turska kuća u Požegi« Ivana Perušića, slikara-amatera.

1981. god. otkupljeno je ulje »Pejsaž II« Milana Bajta, studenta ALU u Zagrebu i ulje »Olujni dan« Božidara Kopića, akad. slikara.

1982. god. otkupljeno je ulje pruskog slikara A. G. Rähmela »Krist u blagoslivljanju« (poč. 19. st.), ulje nepoznatog autora »Sv. Ana, Marija i dijete« (18/19. st.) i ulje »Autoportret« Zvonimira Wiroubala, akad. slikara.

1983. god. otkupljen je akvarel Miroslava Kraljevića »Pastuh Osman«.

RESTAURACIJA SLIKA

1979. god. prof. Ivan Lončarić, restaurator iz Zagreba, restaurirao je više uljenih slika koje su izložene u stalnom galerijskom odjelu.

1982. god. restaurirano je ulje Rähmela, ulje nepoznatog autora iz 18/19. st., ulje nepoznatog autora »A. Mayerling« i »Portret Thallera« Gustava Poše.

DAROVATELJI SLIKA

1979. god. Dragutin Sax, akad. slikar iz Zagreba darovao je 6 djela (akvarel, litografija, ulje) »Ženski akt«, »Motiv iz Opatije«, »Suzana«, »Pobjeda«, »Sv. obitelj« i »Autoportret«.

Željko Subić, akad. slikar iz Nove Gradiške, darovao je pastel »Kestenov cvijet«.

Ivan Štimac, slikar-grafičar iz Slav. Požege darovao je crtež tušem »Zgrada Muzeja Požeške kotline«.

Nikola Reiser, akad. slikar iz Zagreba darovao je akvarel »Figura«.

1980. god. prof. Ivan Lončarić, restaurator iz Zagreba darovao je ulje Zvonimira Wiroubala »Studija za portret Ivana Lončarića«.

Zvonimir Wiroubal, akad. slikar iz Zagreba darovao je ulje »Iza Maksimira«.

Vera Udatny, iz Rijeke, darovala je ulje akad. slikara Vladimira Udatnya »Autoportret«.

Josip Restek, akad. slikar iz Zagreba darovao je sliku kombinirane tehnike »Portret Milke Trnine« putem prof. Tihomila Stahuljaka.

1982. god. svoje radove poklonili su Muzeju dvoje slikara-naivaca iz Nove Gradiške: Josip Pintarić — Puco dva akvarela, »U dvorištu« i »Svitanje na proplanku« i Marija Barbarić — Ljilja akvarel »Neutaženo buđenje«.

STRUČNA OBRADA MUZEJSKIH PREDMETA

Od 1979 — 1985. god. u Muzej je ušlo 2595 muzejskih predmeta, a inventirano je oko 2000. Nastavljeno je popunjavanje mapoteke, hemeroteke i fototeke. Nabavljene su mnoge nove fotografije, negativi i klišei koji su raspoređeni po zbirkama.

MUZEJSKA KNJIŽNICA

Od 1979 — 1985. god. knjižni fond je popunjen sa oko 1000 bibliotečnih brojeva. Knjige su dobivene raz-

mjenom za »Vjesnik Muzeja Požeške kotline«, i kao poklon, a kupljeno je svega 85 kom.

Iz neadekvatnog, vlažnog prostora, sav knjižni fond je smješten u suhi depo u novodobivenom prostoru na prvom katu susjedne zgrade.

POSJET

U ovom razdoblju stalni izložbeni postav sa galerijskim odjelom posjetilo je oko 24.000 posjetilaca. Povremene izložbe u zgradi Muzeja posjetilo je 78.241, van zgrade Muzeja 7.450 posjetilaca. Preglednih i tematskih vodstava kustosa je bilo 560. Partizansku školu u Kamenskom Vučjaku posjetilo je 28.000 posjetilaca.

PROPAGANDA

Povremene izložbe popraćene su pozivnicom, katalogom, a neke i plakatom. Centar za kulturu i obrazovanje, u čijem sklopu se nalazi i Muzej Požeške kotline, izdao je kalendar za 1985. godinu sa reprodukcijama u boji djela Miroslava Kraljevića, popraćene tekstom prof. dr Matka Peića. Izdane su dvije razglednice Miroslava Kraljevića »Autoportret s lulom« i »Djevojčica s lutkom«, a Želimir Janeš napravio je likovno rješenje za značku — poprsje Miroslava Kraljevića.

DAROVATELJI MUZEJA

U ovom vremenskom razdoblju Muzej je dobio na poklon mnoge predmete (fotografije, dokumenti, novac, medalje i dr).

Mještani sela Trenkova, Radovanaca, Potočana, Biškupaca, Poljanske, Stražemana, Podgorja, Bešinaca, Vetova, Venja, Smoljanovaca, Jaguplija, Golog Brda, Doljanovaca, Velike, Ivandola, G. Emovaca, Grabarja, Ruševa i Kunovaca darovali su različite etnografske predmete — keramičke posude, drvene upotrebne predmete i tekstil.

Mnogi građani iz Slav. Požege i izvan nje poklonili su različite predmete:

Slavica Sulc, Slav. Požega — staklo, keramika, porculan, Mirka Kraljević, Slav. Požega — fotografija obitelji Kraljić i Julke Kraljević,

Zlata Kolarić-Kišur, Zagreb — dva albuma s fotografijama, spomenar, časopise i knjige,

Mia Oremović, Zagreb — plakete (3 kom),

Ivana Nikolić, Varaždin — fotografija obitelji Tome Kraljevića,

Pero Radivojević — Točak Slav. Požega — rukopis »Moj dnevnik«,

Frida Kiš, lav. Požega — Kumrovec (reljef u metalu),

Dragan Danilović, Sloboština — mašina za rezanje duhana,

Uprava Ljekarne, Slav. Požega — inventar stare požeške apoteke — ormar, ogledalo, klupa, stolica,

Jovo Bočić, Eminovci — ordenje Sime Bočića (4 kom),

Ana Lerman, Slav. Požega — samovar, figura, lončić, fotografija,

Marija Tomas, Slav. Požega — arhiva obitelji Pavla Vutmeja,

Marinko Raguž, Velika — arheološki nalazi iz prehistorijskog groba,

Cezarina Polanc, Slav. Požega — staklene čaše iz Duboke, Ivan Janjić, Kuzmica — fotografije Svetozara Kuševića (2 kom),

Zdravko Mandušić, Slav. Požega — lula i pasja medalja, Muzejsko društvo Slavonije i Baranje, Osijek — medalja A. Brlića,

Komite Općinske konferencije SKH, Slav. Požega — knjiga žalosti povodom smrti druga Tita (8 kom),

Antun Petković, Slav. Požega — pravilnici požeških društava (2 kom),

Đuro Stanković, Slav. Požega — rukopisi »Razvoj lovstva u Požeškoj kotlini« i »Spomen obilježja NOR-a Požeške kotline«,

Čedo Jagodić, Koprivna — tabakera za duhan iz NOB-e Tihomil Stahuljak, Zagreb — tiskanice i note vezane uz Požegu,

M. Božić, Brestovac — srednjovjekovni novac 14/15. st. Osnovna škola »Nikola Demonja«, Slav. Požega — oleografija Vlahe Bukovca »Portret muškarca«,

Radojka Marković, Slav. Požega — čaša i vrč iz ostavštine Nikole Kuševića,

Marija Stefanac-Metzger — akvarel Matka Peića »Sjeverna strana požeškog trga«,

Katica Rončević, Slav. Požega — dokumenti vezani uz Slavka Rončevića (ratna torba, poslovna knjiga, bilježnica i dr.),

Branko Mitrović, Kujnik — arheološki materijal (keramika, kamene sjekire),

Vladimir Bunjevčević, Slav. Požega — pisani dokumenti iz NOB-e (11 kom),

Muzej Revolucije, Zagreb — pisani dokumenti iz NOB-e (12 kom),

Josip Langhamer, Slav. Požega — rukopisi vezani uz požeške cehove i onomastička istraživanja Požeške kotline (9 kom),

Dr Aleksandra Peičić, Zagreb — rodoslovlje obitelji Peičić, Skupština Općine, Slav. Požega — vitrina, stolić,

SIZ za ceste, Slav. Požega — stol i stolice (6 kom),

Dubravka Babić, Zemun — stol, stolice (4 kom) i luster iz obitelji Nešić-Trdić,

Drago Majer, Našice — olovna rimska pločica iz Tekića,

Jovan Lukić, Slav. Požega — arheološki materijal iz zapadnog dijela Požeške kotline (keramika),

Ana Martinović, Slav. Požega — arheološki nalazi iz Tekića i Jakšića,

Dionizije Smojver, Slav. Požega — kineska svilena zastava 18/19. st.,

Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Osijek — arheološki materijal sa Rudine.

PARTIZANSKA ŠKOLA U KAMENSKOM VUČJAKU

Nedaleko Zvečeva nalazi se selo Kam. Vučjak u koje je Partizanska škola koja je depadansa našeg muzeja. Čine je dvije prostorije (učionica i soba za učitelje) u kojima je originalni materijal iz vremena NOB-e. Zgrada je primjerak šumske arhitekture tipične za ovaj kraj. SIZ u oblasti kulture Općine Slav. Požega financira redovno

održavanje kao i čuvara škole. Škola je restaurirana 1965. god. kada je u njoj postavljen memorijalni muzej.

Godine 1981. prikupljena je dokumentacija za sređivanje pravno-imovinskih odnosa u vezi katastarske čestice na kojoj je škola. Otkupljena je susjedna parcela, izvršeni su zemljani radovi, zašitni radovi na drvetu i zasijana je trava. To je učinjeno u dvije radne akcije Centra za kulturu i obrazovanje i RZ SIZ-a za odgoj i obrazovanje.

Godine 1982. pribavljena je građa za ogradu oko Partizanske škole (poklon Šumskog gospodarstva iz Slav. Požege) da bi se zaštitio i uredio okoliš. Godine 1983. izvršene su pripreme i dogovori oko akcije postavljanja ograde oko škole. Radnom akcijom postavljena je ograda, zasađeni su borovi i trava.

Godine 1985. Partizanska škola je u vrlo lošem stanju jer prokišnjava krov, pa je u izradi nova šindra i prozor sa sjeverne strane.

Radnici Muzeja Požeške kotline, u suradnji sa SUBNOR-om, izradili su na terenu Požeške kotline nekoliko spomen-soba u čast 40. godišnjice oslobođenja Požege i Požeške kotline i 40. godišnjice pobjede nad fašizmom.

God. 1984. u Dubokoj, kod Čaglina, postavljena je spomen-soba Prvoj oružanoj grupi i početku ustanka u istočnom dijelu Požeške kotline. Izložene su uglavnom fotografije i prefotografirani dokumenti, korišteni u Centru za društvena istraživanja za Slavoniju i Baranju iz Slav. Broda. Ovu spomen-sobu treba još upotpunjavati originalnim materijalom. U društvenoj prostoriji OOUR-a kooperacija PPK Kutjeva u Čaglinu postavljena je još jedna spomen soba Prvoj oružanoj grupi čiji je domicil preuzela ova RO.

Na Zvečevu, u adaptiranoj zgradi škole, postavljena je spomen-soba Agitpropu Povjerenstva CK KPH za Slavoniju i Srijem. Tu se nalaze fotografije, fotokopije dokumenata, predmeti (originalni šapirograf, pisaća mašina, telefon) i originalna štampa nastala u Agitpropu. Budući da se radi o vrlo malom prostoru na hodniku škole su dvije zidne vitrine u kojima se nalaze fotokopije dokumenata korištenih u Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske. Svečano otvorenje je bilo upriličeno

19. svibnja 1985. god. u sklopu velikog narodnog zbora povodom 40. godišnjice pobjede nad fašizmom.

U Velikoj, pod domicilom PPK Kutjeva — OOUR-a Kooperanata, postavljena je 1985. god. još jedna spomen-soba. Posvećena je Požeškom vojnom području, a svečano je otvorena 5. listopada na Zboru radnika ove RO. Dio materijala za ovu spomen-sobu bio je 21. rujna postavljen kao izložba u školi u Biškupcima u sklopu velikog narodnog zbora. Materijal je izložen u društvenoj prostori-ji OOUR-a Kooperanata u Velikoj, a to su uglavnom kaširane fotografije i prefotografirani dokumenti iz Građe za historiju NOP-a Slavonije.

ARHEOLOŠKA ISKAPANJA

1979. godina — nastavak sistematskih arheoloških is- kapanja u Tekiću (5. etapa): 10-dnevna is- kapanja na nekropoli i naselju iz 4. st. Otkriveno 9 skeletnih grobova i jedna zidana grobnica s mnoštvom arheol. materijala, te dio stambene zgrade-apsida, podnica, zidovi i sitni po- pratni materijal.

1980. godina — probna zaštitna is- kapanja u trajanju od tri dana u Jakšiću (višeslojni prehistorijski lokalitet- linearno-trakasta keramika, inventar lasinjske kulture — keramika, glineni utezi, idoli, kamene sjekire).

Grabarje — Ciglana, lokalitet »Mračaj — probna zaštitna is- kapanja u trajanju od 8 dana: nekropola iz bron- čanog doba, otkrivena su tri žarna groba i popratni ma- terijal.

Velika — probna is- kapanja u trajanju od tri dana: grob iz mlađeg željeznog doba (4. st. pr. n. e), bogati pre- historijski nakit (fibule, narukvice, prstenje, perlice).

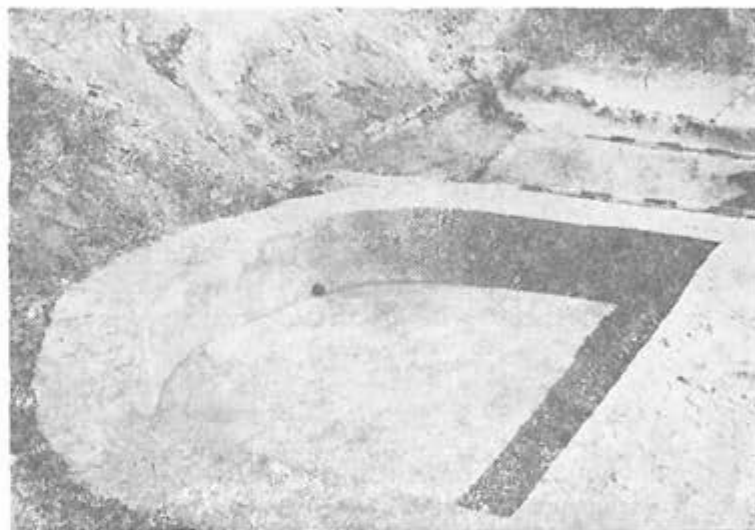
Grabarje — Ciglana, lokalitet »Mračaj« — prob- no is- kapanje: otkriven kasnoanički objekt građen kame- nom i ciglom.

Tekić — nastavak sistematskih arheol. is- kapanja u trajanju od osam dana (6. etapa). Otkopano 10 son- di na dijelu gdje je otkrivena stambena zgrada iz 4. st. (apsi- da, podnica, sitni arheol. materijal)

Rudina — probno zaštitno is- kapanje u trajanju od 8 dana: otkopane 4 sonde i 9 rovova, otkriveni temelji

romaničke crkve sa apsidom i dva kontrafora, te 15 ske- leta unutar crkve. Uz sitni arheol. materijal, otkriveni dijelovi veće bazilike i ostaci samostana uz mnoštvo po- pratnog materijala (keramika, kameni ostaci, freske, metal).

1981. godina — nastavak sistematskih is- kapanja u Tekiću (7. etapa) u trajanju od 7 dana. Otkriveno 20 ske- letnih grobova s mnoštvom sitnog materijala (nakit, no- vac), te ostaci temelja zgrade i baza stupa na mjestu gdje je bilo naselje.

Dio konzervirane stambene zgrade u Tekiću — 4. st.

1983. godina — nastavak sistematskih arheol. is- kapanja u Tekiću (8. etapa) u trajanju od 20 dana (is- kapa- nje zgrade iz 4. st.): otkrivena cijela prostorija, dva nivoa poda, pomoćne prostorije i mnoštvo arheološkog materi- jala.

Slav. Požega — probna arheol. is- kapanja na »Sta- rom gradu« u trajanju od tri dana. U tri sonde otkriveni su ulomci prehistorijske i srednjovjekovne keramike, ulomak rimskog stakla, a na gornjem platou temelji zi- dova koji su vezali podzid zgrade.

1985. godina — **Sloboština** — probno zaštitno iskapanje na lokalitetu »Turski grad« u trajanju od 12 dana. Otkopani su temelji kasnorimskih termi i arheološki materijal (keramika, staklo, zlatni prsten).

Ekipe prilikom arheoloških iskapanja rimskih kupki u Sloboštini

ETNO AKCIJA

Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Osijeku u suradnji sa Muzejem Požeške kotline započeo je 1979/80. god. etno-akciju u Požeškoj kotlini. Prikupljeno je i stručno obrađeno 125 predmeta od drveta, keramike i tekstila, a obuhvaćeno je 70 sela Požeške kotline.

PREDAVANJE KUSTOSA

1981. god. — Mirjana Šperanda, prof.: Radnički pokret u NOB u Požeškoj kotlini, Vesna Klikić, prof.: Etnografske značajke Požeške kotline, Dubravka Sokač-Štimac, prof.: Arheološke značajke Požeške kotline.

Sva tri predavanja su održana na Zvečevu povodom održavanja skupa ekonomista Slavonije i Baranje.

Povodom održavanja znanstvenog skupa Antičke sekcije Saveza arheol. društava Jugoslavije 1981. god. u Vin-kovcima, referat je održala Dubravka Sokač-Štimac: Brončani nalazi iz rimskog doba u Požeškoj kotlini.

Na znanstvenom skupu Hrvatskog arheološkog društva u Vukovaru iste godine, arheolog Muzeja je održao referat: Prilog arheološkoj topografiji u svjetlu iskapanja 1980. god.

Arheolog je održao predavanje o prethistorijskim nalazima u Požeškoj kotlini i arheološkim iskapanjima na rimskom lokalitetu u Tekiću uz dijapozitive i kino-projekciju za učenike povijesno-arheološke grupe Centra za usmjereno obrazovanje »Zvonko Brkić« u Slav. Požegi.

Ivan Srša, prof. povodom Dana muzeja 18. svibnja 1985. održao je predavanje u galerijskom odjeljenju Muzeja »Umjetnost Provanse i Burgundije (od rimskog slavoluka do Le Coubusiera)«.

INFORMIRANJE

Radio Požega

1. Obilježavanje 100. god. rođenja Miroslava Kraljevića (Ivan Srša i Mirjana Šperanda),
2. Obilježavanje Dana muzeja (Ivan Srša i Mirjana Šperanda),
3. Arheološki lokaliteti i istraživanja u Požeškoj kotlini i iskapanje u Sloboštini (Dubravka Sokač-Štimac),
4. Konzerviranje spomenika kulture — obnova I pož. štedionice (Ivan Srša),
5. Najava i Znanstveni skup u povodu obilježavanja 100. god. rođenja Miroslava Kraljevića u Zagrebu i Požegi (Ivan Srša),
6. Najava otkrivanja spomen-poprsja Miroslava Kraljevića (Ivan Srša),
7. Osvrt na Znanstveni skup u Zagrebu i Požegi i izložba slika hrvatskih slikarica iz fundusa Kovačić iz Zagreba (I. Srša),
8. Etnografski kompleks u Jaguplijama (Ljubica Igić).

Radio Zagreb

- Muzej Požeške kotline, Odjel NOB-e, Arheološka iskapanja (Mirjana Šperanda i Dubravka Sokač-Štimac), 1982. god.
- Muzej Požeške kotline i Arheološka iskapanja rimskih termi u Slobošćini (Dubravka Sokač-Štimac), 1985. g.

TV Zagreb

- Izložba Dragutin Lerman (Mirjana Šperanda), 1982. god.
- Revitalizacija Požege (Mirjana Šperanda i Ivan Srša), 1985. god.
- Snimanje materijala iz Muzeja (obnova, izgradnja i radne akcije).
- Snimanje povodom 40. god. »Sloge« - zastave Slav. Požege i rudinske plastike, 1985. god.
- Snimanje materijala Ratarnice (povodom 100. god. o-snutka) i materijala iz NOB-e (početak ustanka).

PROSLAVE — PLENUM MUZEJSKOG DRUŠTVA SLAVONIJE I BARANJE

Prigodom 60-godišnjice Muzeja Požeške kotline u Velikoj vijećnici Skupštine općine Slav. Požege održan je Plenum Muzejskog društva Slavonije i Baranje. Svečanu sjednicu otvorio je Zvonko Fridrich, predsjednik Općinskog komiteta za društvene djelatnosti, a u ime domaćina prisutne je pozdravila Eleonora Geber. Kustos Tomislav Radonić podnio je saopćenje o 60. Obljetnici Muzeja Požeške kotline. Ivan Jelić iz Muzeja radničkog i NOP-a za Slavoniju i Baranju u Slav. Brodu izvjestio je, na osnovu podataka provedene ankete, o stanju zbirki radničkog i NOP-a u muzejima Slavonije i Baranje. Stručnjaci Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Osijeku i kustosi slavonskih muzeja govorili su o zavičajnim muzejima i njihovoj ulozi u zaštiti spomenika kulture. U diskusijama su sudjelovali Zlatko Uzelac, Ninoslav Sebelić, dr Vlado Horvat, Stjepan Albert, Vjekoslav Žugaj, mr Vesna Burić, Branimir Kempf i Predrag Gol. Nazna-

čeni su osnovni problemi i pravci ka rješavanju zaštite spomenika kulture na području Regije.

U drugom dijelu skupa govorilo se u djelatnostima i zadacima Muzejskog društva, te je istaknuta dugogodišnja stručna angažiranost dr Danice Pinterović, Ante Brlića i Josipa Langhamera koji su prošle godine na saveznom kongresu u Budvi dobili povelje muzealaca Slavonije.

MEĐUNARODNI DAN MUZEJA

Od 1983. god. Muzej se uključio u obilježavanje Međunarodnog dana muzeja.

1983. god.

U proslavi su sudjelovali učenici Osnovnih škola iz Slav. Požege (likovna, folklorna i plesna grupa), kino-klub CUO, kazališna grupa i plesna grupa »Aurea«.

Na pozornici na Trgu nastupile su folklorne grupe KUD »Orljava« iz Pleternice, gajdaš iz Podsreća i Amatersko kazalište.

Izlozi u trgovinama na Trgu bili su dekorirani materijalom iz Muzeja-etnološki, arheološki i kulturno-historijski predmeti.

Šapirografiran je letak s programom i tekstom o Danu muzeja i o MPK. Učenici OŠ su na Trgu crtali bojom na asfaltu (etnografski motivi, rudinske skulpture i gotičke freske iz crkve sv. Lovre).

Članovi grupe »Dodir« bili su odjeveni u stare gradske nošnje posuđene iz Amaterskog kazališta, a napravili su i panoe sa starim oglasima iz požeških novina, te su priredili štandove na kojima su se prodavali šeširi. Oko trga prošao je nekoliko puta fijaker posuđen od PPK Kutjevo. Kino-klub Srednjoškolskog centra priredio je uveče na pročelju zgrade Muzeja kino-projeksijske filmove o arheološkim iskapanjima u Tekiću i romaničkim skulpturama s Rudine. U stalnom postavu Muzeja, članovi Amaterskog kazališta izveli su recital-izbor iz djela požeških književnika.

U večernjim satima posjetioci su razgledali stalni postav Muzeja i galerijskog postava, a na Trgu je održan

Proslava Međunarodnog dana Muzeja na požeškom trgu 1983. god.

rok-konzert mladih požeških grupa. U izložbenoj dvorani priređena je izložba slika Augusta Mittermeyera (1886—1918).

1984. god.

Dan Muzeja je proslavljen u znaku folklor. Na trgu je nastupalo pet amaterskih folklornih grupa iz Požeške kotline: Pleternica, Kaptol, Biškupci, Osnovna škola »J. Milanović-Crnja« u Slav. Požegi i KUD »Vijenac«. Učenici osnovnih škola iz Požege slikali su na požeškom trgu etnografske motive, a zatim je na Trg krenula povorka folklornih grupa. Grupe su na trgu izvodile program. Oko trga su bili postavljeni štandovi na kojima su se prodavali proizvodi lončara, košaraša, a požeški amateri-slikari su predstavljani svojim radovima. Iz sela Bertelovaca su pozvana dvojica kićena zaprežna seoska kola u kojima su bili obitelji s djecom odjeveni u narodne nošnje. Na trgu je održana i lutkarska predstava koju su izveli učenici OŠ »Vlado Brkić-Spanac«. U izložbenoj dvorani priređena je izložba »Požeški cehovi«.

1985. god.

U ovogodišnjoj proslavi Dana Muzeja učenici osnovnih škola iz Slav. Požege slikali su na panoima požeški trg. Na pozornici koja je postavljena na Trgu učenici OŠ »J. Milanović-Crnja« izveli su lutkarsku predstavu, a u kulturno-umjetničkom programu sudjelovali su KUD »Nikola Demonja« iz Slav. Požege s pjesmama i plesovima Požeške kotline i naroda Jugoslavije i tamburaška grupa »Zelena dolina« iz Slav. Požege sa slavonskim i starogradskim pjesmama.

U izložbenoj dvorani Muzeja priređena je izložba »Iz kulturne baštine Požege i Požeške kotline (od slike do predmeta umjetničkog obrta)«. Prilikom otvaranja izložbe priređen je manji koncert ozbiljne glazbe (Napoleon Kosta, Ivan Padovec, Paganini) na gitari i klarinetu, koji su izveli učenici Osnovne muzičke škole »Krešimir Baranović« u Slav. Požegi.

U galerijskom postavu kustos povijesti umjetnosti prof. Ivan Srša održao je predavanje uz dijapozitive »Umjetnost Provanse i Burgundije (od rimskog slavoluka do Le Corbusiera)«.

IZLOŽBENA DJELATNOST

U ovom vremenskom periodu u dvorani Muzeja Požeške kotline priređeno je 50 izložbi. Radi se o izložbama iz fundusa Muzeja ili posuđenim izložbama iz drugih muzeja (likovne, kulturno-povijesne, arheološke i etnološke).

1979. godina

1. »Kulturno prosvjetni rad u NOB-i na području VI korpusa« (Muzej Radničkog i narodnooslobodilačkog pokreta za Slavoniju i Baranju Slav. Brod),
2. »Jovan Gojković-slikar« (Galerija likovnih umjetnosti, Osijek),
3. Herbert Ryba, foto-grafika« (Austrijski kulturni institut u Zagrebu),
4. »Strmac 79« (Galerija Kerdić Narodnog sveučilišta Nova Gradiška),

5. Novi predmeti u Muzeju Požeške kotline (1975—79)«,
6. »Arheološko blago Požeške kotline«,
7. »Revolucionarni put Đure Dakovića« (Muzej Radničkog i NOR-a za Slavoniju i Baranju, Slav. Brod),
8. »Pastelom o cvijeću« — Željko Subić, akad. slikar.

1980. god.

1. »Dijete i njegov svijet«, Muzej Brodskog Posavlja, Slav. Brod,
2. »Žena«,
3. »Titove štafete«,
4. »Drvo u tradicijskoj kulturi požeškog kraja«,
5. »Partizanske radionice i pogoni na oslobođenoj teritoriji Požeške kotline« (MPK Slav. Požega, Muzej Radničkog i NOP-a za Slavoniju i Baranju, Slav. Brod, Muzej Revolucije naroda SR Hrvatske, Zagreb, sudionici NOB-e),
6. Likovna izložba povodom otvorenja galerijskog postava Muzeja.

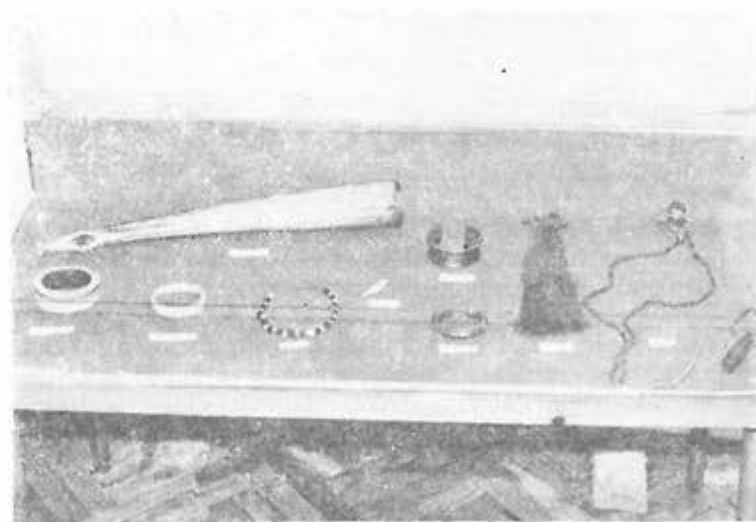
1981. god.

1. »Pisana riječ našeg zavičaja«,
2. »Tito među nama« (Galerija lik. umjetnosti i Muzej Slavonije, Osijek),
3. »Slavonija i vode Bosuta«, ulja Božidara Kopića,
4. »60 godina razvoja RO »Plamen« Ljevaonice željeza i tvornice kućanskih aparata Slav. Požega«,
5. Radovi prof. dr Leona Gerškovića-izvori za proučavanje socijalističkog sistema (Nacionalna i sveučilišna biblioteka Zagreb),
6. »Vezovi panonske Hrvatske«, grupa etnologa iz slavonskih muzeja,
7. »Frontovci i omladina u izgradnji Gornjih Vrhovaca«, Muzej Slavonije Osijek i Općinska konferencija SSRNH,

8. Izložba slika Željka Radmirovića i skulptura Mate Sanga, akad. kipara,
9. »Portreti«, izložba slikara amatera Slav. Požega,

1982. god.

1. »Putovima revolucije i socijalističkog razvoja Slavonije i Baranje«, takmičenje mladih povjesničara OŠ Općine Slav. Požega,
2. Izložba tapiserija, radovi učenika OŠ »N. Demonja«, Slav. Požega,
3. Likovni radovi Josipa Pintarića-Puce i Marije Barbarić-Ljilje,
4. »Dragutin Lerman-istraživač Afrike«,
5. »Oslobođenje Požege 1944. i 1945. god«,
6. Izložba slika Zvonimira Wyrubala,
7. »Žena«, izložba ulja Maje Čokrić,
8. Izložba slika iz Aquasparte, Italija,
9. »Požeški trg-obnova, problemi i mogućnosti«,

Detalj sa izložbe »Dragutin Lerman — istraživač Konga« u Izložbenoj dvorani Muzeja

Izložbena dvorana Muzeja, Izložba »Oslobođenje Požege 1944. i 1945. godine«

1983. god.

1. Izložba fotografija Damira Plovanića,
2. »20 godina Historijskog instituta Slavonije i Baranje u Slav. Brodu«, Centar za društvena istraživanja Slavonije i Baranje Slav. Brod,
3. Izložba slika Sonje Briski-Uzelac,
4. »Prethistorijska, rimska i srednjovjekovna keramika u Požeškoj kotlini«,
5. »Novinarski rad Željka Krambergera«,
6. Izložba slika Augusta Mittermeyera, (1886—1918),
7. »Blago požeške crkve sv. Lovre«,
8. »Kraljević i Požega«, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Osijeku, Moderna galerija JAZU Zagreb, Galerija likovnih umjetnosti Osijek.

1984. god.

1. Izložba fotografija Zlatka Lisjaka,
2. »Tekstilni ornament narodnog rukotvorstva požeškog kraja«,

3. Likovni radovi žena,
4. »Požeški cehovi (1694—1872)«,
5. »Staro oružje, iz fundusa Muzeja Požeške kotline«,
6. »Kulturne dragocjenosti Kamnika«, Kulturni centar Kamnik, Muzej,
7. Izložba skulptura Mate Bevandića,
8. Izložba slika Tanay Emila Roberta,

1985. god.

1. Izložba keramike Jasne Kozlović,
2. »Jači od smrti« — Miljenka Stančića, Muzej Radničkog i NOP-a za Slavoniju i Baranju, Slav. Brod,
3. Izložba radova povijesnih grupa OŠ Općine Slav. Požega,
4. »Iz kulturne baštine Požege i Požeške kotline«, (od slike do predmeta umjet. obrta),
5. Likovni izraz mladih u povodu 100. god. rođenja Miroslava Kraljevića, učenici OŠ »Slav. Požege«,
6. »Predmeti iz zbirki Muzeja Požeške kotline«,
7. »Razvojni put Industrije modne konfekcije »Sloga« Slav. Požega«,
8. Izložba pastela Nede Hell-Barac,
9. »Vanja Radauš i Branko Ružić, skulpture«, Gliptoteka JAZU, Zagreb,
10. »Hrvatske slikarice rođene u drugoj polovici 19. stoljeća«, Muzej Međimurja Čakovec,
11. »100 godina Poljoprivredne škole u Slav. Požegi«,
12. »Oslikavanje stakla Eleonore i Zdenke Geber«,
13. »Nemetalne mineralne sirovine slavonskog gorja i GIK PRO Požega«.

Izložbena djelatnost izvan zgrade Muzeja Požeške kotline.

1981. god.

1. Predhistorijski nalazi iz Jakšića«, Osnovna škola »Mladost« Jakšić,
2. »Školstvo Slavonije u NOB-i«, predvorje Doma JNA u Slav. Požegi,

*Izložbena dvorana MPK, Izložba »Vanja Radauš-
-Branko Ružić (skulpture)«*

3. »60. god. razvoja RO »Plamen« Ljevaonice željeza i tvornice kućanskih aparata Slav. Požega«, hala Ljevaonice i predvorje Doma JNA Slav. Požega,
4. »Požeška kotlina od početka ustanka do danas«, predvorje Doma JNA.

1982. god.

1. »90 godina rođenja druga Tita«, predvorje Doma JNA u Slav. Požegi,
2. »Požega u riječi i fotografiji«, dvorana »Veronika«, Kamnik.

1984. god.

1. Zena u NOB-i i poslijeratnoj izgradnji, predvorje Doma JNA Slav. Požega,
2. Etnografske značajke požeškog kraja, Ljevaonica Slavonska Požega,
3. Etnografske značajke požeškog kraja (fotografije), Galerija »Sidro«, Slav. Požega,

4. Arheološke značajke požeškog kraja (fotografije), Galerija »Sidro«, Slav. Požega.

1985. god.

1. Etnografske značajke požeškog kraja, dvorana KPD, Slav. Požega.

BIBLIOGRAFIJA RADOVA KUSTOSA MUZEJA POZEŠKE KOTLINE OD 1979—1985. GODINE

Eleonora Geber

1. »Izložba prinova Muzeja Požeške kotline«, Glasnik slavonskih muzeja, br. 40, Vukovar, 1970.
2. »Tri Kraljevićeve izložbe u Slav. Požegi«, Glasnik slavonskih muzeja, br. 48/49, Vukovar, 1984.
3. »Kamenita vrata u Požegi«, Vjesnik povijesnog društva Slav. Požega, br. 1, 1983.
4. »Kužni pil u Slav. Požegi«, Vjesnik povij. društva Slavonska Požega, br. 2, 1984.
5. Katalog izložbe »Željko Subić, pastelom o cvijeću«, Slav. Požega, 1979.
6. Tekst kataloga izložbe povodom otvaranja galerijskog odjela, Slav. Požega, 1980.
7. Tekst kataloga izložbe »Zvonimir Wyroubal«, Sl. Požega, 1982.
8. Tekst kataloga »August Mittermeyer (1886—1918«, Slav. Požega, 1983.
9. Tekst kataloga izložbe »Miroslav Kraljević i Požega«, Slav. Požega, 1983.
10. Tekst kataloga izložbe »Požeški cehovi (1694—1872)«, Slav. Požega, 1984.
11. Tekst kataloga izložbe »Staro oružje«, Slav. Požega, 1984.
12. »Nemar ruši što kuga nije«, Požeški list, br. 8, Slav. Požega, 1984.

Vesna Klikić

1. Etnološka istraživanja u Požeškoj kotlini, Glasnik slavonskih muzeja, vanredno izdanje, Vukovar, 1980.

2. Tekst kataloga izložbe »Drvo u tradicijskoj kulturi požeškog kraja«, Slav. Požega, 1980.

Mirjana Speranda

1. Izložba »Oslobođenje Požege 1944 i 1945. godine« — Vjesnik povijesnog društ. Slav. Požega, br. 1, 1985.
2. »O Požegi u novoj publikaciji zbirke Balić—Osijek, Vjesnik povijesnog društ. Slav. Požega, br. 1, 1985.
3. Tekst kataloga izložbe »Oslobođenje Požege 1944. i 1945. godine, Slav. Požega, 1982.
4. Tekst kataloga izložbe Maje Čokrlić, Slav. Požega, 1982.
5. Tekst kataloga izložbe »Predmeti iz zbirke Muzeja Požeške kotline« (povijesni odjel), Slav. Požega, 1985.
6. Tekst kataloga izložbe »100 godina Poljoprivredne škole u Slav. Požegi«, Slav. Požega, 1985.
7. Predgovor za knjigu Đ. Stankovića-Janka »Život i rad Slavka Rončevića«.

Ljubica Igić

1. Obilazak nekih sela u Požeškoj kotlini tokom 1982. god. — Glasnik slav. muzeja, br. 47, Vukovar 1983.
2. Etnografski kompleks u Jaguplijama, Glasnik slavonskih muzeja, br. 49., Vukovar 1984.
3. Kuća u Jaguplijama, Glasnik slav. muzeja, br. 50/51, Vukovar, 1985.
4. Međunarodni dan muzeja u Slav. Požegi, Glasnik slavonskih muzeja, br. 50/51, Vukovar, 1985.
5. Izložba-tekstilni ornament narodnog rukotvorstva požeškog kraja, Glasnik slav. muzeja br. 50/51, Vukovar, 1985.
6. Izložba — Dragutin Lerman — istraživač Afrike, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, br. 3—4, Zagreb, 1982.
7. Košaraštvo u selu Škrabutnik — Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, br. 1 Zagreb (u tisku).
8. Etnografski kompleks u Jaguplijama — etno park Požeške kotline — Informatica museologica, 1—3, Zagreb, 1984.

9. Tekst kataloga »Dragutin Lerman—istraživač Afrike, Slav. Požega, 1982.
10. Tekst kataloga izložbe »Tekstilni ornament narodnog rukotvorstva požeškog kraja«, Slav. Požega, 1984.
11. Tekst kataloga izložbe »Predmeti iz zbirke Muzeja Požeške kotline« (etnografski odjel), Slav. Požega, 1985.
12. Etnografske sekcije u osnovnim školama, Vjesnik povijesnog društva, br. 2. Slav. Požega, 1984.
13. »Mjesna zajednica pomaže Muzeju«, Požeški list, br. 34, 1984.

Ivan Srša

1. Tekst kataloga izložbe »Iz kulturne baštine Požege i Požeške kotline« (od slike do predmeta mjet. obrta), Slav. Požega, 1985.
2. Tekst kataloga izložbe »Predmeti iz zbirke Muzeja Požeške kotline« (Odjel povijesti umjetnosti), Slav. Požega, 1985.
3. Tekst kataloga izložbe »Vanja Radauš i Branko Ružić — skulpture«, Slav. Požega, 1985.
4. »Tko prepoznaje dvorište na slici?« (Uz 100 godišnjicu rođenja M. Kraljevića), Požeški list, Slav. Požega, 18. travnja, 1985. str. 8.
5. »Znanstvenici o M. Kraljeviću« (Osvrt na znanstveni skup o životu i djelu Miroslava Kraljevića), Požeški list, Slav. Požega, 31. listopada 1985. str. 5—6.
6. »Nasta Roje i Miroslav Kraljević« (Skica za studiju), tekst pročitan na znanstvenom skupu u Sl. Požegi, 25. listopada, 1985.
7. »Umjetnik za umjetnike«, Požeški list, 9. siječanj 1986, str. 5.

Zlatko Uzelac

1. Tekst kataloga izložbe »Blago crkve sv. Lovre«, Slav. Požega 1983. (šapirografirano),
2. »Međunarodni dan muzeja na požeškom trgu« — Informatica museologica, 1—2, Zagreb, 1983.
3. »Međunarodni dan muzeja na požeškom trgu — drugi put« — Informatica museologica, 1—3, Zagreb, 1984.

4. »Blago crkve sv. Lovre« — Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, 1/2, Zagreb, 1984.
5. »U spomen Lava Grūna«, Vjesnik pov. društva Slav. Požega, br. 2., 1984.
6. »Požežani — studenti Jagelonskog sveučilišta u 15. st.«, Vjesnik povijesnog društva Slav. Požega, br. 2., 1984.
7. »Suradnja Muzeja i PPK«, Požeški list, br. 40, Slav. Požega, 1982.
8. »Da li je Požega starija od 1227?«, Požeški list, br. 44., Slav. Požega, 1983.
9. »Novi kulturni centar Požega«, Požeški list, br. 38., Slav. Požega, 1983.
10. »Čudo u Jaguplijama«, »Požeški list, br. 1, Slav. Požega, 1984.
11. »Srednjevjekovna crkvice u Orljavcu«, Požeški list, br. 11, Slav. Požega, 1984.
12. »Izvanjsko i »unutrašnje« lice stare Požege«, Požeški list, br. 21, Slav. Požega, 1984.
13. »Još jedan srednjevjekovni spomenik«, Požeški list, br. 26, Slav. Požega, 1984.
14. »Tko može biti urbanista«, Požeški list, br. 29/30, Slav. Požega, 1984.

Tomislav Radonić

1. »Julije Kempf 1864—1934«, Glasnik slavonskih muzeja, br. 48/49, Vukovar, 1984.
2. »Uz 120-godišnjicu rođenja Julija Kempfa, istaknutog požeškog pedagoga, prosvjetno-kulturnog i društvenog radnika«, Vjesnik povijesnog društva Slav. Požega, br. 2., 1984.
3. »Knjiga 'Comitatus Poseganensis« — zanimljiv je prilog istraživanju povijesti Požege i Požeške kotline« — Vjesnik povijesnog društva Slav. Požega, br. 2, 1984.
4. »Spomen ploča u Dubokoj posvećena razvoju i djelovanju KPH od 1935—1941. godine u istočnom dijelu Požeške kotline«, Vjesnik pov. društva Slav. Požega, br. 1, 1985.
5. Mreža muzejskih povjerenika,
6. Cjelovitije spoznaje prošlosti,

7. »Filip Potrebića, Požeška županija za revolucije 1848/1849.« Vjesnik povijesnog društva Slav. Požega, br. 1. 1985.
8. »Izložbena djelatnost Muzeja Požeške kotline 1984. godine«,
9. Nekoliko napomena uz izložbu »Kulturne dragocjenosti Kamnika «u Muzeju Požeške kotline, Glasnik slavonskih muzeja br. 50/51, Vukovar, 1985.
10. »Otac požeške kulture na razmeđu stoljeća«, Požeški list, br. 3, Slav. Požega, 1984.
11. »Odakle naziv Klikun?«, Požeški list, br. 4, Slav. Požega, 1984.
12. »Povijest vinogradarstva i podrumarstva«, Požeški list, br. 12, Slav. Požega, 1984.
13. »Srednjevjekovna i revolucionarna prošlost«, Požeški list, br. 21, Slav. Požega, 1984.
14. »Skup muzealaca naše regije«, Požeški list, br. 21, Slavonska Požega, 1984.
15. »Od srednjevjekovne do najnovije povijesti«, Požeški list, br. 36, Slav. Požega, 1984.

Dubravka Sokač-Štimac

1. Treštanovačka gradina, Tekić, Slav. Požega — kasnorimska nekropola, Arheološki pregled, br. 21, Beograd, 1979/1980.
2. Rekognosciranje terena u Velikoj, Slav. Požega, Arheološki pregled br. 21. Beograd, 1979/1980.
3. Jakšić, Slav. Požega — višeslojni lokalitet iz neolita i eneolita, Arheološki pregled, br. 22., Beograd, 1980/1981.
4. Grabarje, Ciglana na lokalitetu »Mračaj«, Slav. Požega-nekropola iz brončanog doba, Arheološki pregled, br. 22, Beograd, 1980/1981.
5. Velika, Slav. Požega — grob iz mlađeg željeznog doba, Arheološki pregled, br. 22., Beograd, 1980/1981.
6. Tekić, »Treštanovačka gradina«, Slav. Požega — kasnoantičko naselje, Arheološki pregled, br. 22., Beograd, 1980/1981.
7. Grabarje, »Brđanački Srdan«, Slav. Požega — kasnoantički objekt Arheološki pregled, br. 22, Beograd, 1980/1981.

8. Rudina kod Čečavca, Slav. Požega, benediktinska opatija 12/13. st. Arheološki pregled, br. 22, Beograd, 1980/1981.
9. Rekognosciranje terena Slav. Požega, Arheološki pregled br. 22, Beograd, 1980/1981.
10. Arheološko iskapanje u Tekiću, Glasnik slavonskih muzeja, br. 40, Vukovar, 1979.
11. Novi arheološki nalaz u Požeškoj kotlini, GSM, br. 40,
12. Izložba »Arheološko blago Požeške kotline«, GSM, br. 40. Vukovar, 1979.
13. Novija arheološka iskapanja u Požeškoj kotlini, GSM, n. s., br. 1, Vukovar, 1980.
14. Novi arheološki nalazi u Požeškoj kotlini, GSM, vanredno izdanje, Vukovar, 1980.
15. Arheološko iskapanje u Grabarju, GSM, vanredno izdanje, Vukovar, 1980.
16. Iz Muzeja Požeške kotline, GSM, br. 42, Vukovar, 1981.
17. Arheološko iskapanje u Tekiću u 1981. god, GSM, br. 44, Vukovar, 1981.
18. Rekognosciranje arheol. lokaliteta u Požeškoj kotlini u 1982. god., GSM, br. 47, Vukovar, 1983.
19. Arheološko iskapanje u Tekiću 1983. god., br. 48/49, Vukovar, 1984.
20. Izložba »Prehistorijska, rimska i srednjevjekovna keramika u Požeškoj kotlini«, GSM, br. 48/49, Vukovar, 1984.
21. Povijesno arheološka grupa u Slav. Požegi, GSM, br. 50/51, Vukovar, 1985.
22. Zavičajni muzej Kukunjevac, GSM, br. 50/51, Vukovar, 1985.
23. Rekognosciranje arheoloških lokaliteta u Požeškoj kotlini u 1984. god., GSM, br. 50/51, Vukovar, 1985.
24. Novi nalazi, GSM, br. 50/51, Vukovar, 1985.
25. Arheološka istraživanja u Požeškoj kotlini u 1982. godini, Vjesnik povijesnog društva Slav. Požega, br. 1, Slav. Požega, 1983.
26. Nova arheološka iskapanja i novi arheološki nalazi, Vjesnik povijesnog društva Slav. Požega, br. 2, Slav. Požega, 1984.
27. Arheološka iskapanja u Požeškoj kotlini, Vjesnik povijesnog društva Slav. Požega, br. 1, Slav. Požega, 1985.
28. Olovna rimska pločica iz Tekića, Vjesnik povijesnog društva Slav. Požega, br. 1. Slav. Požega, 1985.
29. Arheološka iskapanja Muzeja Požeške kotline u 1980. godini, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, br. 4, Zagreb, 1980.
30. Arheološka iskapanja u Požeškoj kotlini, Četvrti znanstveni sabor Slavonije i Baranje, sv. 1. Osijek, 1984.
31. D. S-Štimac i Mirko Bulat: Prvi rezultati arheoloških istraživanja na »Treštanovačkoj gradini« u Tekiću, Požeški zbornik IV, Slav. Požega, 1974.
32. Rezultati arheoloških istraživanja na »Treštanovačkoj gradini« kod Tekića, Požeški zbornik br. V, Slav. Požega, 1984.
33. Prilog arheološkoj topografiji Požeške kotline u svjetlu iskopavanja 1980. godine, Arheološka istraživanja u istočnoj Slavoniji i Baranji, Znanstveni skup, Vukovar, 6—9. listopada 1981, Zagreb, 1984.
34. Arheološka iskapanja Muzeja Požeške kotline, Osječki zbornik XVII, Osijek 1979.
35. Brončani nalazi iz rimskog doba u Požeškoj kotlini, Antička sekcija Saveza arheoloških društava Jugoslavije, Vinkovci, 1981, (u tisku),
36. Neki predmeti iz rimskog doba u Požeškoj kotlini, Zbornik slavonskih muzeja, br. 2, Osijek (rukopis),
37. Novija arheološka iskapanja u Požeškoj kotlini, Traženja, br. 24., Slav. Požega, 1981.
38. Tekst kataloga izložbe »Arheološko blago Požeške kotline, Slav. Požega, 1979.
39. Tekst kataloga izložbe »Prehistorijska, rimska i srednjevjekovna keramika u Požeškoj kotlini«, Slav. Požega, 1983.
40. Tekst kataloga izložbe »Predmeti iz zbirke Muzeja Požeške kotline« (arheološki odjel), Slav. Požega, 1985.

S A D R Ž A J :

	Strana
<i>Dubravka Sokač-Štímac</i> , profesor, Muzej Požeške kot- ne, Slav. Požega Prvi rezultati arheoloških iskapanja na Rudini u Požeškoj kotlini — — — — — — — —	5
<i>Dr Nada Klaić</i> , sveuč. prof., Zagreb Ecclesia seu monasterium sancti Michaelis de Rudina — — — — — — — —	33
<i>Zdravko Tadić</i> , nastavnik, Donji Miholjac Skupni nalaz srednjevjekovnog novca iz Cvjet- ne ulice u Slav. Požegi — — — — — — — —	61
<i>Dr Aleksandra-Sanja Lazarević</i> , Etnografski muzej, Zagreb Iz života Dragutina Lermana — — — — — — — —	71
<i>Ljubica Igić</i> , profesor, Muzej Požeške kotline, Slav. Požega Svatovski običaji u Doljanovcima u Požeškoj kotlini — — — — — — — —	79
<i>Zlatko Uzelac</i> , profesor, Beograd Prilog rekonstrukciji požeškog baroka — — — — — — — —	95
<i>Ivan Srša</i> , profesor, MPK, Slav. Požega Nasta Rojc i Miroslav Kraljević (skica za stu- diju) — — — — — — — —	105
<i>Ivan Srša</i> , profesor, MPK, Slav. Požega Kraljević i Požega (O obilježavanju 100. obljetnice rođenja slikara Miroslava Kraljevića 1885 — 1985) — — — — — — — —	117
<i>Branimir Kempf</i> , profesor, Slav. Požega Iz biografije i bibliografije Julija Kempfa (1864 — 1934) — — — — — — — —	141

<i>Branimir Kempf</i> , profesor, Slav. Požega	
Korespondencija Đuro Szabo — Julije Kempf	151
<i>Mirjana Šperanda</i> , profesor, MPK, Slav. Požega	
Rad gospodarskog odjela Gradskog NOO-e u vrijeme prvog oslobođenja Požege 1944. godine	157
<i>Dr Dane Pavlica</i> , Centar za društvena istraživanja Slavonije i Baranje, Slav. Brod	
Briga Narodne vlasti za razvoj kulturno-umjetničke djelatnosti u Slavoniji u NOB (odlomci iz veće cjeline) — — — — —	169
<i>Đuro Stanković-Janko</i> , Slav. Požega	
Četiri značajne depadanse Muzeja Požeške kotline — — — — —	187
Izveštaj o radu Muzeja Požeške kotline od 1979 — 1985. godine — — — — —	193

Financijskom pomoći omogućili su tiskanje ovog broja:

SIZ u oblasti kulture Općine Slav. Požega,
Savjet za izdavačku djelatnost Općine Slav. Požega,
Izvršno vijeće Skupštine Općine,
Općinsko sindikalno vijeće,
Medicinski centar,
SIZ za socijalni rad.

RADE KONČAR - KUĆANSKI APARATI

 plamen

Zvečera

KREDITNA BANKA · SLAV. POŽEGA

Požeška dolina

elektroslavonija

pozege

»slavonska šuma«

Orliava

spin valis
SLAVONSKA POŽEGA

zagrebački velesajam

Naslovna strana:

Miroslav Kraljević, Tomo pl. Kraljević (u
županijskoj odori), 1909. —
snimio Julije Kempf,
1909. (negativ: ploča na staklu,
vel: 214 x 180 mm, F-316 MPK

Otvorenje Galerije slika — stalni postav
Muzeja Požeške kotline, 1980.

